

საქართველოს ახალგაზრდა მეცნიერთა საზოგადოების
საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ევლევითი ცენტრი

თამურ კანკაბაშვილი

ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი
წიგნი II

თამარის მეფობის უკანასკნელი პერიოდის ისტორიის საკითხები



გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2012

უაპ(UDK)9 30.24+9 4(479.22)"12"
კ-405

რედაქტორი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი **თამაზ გერაძე**

© თ. ჟენებაშვილი, 2012

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2012

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 19, ☎: 222 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-17-689-0

ვუძღვნი წიგნის რედაქტორის
პროფესორ თამაზ ბერაძის
ნათელ ხსოვნას

I. XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიის საკითხები

1.1. როდიდან უნდა დავიწყოთ თამარის მეფობის ათვლა

ქართულ ისტორიოგრაფიაში თამარის მეფობის პერიოდის ქრონოლოგიური მონაცემები ნაკლებად ცნობილი და დადგენილია. ერთ-ერთ ასეთ პრობლემას წარმოადგენს საკითხი, თუ როდიდან უნდა მოხდეს ათვლა თამარის მეფობისა. როგორც ცნობილია გიორგი მესამემ 1179 წელს თამარი თანამოსაყდრედ გამოაცხადა¹: „შემყრელმან შვიდთავე სამეფოთა მისთამან ანკა დედოფალთა დედოფალი ბედნიერი და სკანი ცოლი მისი ბურდუხან და შვილი მათი თამარ, ნათელი და ბრწყინვალეა თუალთა მათთა, და მანიაკი ყოველთა მეფეთა და გვრგვნი ყოველთა ხელმწიფეთა“.²

1184 წელს, როდესაც გარდაიცვალა გიორგი III თამარი გამოცხადდა ერთპიროვნულ მმართველად. ბასილი ეზოსმოძღვარის თქმით: „აღმართეს სკიპტრა დიდებულთა, ძელი ჯუარისა და მის თანა დროშა დავითისი, არაოდეს მობერილი წინააღმდგომთაგან ნიავთა. და ყოველთა ერთ ჯმაქმნილთა აწვეს თამარს ჭრმალი მამული, თანა საყდრითურთ მამისა მინიჭებუ-

¹ რ. მეტრეველი, ქრონოლოგიის საკითხები. თბ. 2002. გვ. 36-38; რ. მეტრეველი, საისტორიო ნარკვევები. თბ. 2009. გვ. 227-228.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 20.

ლი“. თამარის მეფობის ათვლას, ინდიკტიონის წესით, ისტორიკოსები იწყებდნენ არა მისი თანამეფობიდან, არამედ სრული ლეგიტიმაციიდან.

2011 წელს გამოქვეყნდა პროფ. მიხეილ ბახტაძის წერილი „კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ“, რომელშიაც ავტორი მიიჩნევს, რომ თამარის მეფობის ათვლა უნდა დაიწყოს 1179 წლიდან¹.

თავდაპირველად უნდა აღინიშნოს, რომ შუა საუკუნეების ისტორიკოსები მეფეთა ზეობის ათვლას ზოგი თანამეფობიდან იწყებს, ზოგიც სრული ლეგიტიმაციიდან. მაგალითად, დავით აღმაშენებლის მეფობას ვითვლით 1189 წლიდან, მიუხედავად იმისა, რომ იგი დაახ. 1108 წლამდე თანამოსაყდრე იყო, მაგრამ დემეტრე I-ის მეფობის ათვლას, ვიწყებთ 1125 წლიდან, თუმცა იგი გაცილებით ადრე გამოცხადდა თანამოსაყდრედ. მაგალითად: 1138-1139 წლებში დემეტრე I-მა ილაშქრა ქ. განძაში (განჯაში) და იქიდან საქართველოში ძლევამოსილი დაბრუნდა. გამარჯვების ნიშნად მას თან წამოუღია ქ. განძას კარი. ეს კარი ეხლაც გელათის მონასტერში ინახება და ზედ ამ ამბის დამამტკიცებელი დაზიანებული ქართული წარწერა აქვს. ამ წარწერაში ნათქვამია, რომ დემეტრე მეფეს ეს კარი მოუტანია „[წ]ელსა მეფ[ო]ბის... იგ: (13) ხ' დასაბამითგან...“. ანუ მართლაც 1138-1139 წელს ($1125+13=1138$).²

¹ მ. ბახტაძე, კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თსუ-ს საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. II. თბ. 2011.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1931. გვ. 223.

დავუბრუნდეთ კვლავ ძირითად საკითხს, თამარ-ის მეფობის ათვლას. ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზუ-ლებაში ვკითხულობთ ასეთ ციტატას: „ხოლო წარმოვ-თქუათ ესეცა, რამეთუ ოცდამესამედ, გინათუ მეოთ-ხედ აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკი-თხა საქმე კარისა. რამეთუ მრავლით ჟამითგან ჰბრძო-დეს სარგის თმოგუელი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარა ღონე ქნეს ალებისა, რამეთუ ზამთრის მკისნვარებისაგან და სიცვიისა უღონო იყვნეს მოდგო-მად. ხოლო ჟამსა ყინვისასა წყლისაგან გაყინულისა ვერ შეუძლებდეს ბრძოლად; გარე-შემოუხუნეს ყოველ-ნი ციხენი და სოფელნი, და იგი მხოლო მარტო ჰქონდათ სპარსთა. ამისთჳს განიზრახა კეთილი[თ]ა გონებითა და წარავლინა დავით ზემოთ ლაშქრითა; წაატანა ზაქარია და ივანე და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეომონ. და ხანგრძლად იქმნა ესე, და თვთ თამარ დადგა ჯავახეთს და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა. ხოლო იგინი მივიდეს და ებრძოლნეს უკუე შეკრულსა მას ღო-ბესა წყლისათჳს; და მრავალთა შინა დღეთა განტეხეს ადგილი იგი. და გამოიცალა წყალი და მის თანა უმრავლესნი მოქალაქენიცა. ხოლო დაშთომილთა მათ ითხოეს დავითისგან, რათა თვთ თამარ მივიდეს და მას მიენდვნენ; რამეთუ ეშინოდათ სიტყუათა მათთჳს გინებისათა, რომელთა ციხით გამო იტყოდეს პირველ. მაშინ მოაწსენეს ესე ყოველი თამარს. ხოლო იგი მივიდა; და მოიხუნეს ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინაშე და ითხოვდეს მშჳდობასა და ფიცსა, რათა არა განსცეს კარი, ვითარ ანისი და დვინი, არამედ სამეფოდ დაიმჭიროს. ამისთჳს მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა

ძესა თჳსსა გიორგის, რათა შევიდეს და თჳთ მოითუალოს ქალაქი და ციხე, რომელი-ესე ესრეთ იქმნა. და ესე [ერთი] ქალაქი და ციხე თჳსად დაიმჭირა მათ ყოველთაგან, რომელნი აიხუნა ზორაკერტით რახსამდის, გაგით განძამდის და ჯავახეთით სპერამდის“¹.

აქ ჩვენთვის საინტერესოა, როდიდან ითვლის მემატიანე თამარის მეფობის 23-24 წელს და ბასიანის ომი უსწრებდა თუ არა წინ კარის ანექსიას. ტექსტში ნათქვამია, რომ როდესაც თამარმა კარი აიღო გაგზავნა ლაშა-გიორგი და უბრძანა „რათა შევიდეს და თჳთ მოითუალოს ქალაქი და ციხე“. თუ ამ ამბის ათვლას დავიწყებთ 1179 წლიდან, გამოდის რომ გიორგი სულ რაღაც შვიდი წლის იყო, რადგანაც ის 1193 წელს დაიბადა. ვეჭვობთ, ასეთი მცირეწლოვანი უფლისწული გაეგზავნათ ქალაქის „მისათვლელად“. გარდა ამისა, აღსანიშნავია, რომ ბასილი ეზოსმოდღვარი წერს: „ხოლო ამა სიხარულსა (კარის აღება – თ.კ.) შეუდგა მწუხარება, რამეთუ მიიცვალა სოსლან დავით“², ანუ გამოდის, რომ დავითი გარდაიცვალა კარის ანექსიის მეორე წელს, იანვარში. თუ ჩავთვლით, რომ კარის ანექსია წინ უსწრებდა ბასიანის ომს, მაშინ გამოდის რომ დავით სოსლანი ბასიანის ომის დროს ცოცხალი აღარ იყო, რაც გამორიცხულია. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ მიხედვით, დავითი იმ წელს გარდაიცვალა, როცა არდაველის სულტანმა აღდგომა ღამეს

¹ ბასილი ეზოსმოდღვარი, ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 143-144.

² ბასილი ეზოსმოდღვარი, ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144.

უმონყალოდ ამოჟლიტა ანისელები¹. ამ დროს მგლოვი-
არე თამარი გეგუთში იმყოფებოდა, სწორედ იქ ყოფნის
ჟამს გაიგო ეს ამბავი და შესაბამისი ზომებიც მიიღო, ამ
ამბავს კი, იბნ-ხალიკანი 1206-1207 წლებით ათარი-
ლებს²...

ამდენად, თამარის მეფობის ათელა 1179 წლიდან
გვაძლევს შეუძლებელ ფაქტებს შემდგომი ხანის ისტო-
რიაში, ხოლო თუ მეფობას ავითვლით 1184 წლიდან ყვე-
ლაფერი თავის ადგილზე დგება.

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს.
ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100; იგივეს წერს ბასილი ეზოსმოძ-
ღვარიც.

² ვრცლად იხ. თ. კენკებაშვილი, ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი
ძიებანი, წ. I. ქრონოლოგიური პარადიგმები. თბ. 2011. გვ. 14-15.

1.2. როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე და დავით სოსლანი?

„მხიარულად ამბისაგან მეტყუელი პირი ან მწუხარებისა მიმართ მიიქცევის. რამეთუ მეგულვების ან [მე] წარმოთქმა ყოვლისა სოფლისა საგლოველისა ამბისა“.¹ ასე იწყებს მემამტიანე თხრობას თამარ მეფის გარდაცვალების შესახებ.

„ნაჭარმაგევს გარდმოდგა მეფე თამარ, და მის წინაშე იყუნეს ყოველნი დიდებულნი და წარჩინებულნი, და იურვნა და განაგნა საქმენი სამეფოსა თჳსისანი, და უფროსლა ეკლესიათა და მონასტერთანი. და მუნ დგომასა შინა გამოაჩნდა სენი რამე მომაოწრებელი ჩუენი, რომელი დღითი-დღე დამძიმდებოდა მის ზედა და დიდხან ფარვიდა, რათა არავინ შეანუხოს, გარნა ურგებელ იქმნა რაჲ ჭირი, არა მიმთუალველი კურნებისა, მაშინლა განაცხადა, რამეთუ დედობრივმან უძლურებამან განგრძობილთა შინა მჴედრობათა არა თავს იდვა შეუმთხუეველად მიშუება აგებულებისა.“

„და აქა საბრალობელ მიჩნს დიდად ერთგულნი იგი კაცნი, თუ ვითარ უგულებელს ყუეს ეგოდენი ტკივნეულობაჲ მისი: რამეთუ წარმოიყუანეს კუბოთა ტფილის[ს], და შემდგომად მცირეთა დღეთა ენებათ ჩუეუ-

¹ ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 144; ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ივ. ჯავახიშვილის რედ. თბ. 1944. გვ. 32.

ლებისაებრ, რათა დასოს განვიდნენ".¹ (კუბო „ესე არს ქალთა და კაცთა ჩასაჯდომელი, აქლემთა ასაკიდებელი, გინა ხელით სატარებელი“ – სულხან-საბა ორბელიანი; ვახუშტი ბატონიშვილი კი ასე განგვიმარტავს: „კუბო – „ტახტრევანი“²).

დასო იყო თბილისის მიდამოებში, მთიან ადგილას, ხშირი ტყე (მალნარი), სადაც მეფე თავისი კარით ზაფხულსა და შემოდგომას ატარებდა.³ „დასო არს მალნარისა და ჰჳშირისა რომელთაცა ფიჩხთა სახელი არს“.⁴

„ისნაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად გაძნელდა სენი იგი უწყალო. და კუალად წარმოიყუანეს აგარათა ციხესა“.⁵

სად იყო აგარათა ციხე? ისტორიულად დადასტურებულია, რომ იგი დღევანდელი კოჯრის ციხეა.⁶

„და უქმ იქმნა მის ზედა ყოველივე ბუნებათა გამომეძიებლობა მკურნალთა ჳელოვნებისა...“

„...და მერმე უკანასკნელ ჳმა აღმოუტევა, და ყოველთა მშვიდობა მისცა, ესრეთ მეტყუელმან: <ქრისტე

¹ ბასილი ეზოსმოდღუარი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973. გვ. 933.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. ჟურნ. „მომხილველი“, 1951 წ. 2. გვ. 54.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 191.

⁵ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. ე. თაყაიშვილის რედ. თბ. 1906. გვ. 530; ბასილი ეზოსმოდღუარი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144.

⁶ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან; თ. კენკეშაშვილი, კოჯრის ისტორია. თბ. 2010. გვ. 10-11.

ღმერთო [ჩემო] მხოლოო, დაუსრულებელი მეუფეო ცა-
თა და ქუეყანისაო, შენ შეგვედრებ სამეფოსა ამას, რო-
მელი შენ მიერ მერნმუნა, და ერსა ამას პატიოსნითა
სისხლითა შენითა მოსყიდულისა, და შვილთა ამათ ჩემ-
თა, რომელნი შენ მომცენ, და მერმე სულსა ჩემსა. მაშინ
განვიდეს ყოველნი მწარედ მტირალნი. და თამარ დაი-
ძინა ძილი იგი მართალთა, და აღესრულა მზე ქართლი-
სა, და საფლავმან სადიდებელად თვსად დაგვაჭირვა
ცხოვრება მსოფლიო ყოველთა ქრისტიანეთა“.¹

მართალია, ბასილი ეზოსმოძღვარი წერს, თამარ
მეფე აგარათა ციხეს გარდაიცვალაო, მაგრამ მისი გარ-
დაცვალების ადგილი მაინც სადავო საკითხია, რადგან
თამარის პირველი ისტორიკოსი („ისტორიანი და აზმანი
შარავანდედთანი“) გვამცნობს: „მიიცვალა მეფე თამარ
ჯმელსა დგომასა შინა“.²

რას უნდა ნიშნავდეს „ჯმელსა“? ეს სიტყვა შესწავ-
ლილი აქვს აკად. კ. კეკელიძეს. იგი ამ სიტყვას გადამწე-
რის შეცდომად თვლის და ამბობს: „ჯმელსას“ მაგივრად
„ტაბა-ჯმელსა“ უნდა ეწეროსო. ნ. ბერძენიშვილის აზ-
რით: აგარათა ციხეს „იმ დროს, ჩანს ტაბა-ჯმელაც ეწო-
დებოდა“-ო.³ თ. ჟორდანიას ფიქრობს, რომ „ჯმელსა დგო-
მასა შინა“ უნდა ნიშნავდეს მარხვას, „როდესაც აკრძა-

¹ მარიამისეული ქართლის ცხოვრება. გვ. 530-531; ზ. ჭიჭინაძე.
ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდე.
წ. II. ტ. I. ტფ. 1898. გვ. 488; ბასილი ეზოსმოძღვარი. ქართლის
ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 144-146.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. კ. კეკელიძის რედ. თბ.
1941. გვ. 40; ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის
ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მი-
ხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 112.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან. გვ. 55.

ლულია თევზი, ღვინო და ზეთი და ჩვენის აზრით ეს უნდა იყოს მარიამობის მარხვა“-ო.¹ (ივ. ჯავახიშვილს ამ სიტყვაზე ყურადღება არ აქვს გამახვილებული). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სიტყვა „წმელსა“ გადამწერის შეცდომა ან მარხვა კი არა, არამედ სიტყვის „ტაბა-წმელსა“-ს შემოკლებული ფორმა უნდა იყოს. აქ ვეთანხმებით ნ. ბერძენიშვილის აზრს. როგორც ჩანს, იმ დროს ამ ადგილს „ტაბა-წმელა“ ეწოდებოდა. („ზემო ტაბახმელას ანუ კოჯორს“ გარდაიცვალა თამარიო).² ამას ამტკიცებს ისიც რომ იოანე ბატონიშვილს თავის ქართლის ისტორიაში, რომელიც კალმასობაშია შეტანილი უწერია, რომ თამარ მეფე „ზემო ტაბა-წმელას“ გარდაიცვალაო.³

თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში სადავო პრობლემათა რიცხვს მიეკუთვნება. თითოეული წყარო თუ საკითხზე მომუშავე მეცნიერი სხვადასხვა თარიღს ასახელებს. ძირითადი მოსაზრებები ასეთია: 1207, 1210, 1212, 1213, 1216 წლები.

ა) ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე გვაუწყებს: „მოახლენი მათნი სულტანნი მოხარკედ დასხნა და სამეფო განუხეთქელად დაიცვა. ყოველნივე შეიტკბნა და მშკდობა ყო ყოველთათჳს. მეფობასა შინა დაყო ოცდასამი წელიწადი და აღვიდა წინაშე ღმრთისა,

¹ თ. ჟორდანი, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. ტფ. 1892. თბ. 2004. გვ. 301.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1979. გვ. 308.

³ ისტორიანი და აზმანი, კ. კეკელიძის რედ. გვ. 41; თ. კენკებაშვილი, სად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. 65. გვ. 3.

^{*} ანუ, $1184+23=1207$ წ. – თ.კ.

სადა-იგი მკვდრობენ წინასწარმეტყუელნი და მამათ-
მთავარნი და მეფენი, თუესა იანვარსა თორმეტსა, დღე-
სა ოთხშაბათსა, აგარათა სომხითისათა, ქორონიკონსა
ოთხასოცდაშვიდსა. დამარხეს ახალსა მონასტერსა, გე-
ლათს. ვაი იყო ჟამისა მისთვის რაოდენ ულხინებელი:
გლოვა, ტყემა და თმათა ფხურა. იქმნებოდა: ლმოზიე-
რებანი, სიტკბოებანი, ღირსთათვს მშობლიურნი ზრდა-
ნი და ბოძებანი.

საწმარ იყო გულისწმისყოფა მეცნიერთაგან, მო-
თქმა ნუგეშინისმცემელთაგან. იგლოვა ყოველმან ამან
სამეფომან ჟამსა ჯეროვანსა. დასუეს გიორგი, ძე მისი,
მეფედ მასვე წელიწადსა, რომლისა წელნიცა მრავალ-
ჟამეულ არიან და ცხოვრება მათი კეთილად წარმართებ-
ულ აქა – ცვალებადსა თანა, მერმესაცა – დაუსრულე-
ბელსა“.¹

1206-7 წლებს სხვა ქართული და უცხოური წყა-
როებიც ადასტურებენ.

ბ) ბასილი ეზოსმოძღვარი – „თთუესა იანვარსა
ი“². იქვე წერია: „თამარ ოცდასამთა შინა წელიწადთა
შეაწყუდია ყოველი გუარი კეთილ-მეფობისა“.³

გ) აფხაზთა ქრონიკა: „ქკს :უკზ“: დასაბამითგან
:ხყია: ამას წელსა კარი აილ[ეს] და თამარ დედუფალი

¹ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემეტიანე. ქართლის ცხოვრება, ტე-
ქსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუ-
ხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955. გვ. 369.

² ბასილი ეზოსმოძღვარი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის
რედ. გვ. 146.

³ ბასილი ეზოსმოძღვარი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის
რედ. გვ. 150. $1184+23=1207$, ანუ ბასილი ეზოსმოძღვარიც ეთან-
ხმება თამარის 1207 წელს გარდაცვალების ფაქტს.

⁴ უკზ= 427 ; $780+427=1207$ – თ. კ.

გარდაიცვალა. მაშინ ძე მისი ლაშა თორმეტისა წლისა იყო ლაშქარის პირველსა გალაშქრებასა“¹.

დ) „უკვ (ხყი)“ აქა მიიცვალა თამარ მეფე და მეორესა წელსა გამეფდა ძე მისი გიორგი“.²

ე) „გარდაიცვალა თამარი და გამეფდა მისი შვილი ლაშა. მან დალაშქრა არჭეში და ვარაგი, ხოლო სპარსეთის მხარეში ზრეჰამდე [მივიდა]“.³

ვ) თამარის გარდაცვალების თარიღად იუწყება 1206-7 წლებს (ჰიჯრით 603) იბნ ალ-ასირი: „ყოვლის უზენაესმა ალაჰმა რაკი იხილა ისლამის მომხრეთა სიმცირე, თვითონ იკისრა მისი მფარველობა: მოკლა ქართველთა დედოფალი, ჩამოაგდო უთანხმოება მათ (ქართველებს – თ. კ.) შორის და [მუსლიმანები] იხსნა მათი ცუდი საქციელისაგან წლის დასასრულამდე“.⁴

ზ) სომხური წელთაღრიცხვის თარიღით 655 (ანუ 1206) წელს, ერთ-ერთ ქრონიკაში ნათქვამია: „ამ წელს ზაქარიამ ტაჭიკებს წაართვა კარი. ივანეს ვაჟი ავაგი

¹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 294; მცირე ქრონიკები (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები). ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და საძიებლები დაურთო ჯუმბერ ოდიშელმა. თბ. 1968. გვ. 25.

² 1206 წელი.

³ მცირე ქრონიკები. გვ. 26.

⁴ მხითარ აირივანეცს თამარის გარდაცვალების თარიღი მოქცეული აქვს 1201-1210 წლებს შორის – თ.კ.

⁵ მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფიული ისტორია. ლ. დავლიანი-ძე-ტატიშვილის გამ. თბ. 1990. გვ. 82.

⁶ ბ. სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე. კრებ. „საქართველო რუსთა-ველის ხანაში“. თბ. 1966. გვ. 124.

დაიბადა. მომდევნო წელს გარდაიცვალა თამარი და მისი ვაჟი ლაშა-გიორგი გამეფდა საქართველოში".¹

თ) ვარდან არეველცი მოგვითხრობს: „თამარის მეფობის დროს გაძლიერდნენ ქრისტიანები. მიუხედავად ამისა, (თამარმა) მიატოვა რუსი ქმარი და გაჰყვა ოს ასლანს, რომელმაც წაართვა ალაფი თურქებს და აავსო ივერია ტყვეებით. მისგან ეყოლა ერთადერთი ვაჟი და დაარქვა მას ლაშა. მას ეპყრა გვირგვინი 23 წელიწადი და აღესრულა. ტახტზე ავიდა ლაშა“.²

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მეცნიერთა ნაწილი თამარის გარდაცვალების თარიღად ამტკიცებს 1207 წელს.³

პირველ რიგში, უნდა განვიხილოთ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრის ცნობა. კალენდარული გამოანგარიშებით, ოთხშაბათი, 12 იანვარი, მოდიოდა 1205 წელს, ხოლო 1207 წლის 12 იანვარი იყო პარასკევი დღე. ივანე ლოლაშვილი სამართლიანად მიუთითებს,

¹ ჯ. ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონილოგიის ერთი საკითხი. თურნ. „ცისკარი“, 1976 წ. 1. გვ. 124.

² ე. კვაჭანტირაძე, ქრონოლოგიის საკითხები ვარდან არეველცის „მსოფლიო ისტორიაში“. თურნ. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1989 წ. 2. გვ. 111.

³ იხ. მაგ. ჯ. ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონილოგიის ერთი საკითხი. გვ. 124; ს. კაკაბაძე, როდის მიიცვალა თამარ მეფე. „თემი“, 1912 წ. 56; ბ. სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე. გვ. 129; ბ. სილაგაძე, XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1988 წ. 2. გვ. 170-187; ც. ღვაბერიძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. IX. თბ. 2009.

რომ ლაშასდროინდელ მემამულებს ერევა ან წელი, ან თვის რიცხვი, ან დღის სახელწოდება.¹

კარის ალების ახლო ხანაში, თამარის მეფობის 23-ე თუ 24-ე წლის შემდეგ, გარდაიცვალა არა თამარი, არამედ მისი მეუღლე დავით სოსლანი.²

1206 წელს დავით სოსლანი მონაწილეობას იღებდა კარის ბრძოლებში. ამას გარკვევით იუწყება თამარის მეორე ისტორიკოსი ბასილი ეზოსმოძღვარი: „ხოლო წარმოვთქუათ ესეცა, რამეთუ ოცდამესამედ, გინათუ მეოთხედ, აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკითხა (თამარმა – თ. კ.) საქმე კარისა. ღამეთუ მრავლით ჟამითგან ჰბრძოდეს სარგის თმოგუელი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარა ღონე ქმნეს ალებისა, რამეთუ ზამთრის მკსინვარებისაგან და სიცივისა უღონო იყვნეს მიდგომად. ხოლო ჟამსა ყინვისასა წყლისაგან განყინულისა ვერ შეუძლებდეს ბრძოლად, გარე შემოუხუნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი, და იგი მხოლო მარტოჲ ჰქონდათ სპარსთა. ამისთვის განიზრახა კეთილისა გონებითა და წარავლინა დავით ზემოთ ლაშქრითა. წაატანა ზაქარია და ივანე, და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეომონ. და ხანგრძლად იქმნა ესე, და თვთ თამარ დადგა ჯავახეთს, და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა.

ხოლო იგინი მივიდეს და ებრძოლეს უკუე შეკრულსა მას ღობესა წყლისათვს და მრავალთა შინა დღეთა განტეხეს ადგილი იგი. და გამოიცალა წყალი და მის თანა უმრავლესნი მოქალაქენიცა. ხოლო დაშთომილთა მათ ითხოვეს დავითისგან, რათა თვთ თამარ მივიდეს

¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. თბ. 1984. გვ. 90.

² თ. ჟორდანი, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 290-300.

და მას მიენდვნენ, რამეთუ ეშინოდათ სიტყუათა მათ-
თათჳს გინებისათა, რომელთა ციხით გამო იტყოდეს
პირველ.

მაშინ მოაწსენეს ესე ყოველი თამარს. ხოლო იგი
მივიდა. და მოიხუნეს ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე
ძისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინაშე და ით-
ხოვდეს მშჳდობასა და ფიცსა, რათა არა განსცეს კარი,
ვითარ ანისი და დვინი არამედ სამეფოდ დაიმჭიროს.
ამისთჳს მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა ძესა თჳსსა
გიორგის, რათა შევიდეს და თჳთ მოითუალოს ქალაქი
და ციხე. რომელი-ესე ესრეთ იქმნა. და ესე ერთი
ქალაქი და ციხე თჳსად დაიმჭირა, მათ ყოველთაგან,
რომელნი აიხუნა ზორაკერტით რაჭსამდის, გაგით
განძამდის და ჯავახეთით სპერამდის¹.

კარის აღებისთვის ბრძოლამ დავითის მონაწი-
ლეობით გასტანა რამდენიმე თვეს – 1206 წლის გაზა-
ფხულიდან შემოდგომამდე. მაშინ დავითი იქ გაცივდა
და დასნეულდა (თუ დაიჭრა) და უმაღლ ქართლში წამო-
იყვანეს. სნეულება (თუ ჭრილობა) მას გაურთულდა და
გარდაიცვალა. სწორედ ამ ამბის გამოძახილია აბნ ალ-
ასირის ცნობა, – აღნიშნავს ივ. ლოლაშვილი – რომე-
ლშიც მეფე-მამაკაცის გარდაცვალება აღრეულია დე-
დოფლის სიკვდილში.²

ფარსადან გორგიჯანიძე დავითის გარდაცვალე-
ბაზე წერს:

„აქა მეფეთა ზედან [მ]ფლობელი სოს[ლ]ან და-
ვით, მეფე საქართველოსი, მიიცვალა. დარჩა მას შვილ-

¹ ბასილი ეზოსმოდღუარი, ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის
რედ. ტ. II. გვ. 143-144.

² ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 91-92.

ნი ქალ-ვაჟნი საჯე[ლ]მწიფოდ – ლაშა-გიორგი და დედოფლობის ღირსი, ასული მეფეთა რუსუდან. დიდიმარხო აღდგომამდისინ გეგუთს იყვნეს და მხარგრძელნი ორნივ ძმანი მეფეს თანა იყვნენ. და სხვანიცა მრავალნი დიდებულნი იქ იყვნენ, რომ აღდგომა მეფესთან გარდა[ი]ხადონ. და შე[ე]ქმნათ ტირილნი [და] გლოვანი და შავით შეიმოსრნეს. ლხინი, სმა-ჭამა და სიმღერა აღაპად და ტირილად გარდ[ა]ექცათ".¹

ამ წყაროთა საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კარის აღების შემდეგ საქართველოში ერთხანს მშვიდობა დამყარდა. სამეფო კარი იშვებდა და იხარებდა „უამს გარდავიდიან აფხაზეთს და განაგნიან საქმენი მანდაურნი, და მოინადირიან კეთილი იგი სანადირო – გეგუთი და აჯამეთი, მერმე გარდმოვიდიან ქართლს, სომხითს და დადგიან დურს“². ივ. ლოლაშვილი ფიქრობს, რომ დავითი 1207 წლის დიდმარხვაში უნდა გარდაცვლილიყო.³ სავსებით სამართლიანი ჩანს ივ. ლოლაშვილის ვარაუდი, მაგრამ რომ მივყვეთ „აზმათა“ ტექსტს, ასე არ გამოდის. მასში მითითებულია, რომ დავითის გარდაცვალების შემდეგ მოდიოდა დიდმარხვა და არა მისი გარდაცვალების დროს. დავით სოსლანის გარდაცვალების თხრობის შემდეგ მემატიანე წერს: „მათ უკუე უამთა, არა მცირედ მყოფელთა, მშვიდობა იყო ყოველგან. და მეფე იყო გეგუთს, რამეთუ იყო

¹ ვიმონებთ ივ. ლოლაშვილის მიხედვით. მრავალკარედი. გვ. 92.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 99.

³ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 93.

წმინდა-მარხვანი“¹. აქ აშკარად ჩანს, რომ დავითის სიკვდილიდან დიდმარხვამდე გაუვლია რამდენიმე ხანს... თ. ჟორდანია საცსებით სამართლიანად მიიჩნევდა, რომ ლაშასდროინდელი მემკვიდრის ცნობა (და სხვა წყაროები) გაგებულია შეცდომით და მათში საუბარია არა თამარის, არამედ დავითის გარდაცვალების წელზე.² აქედან გამომდინარე, დავით სოსლანი უნდა გარდაცვლილიყო 1207 წლის 18 იანვარს³ და სწორედ რამდენიმე თვის შემდეგ მოუწევდა აღდგომის მარხვა.

...სწორედ მაშინ, როცა თამარი გეგუთში იმყოფებოდა, სომხეთში მოხდა ყველასათვის შემადრწუნებელი ამბავი: აღდგომა დღეს არდაველის სულთანმა უმოწყალოდ ამოულიტა ანისელი მოქალაქენი⁴. ამას ისტორიკოსი ასე აღწერს:

„არდაველის სულთანმან, აღძრა მტერობა ქრისტიანთა ზედა, და მოუწოდა სპათა მისთა, და წარმოემართა და მოაოჭრა ანისი, რამეთუ უწყოდა მჯარგრძელთა შინა-უმყოფელობა“. წარმოვიდა და აღვლო რაჯისის პირი, და უგრძნობლად მოვიდა ანისსა; გზა-გზა არვის ავნო და დიდსა შაბათსა მწუხრი მოვიდა ქალაქსა ანისისასა. და ვითარ ცისკარი მოეახლა და ჰკრეს ძელსა და განახუნეს კარნი ქალაქისანი, მყის მიეტევნეს კარსა ქალაქისასა, შეუტევეს ციხენი, და ვერ მოასწრეს კარნი,

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100.

² თ. ჟორდანია, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 296-297.

³ დავითის გარდაცვალების თარიღად იგივეს მიიჩნევდა ივ. ჯავახიშვილიც. იხ. მისი ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1931. გვ. 279-280.

⁴ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 93.

⁵ მხარგრძელები ამ დროს თამარ მეფესთან იყვნენ გეგუთში – თ. კ.

და შევიდეს ქალაქად. იწყეს ჯოცად, კლვად, ტყუეობად. უმრავლესი ერი იყო ეკლესიათა შინა, ვითარ შეჰგავს ქრისტიანთა სჯულსა. რომელიმე ივლტოდა დარბაზო-
ანთა და მუნ გამაგრდა, რომელიმე ივლტოდა ქუაბოან-
სა, რომელსა ქარტუნობითა უწმობენ¹. მათ არავინ და-
ინდეს: „ერთი ბევრი და ორი ათასი (ე.ი. 12.000) კაცი ეკ-
ლესიათა შინა, ვითარ ცხოვარი, დაკლეს“. ასევე უამრა-
ვი ადამიანი ამოსწყვიტეს ანისის „უბანთა და ფო-
ლორცთა შინა“. აცნობეს თუ არა ეს საზარელი ამბავი
„მეფესა თამარს, ამირსპასალარსა ზაქარიასა და მსა-
ხურთუხუცესსა ივანეს“, ძლიერ შეწუხდნენ და „გუ-
ლისწყრომითა მოცულნი სპარსთა მიმართ ბრძოლისა
ყოფად აღემზადნეს“. თამარის ბრძანებით, მხარგრძე-
ლებმა სწრაფად შემოიკრიბეს მოლაშქრენი და გაემა-
რთნენ არდაველის სულთნის დასასჯელად. მათ „გარ-
დავლეს გელაქუნი და ჩავლეს სისიანი, გავიდეს ხუდაფ-
რინის ჳიდსა და მიმართეს არდაველს. ესრეთ მოუწონეს
ჟამი, რომელ აიდი განთენდებოდა, რომელ არს აღვსება
მათი“, და ქალაქს ღამით შემოარტყეს ალყა, ხოლო
როცა „გაჴშირდა მუყრთა ყივილი, ყოველგნით ციხენი
შემოუტივეს მჴარგრძელთა, შეუჭდეს უომრად ჴელთ
იგდეს ქალაქი, თვთ სულტანი, ცოლნი და შვილნი მისნი“
და ქალაქი ააოხრეს: „ათორმეტი ათასი კაცი, რჩეული
მიძგითთა შინა მოკლეს“, სულთანიც სიკვდილით დასა-
ჯეს, ხოლო მისი ცოლ-შვილი ტყვედ წამოიყვანეს და

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100.

ასე ძლევამოსილნი „მოვიდეს მეფეთა-მეფესა და მზე-
თა-მზეთასა და დედოფალთ-დედოფალსა წინაშე“.¹

იბნ-ხალიკანი ამ ამბავს 1206-1207 წლებით ათა-
რილებს.² „რაკი 1206 წელს ქართველები კარის ალებით
იყვნენ დაკავებულნი, ამისი მომდევნო აღდგომა და
აიდი მოვიდოდა 1207 წელს“ – შენიშნავს ივ. ლოლაშვი-
ლი.³ ეს სწორედ ის წელია, როდესაც მგლოვიარე თამა-
რი გეგუთში იმყოფებოდა⁴. მაშასადამე, ლაშა-გიორ-
გის დროინდელი მემაციანის და სხვათა ცნობები თა-
მარის 1207 წელს გარდაცვალებასთან დაკავშირებ-
ით, მცდარია. 1207 წლის 18 იანვარს გარდაიცვალა
დავით სოსლანი.

მაშასადამე, ბასიანის ომიდან დავით სოსლანის
გარდაცვალებამდე შეიძლება დადგინდეს ისტორიულ
მოვლენათა ასეთი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა⁵:

- 1202 წელს მოხდა ბასიანის ომი. ქართველებმა
დავით სოსლანის მხედართმთავრობით სასტიკად დაა-
მარცხეს რუმის სულთანი რუქნადინი და დიდი გა-
მარჯვება იზეიმეს.⁶

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს.
ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 100-103.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 287.

³ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 94.

⁴ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 94.

⁵ ვიმონმებთ ივ. ლოლაშვილის მიხედვით. მრავალკარედი. გვ. 95.

⁶ გ. ალასანია, ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის. „მაცნე“, ისტო-
რიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის
სერია. 1975 წ. 1. გვ. 89-92; ა. გამყრელიძე, ბასიანის ომის თარიღი
და ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების ზოგიერთი საკითხი. კრებ.
„კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“. თბ. 1966. გვ. 247-256; ბ.

- 1204 წელს ლიხთ-იმერთა მცირედი ლაშქრით დავითმა დაიპყრო შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო. აქ თამარის განკარგულებით დაარსდა ტრაპიზონის იმპერია, რომელსაც სათავეში კომნენები ჩაუდგნენ¹. იმავე წელს ქართველებმა დალაშქრეს ადარბადაგანი და ხლათი.

- 1205 წელს ქართველთა ლაშქარმა დაარბია არჭეში და კარისაკენ გაემართნენ.

- 1206 წელს ხანგრძლივი ალყის შემდეგ კარი დაიპყრეს. ციხის გასაღები ჩაიბარა ლაშა-გიორგიმ. დამყარდა მშვიდობა.

- 1207 წლის 18 იანვარს გარდაიცვალა დავით სოსლანი. ამის შემდეგ თამარი გეგუთში დარჩა აღდგომამდე.

- 1207 წლის აღდგომას არდაველის სულთანმა დაარბია ქალაქი ანისი, ხოლო მაჰმადიანთა დიდი დღესასწაულის (აიდის) ჟამს ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა შური იძიეს მუსულმანებზე – არდებილი ააოხრეს, სულთანი კი სიკვდილით დასაჯეს.²

...1210 წელს, როგორც ცნობილია, ქართველებმა სპარსეთში ილაშქრეს. მაგრამ ჩვენ არ ვიცით რა ხდებოდა საქართველოში 1207-1210 წლებს შორის, რადგანაც ქართულ საისტორიო წყაროებში ამაზე არაფერია ნათქვამი. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“) არდაველის

სილაგაძე, XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან.

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 142.

² ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 96.

სულტნის დასჯის ამბის შემდეგ პირდაპირ სპარსეთზე ლაშქრობის ამბავს გვიყვება; მეორე ისტორიკოსი – ბასილი ეზოსმოძღვარი ამთავრებს კარის ანექსიის აღწერას და მაშინვე იწყებს თამარის ავადმყოფობისა და გარდაცვალების ისტორიას; ხოლო ლაშასდროინდელი მემატიანე კარის აღებიდან უეცრად გადადის საქართველოს შინაური ცხოვრების აღწერაზე, შემდეგ იძლევა დავით სოსლანის დახასიათებას, შემდეგ დასძენს: „დალენწეს სპარსეთისა ქალაქნი, და მარანდი ამოსწყვიდეს და ერანის ქუეყანა“.¹ წყაროთა ასეთი სიმწირის მიუხედავად, მაინც შეიძლება ზოგი რამის დადგენა, უპირველესად კი იმისა, თუ როდის აკურთხა თამარმა ლაშა-გიორგი თანამოსაყდრედ. ძველი წყაროებიდან ამის შესახებ ინფორმაციას გვანვდის უამთააღმწერელი (ე.წ. „მონღოლთდროინდელი მემატიანე“):

„ამას სანატრელსა (თამარს – თ. კ.) სიცოცხლესა შინა თვსსა დაედგა გვრგვნი ძისა მისისა გიორგისადა, რომელსა ლაშობითცა უწოდა. იყო წლისა ათცამეტიცა, რაჟამს დაიდგა გვრგვნი მეფობისა და მეფემან თამარ მიულოცა მეფობა.“²

ამასვე იუწყება ფარსადან გორგიჯანიძე, ოღონდ დამატებით ის აღწერს ლაშას პირველი გამეფების ცერემონიალს:

„ღმრთით გამდიდრებულმან, ქვეყანათა ზედან სიკეთით და სიმართლით სახელგანთქმულმან, მტერთა

¹ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. I. გვ. 369.

² უამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959. გვ. 151.

მძლემან და არავისგან ძლეულმან, დედა[თა] შიგან მე-
ფეთ-კურთხეულმან, მრავალჯერ სახელო[ვ]ანად ომგა-
მარჯვებულმან..., მადლმოქმედებით ქალწულმან, ზია-
რმან დავით-სოლომონიანთ მეფეთა-მეფემან თამარ
[უ]წინარესა თავისავე სიცოცხლეში თავისი შვილი
ლაშა-გიორგი მეფედ აკურთხა: და თავისი მამა-პაპათა
სვიანი და ბედნიერი გვირგვინი თავს და[ა]დგეს, შესვეს
ტახტსა მისისასა და ჴელთ მისცეს საჴელ[ლ]მნიფო სკიპტ-
რა და აუმართეს წინა დროშა, მრავალჯერ სახელო[ვ]-
ენად გამარჯვებული, ჯვარცმის სახელზედ ქმნილი.
მოვიდენ სამეფოსა კარსა მეფენი და ერისთავნი, და
მანდატურთ-უხუცესნი, სპასალარნი და ლაშქართ-
უხუცესნი, აზნაურნი და მსახურნი, და მოჴელენი დარ-
ბაზისანი და მოქალაქენი მელიქნი და დიდვაჭარნი, და
უფროსნი სჯულისანი – პატრიარქნი, და ორნივ კათა-
ლიკოზნი და ეპისკოპოსნი, ბერნი და მღრდელნი. საცა
ვინ იყვნეს შენობასა შინა, პალატასა სამეფოსა, სცეს
თაყვანი მეფეთა-მეფეს გიორგის და შეაყარეს შეძლე-
ბისა ღონითა ოქრო და ვერცხლი და თვალ-მარგალიტ-
ნი. იქმნა დიდი ლხინი, სმა-ჭამა, სიმღერა და გახარება.
და ყოველნივე შეიმოსეს მეფის სალაროდამენ. და გი-
ორგი მეფე იყო ცამეტის წლისა. ასწავლიდა დედა
შვილსა კარგად საჴელ[ლ]მნიფოსა ზნე-საქციელსა“.¹

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თამარის თანამედროვე
ისტორიკოსებს ლაშა-გიორგის თანამოსაყდრეობაზე
არაფერი აქვთ ნათქვამი, მაგრამ ამის გამო ჩვენ არ
უნდა უარვყოთ ჟამთააღმწერლისა და ფარსადან გორ-

¹ რ. კიკნაძე, კიდევე ერთი ქართული წყარო ლაშა-გიორგის ისტორი-
ისათვის. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966. გვ.
97-98.

გიჯანიძის ცნობები, რადგანაც ლაშას თამნამეფობაზე მიუთითებენ სომხური საისტორიო წარწერებიც. მაგ., 1206 წლით დათარიღებულ წარწერაში ლაშა უკვე მეფედ იხსენიება: „მეფობასა ლაშასისა... მამა სამუელმა და ძმობის წევრებმა ავაშენეთ ესე ეკლესია პატრონთა დიდი ხნის სიცოცხლისათვის“. ან „წელსა ღმრთივ-ძლიერთა მეფეთა თამარისა და მისი ძის გიორგისა... მონოდებულ ვიქმენ ჰალბატის წმინდა ხატის ეპისკოპოსად მე, ჰოჰანესი, ხაჩენიდან“...¹

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ჟამთააღმწერელი იუნ-ყება, რომ თამარს „სიცოცხლესა შინა თვსსა და დაედგა გვრგვნი ძისა მისისა გიორგისადა“. მაშინ გიორგი ცამეტი წლისა იყო. მართალია, ეს ცნობა ოდნავ გვიანდელია, მაგრამ უეჭველად ძველი წყაროდან მომდინარეობს. ამას თვით ზმნაც „დაედგა“ ადასტურებს: იგი მიუთითებს ჟამთააღმწერლის მიერ ნაკითხულსა თუ გაგონილს.²

შვილის გამეფება მშობელი მეფის სიცოცხლეშივე ჩვეულებრივი მოვლენა იყო XI-XII საუკუნეების საქართველოს ისტორიაში: დავით აღმაშენებელს 1089 წელს „თვთ მამამან დაადგა გვრგვნი მეფობისა“.³ დავითმაც 1125 წელს „თვსითა ჴელითა დასვა საყდართა თვსთა ძე თვსი დიმიტრი. და დაადგა თავსა შუენიერსა გვრგვნი ქვათაგან პატიოსანთა“.⁴ დავით მეხუთეც მამის სიცოც-

¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 97-98.

² ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 100-101.

³ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955. გვ. 324.

⁴ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. I. გვ. 369; თ. კენკეაშვილი, საქართველოს

ხლეში დაჯდა მეფედ. ხოლო გიორგი მესამემ 1179 წელს თამარს თავისი ხელით „დაადგა გვრგვნი ოქროსა თავსა მისსა, ოქროსა მის ოფაზისა, აღმკული იაკინთთა, ზმირთა და სამარაგდოთა მიერ“.¹ ასე რომ, რაკი ჩვენ გვაქვს ცნობა – თამარმა ლაშა-გიორგი თანამოსაყდრედ დასვაო, ეს საქართველოს სამეფო კარის ტრადიციული წესით გამართლებულია.

უეჭველია, ლაშას გამეფება მოხდებოდა მხოლოდ დავით სოსლანის გარდაცვალების შემდეგ, დაახლოებით 1207 წლის მეორე ნახევარში.²

ისტორიკოსები ლაშა-გიორგის დაბადებას ათარიღებენ 1192 (თუ 1193) წლით. ლაშასდროინდელი მემატიანე ამბობს, რომ გიორგი „ოდეს დაიბადა, ქორონიკონი იყო ოთხას და ცამეტი“³, ანუ 1293 წელი. ისე გამოდის, რომ ჟამთააღმწერელი თითქოს ამბობს – დავითი გარდაიცვალა არა 1207, არამედ 1206 წელსო, მაგრამ ეს ერთწლიანი სხვაობა ქორონიკონსა და ქრისტესით წელთაღრიცხვას შორის ხშირი შემთხვევაა⁴.

სამეფო სელისუფლებისთვის ბრძოლა დავით IV აღმაშენებლის მემკვიდრეთა შორის. თბ. 2010. გვ. 3; 12.

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 21; რ. მეტრეველი, ქრონოლოგიის საკითხები. თბ. 2002. გვ. 36-38; რ. მეტრეველი, საისტორიო ნარკვევები. თბ. 2009. გვ. 227-228.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. თბ. 1973. გვ. 85.

³ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. I. გვ. 369.

⁴ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 101-102.

...როგორც აღინიშნა, 1210 წელს ქართველებმა დალაშქრეს სპარსეთი. ამის შესახებ „აზმათა“ ავტორი წერს:

„მოვიდეს მჭარგრძელნი – ამირსპასალარი ზაქარია და მსახურთუხუცესი ივანე – და ვარამ გაგელი [თამარ] მეფის წინაშე და მოაწსენეს: «ძლიერო ჯელმნიფეო, შარავანდთა შორის უმეტეს აღმობრწყინვებულო! იხილე, და განიცადე სამეფო თქუენი და ცან სიმჴნე და სიქველე სპათა შენთა; გულისჴმა ყავ, რამეთუ მრავალნი ახოვანნი, მჴნენი და რჩეულნი იპოებიან სპათა შენთა შორის, რამეთუ არა არს წინააღმდეგომი მათი. ან ბრძანოს მეფობამან თქუენმან, რათა არა ცუდად დავიწყებასა მიეცნეს სადამე სპათა შენთა საქმენი, არამედ აღვამჴედროთ ერას, რომ-გურსა ზედა, რომელ არს ხუარასანი, და ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლეთისა ძალი და სიმჴნე ჩუენი. და უბრძანე სპათა საქართველოსადთა მზა იყვნენ ლაშქრობად ხუარასანს. დაღათუ, არავინ ქართველთაგანი მიწევნულ არს ხუარასანს და ერას, არამედ ბრძანე, რათა ნიკოფსით დარუბანდამდე აღიჭურნენ და მზა იყვნენ!». მეფემ გასცა ბრძანება. „დაასკუნეს ლაშქრობა და იწყეს კაზმა“. დადგა შემოდგომა. ლაშქარი შეიკრიბა თბილისში. თამარმა დაათვალიერა იგი, მოიწონა „აბჯარი და ცხენკეთილობა მათი, სიდიდე და სიმჴნე სპათა მისთა“. მერმე მან თავისი ხელით „მოიღო დროშა სვიანად ჴმარებული, გორგასლიანი და დავითიანი. და შეავედრა მასვე ვარძიისა ღმრთის-მშობელსა; დროშა და ლაშქარი დალოცა და წარავლინა სპარსეთს“... ხანგრძლივი ლაშქრობის შემდეგ ქართველი მეომრები სპარსეთიდან უკან დაბრუნდნენ. გზად მათ თავრიჟელებმა „მოართვეს სიმდიდრე

აურაცხელი; თვთ მეფეთა მზისა და მზეთაცა მზისათვს
წარმოგზავნეს თუალნი დიდ-ფასიანნი, ძვრად საპოვნე-
ლნი და ჭურჭელნი უცხონი“. თბილისში მოსულ ლაშ-
ქარს თამარი „მხიარულითა პირითა გაეგება, ზეიმითა
და დიდებითა. იყო ჳმა ბუკთა და დუმბულთა, რომელ
არცა ძუელ ოდესმე ქმნულ იყო ესევეითარი გამარჯუე-
ბა, არცა მეფეთაგან, არცა მთავართაგან. შვეიდეს
ისანთა. დაჯდა მეფე ტახტსა სამეფოსა. შეუძღვა ამირ-
სპასალარი და შვეიდნეს თავადნი და დასხდეს წესი-
საებრ. და მოიღეს არმაღანი ურიცხვ და დადვეს მეფის
წინაშე. განკვრდა მეფე; არავის ქართველთაგანსა ენახა
ეზომი სიმდიდრე, და აურაცხელნი თუალნი და მარგა-
ლიტნი. ხოლო მეფეცა თამარ არა უმაღლო იპოვა ღმრ-
თისა მიმართ: აღასრულებდა ლიტანიობასა და ღამის-
თევასა. მრავალნი გასცნა ობოლთა და გლახაკთა ზედა,
და ლაშქართა ზედა გაყო საჭურჭლე დიდი; აღვსებულ-
ნი კუალად აღავსნა. იყო მადლობა ესევეითარი გამარ-
ჯვებისათვს ღმრთისა მიმართ“.¹

ამ თხრობაში შეიმჩნევა „უპირველესად თვითმხი-
ლველისა და თანამხდურის მიერ განცდილი შთაბეჭდი-
ლება. ამბავი მოთხრობილია მაღალფარდოვანი ენით,
ჰიპერბოლურად, რაც საერთოდ დამახასიათებელია
„აზმათა“ ავტორისათვის, თორემ აქ ფაქტების შეცვლა
და დამახინჯება არ იგრძნობა. მაშ, რატომ არ უნდა
დავიჯეროთ ეს შინაარსიანი თხრობა, რომელსაც თანა-
დროულობის დაღი აზის, და უნდა ვენდოთ მხითარ აი-
რივანეცს, რომელსაც ქართველთა ლაშქრობის შესახებ
მხოლოდ ყურმოკრული ჩანაწერი მოეპოვება? თუ ამ

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს.
ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 103-109.

დიდი სამხედრო ექსპედიციის დროს (1210 წელს) თამარი გარდაცვლილი იყო, როგორც ირწმუნებიან ს. კაკაბაძე, ბ. სილაგაძე და ჯ. ოდიშელი, რატომ იხსენიებს „აზმათა“ ავტორი ამ მეფეს, როგორც სპარსეთში ლაშქრობის მომსწრეს? ნუთუ იგი შეცდომას უშვებს? განა ზემოხსენებული ფაქტები – მხარგრძელთა და ვარამ გაგელის მისვლა თამართან, მათი მოხსენება; თამარის დასტური, მის მიერ მოლაშქრეთა საზეიმო დათვალიერება, თავისი ხელით დროშის მოღება და ვარძიის ღმრთისმშობლისადმი შევედრება, გაცილება, მერმე თავრიუელთაგან თამარისათვის საჩუქრების წარმოგზავნა, მის მიერ ისანში დარბაზობის მოწყობა, სპარსეთიდან მოტანილი სიმდიდრის დათვალიერება და გამარჯვების ზეიმში მონაწილეობა, რომელთაც შესანიშნავი ენამზეობით მოგვითხრობს ჩვენი ისტორიკოსი, მოგონილია? რა ძალა ედგა ისტორიკოსს, ასეთი დეტალები მიეწოდებინა მკითხველისათვის, თუკი მან არ იცოდა სპარსეთში ლაშქრობის მომსწრე მეფე ვინ იყო? არა, „აზმათა“ ავტორის თხრობაში ეჭვს ვერ შევიტანთ! სპარსეთში ლაშქრობა მოეწყო 1210 წელს თამარის დასტურით. მასში ლაშა-გიორგის მონაწილეობა არ ჩანს. მაშასადამე, 1210 წლის შემოდგომაზეც თამარი ცოცხალია.“¹

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ისტორიკოსებში, არსებობს ასევე აზრი, რომ თამარი 1210 წელს უნდა გარდაცვლილიყო. 1210-11 წლებს თითქოს ადასტურებენ მცირედი ქართული საისტორიო წყაროები:

¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 104.

ა) ჟამთააღმწერლის ცნობა: „რაჟამს მიიცვალა თამარ, იყო ლაშა ათვრამეტისა წლისა“ ე. ი. თამარი აღესრულა 1211 წელს.

ბ) ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობა: „რა დედა მიიცვალა, გიორგი მეფე თვრამეტი წლისა ქმნილ იყო“. ამის მიხედვითაც თამარი გარდაცვლილა 1211 წელს.

გ) ერთ-ერთი კვინკლოსის მინაწერი: „ულა. 1211. თამარ მეფე გარდაიცვალა... და მეორესა წელსა მეფედ დაჯდა გიორგი, ძე მათი“.¹

დ) ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობა: გარდაიცვალა თამარ „წელსა ქსა ჩსა (1201), ქართულსა უკა (780+421=1201), იანვარს იმ (18). ხოლო სანატრელსა თამარს თვსითა ჴელითა დაედგა გვრგვნი ძისა თვსისა გიორგისათვს ქსა ჩრჴე (1196), ქართულსა უივ (1196) ხოლო შემდგომად მიცვალებისა დედისა თვსისა იქმნა მეფედ ლაშა-გიორგი, ძე თამარ მეფისა, წლისა იმ (18)“.²

საერთოდ, ვახუშტის „ისტორიაში“ XV საუკუნეზე ადრინდელი პერიოდის ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების თარიღები გადანეულია წინ დაახლოებით ათი წლით. მაშასადამე, მისი ცნობითაც ლაშა გამეფებულა დედისავე სიცოცხლეში 1206 წელს, როცა ლაშა 18 წლისა ყოფილა. აქაც ზუსტად გამეორებულია ჟამთააღმწერლის უწყება.³

ე) „ქართლის ცხოვრების“ ბარათაშვილისეული ნუსხის თარიღი: „თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალთა

¹ მცირე ქრონიკები. გვ. 28.

² ვახუშტი ბატონიშვილი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 191-192; 196.

³ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 106.

თთუესა იანვარსა იჴ (18), ქსა ულ (1210 წ.).¹ აქ დაშვებულია წერიტი შეცდომა: გადამწერს დედნისეული „ულა“ ამოუკითხავს „ულ“-დ, ან შესაძლებელია „ა“ მექანიკურად გამორჩა გადანერის დროს.²

...მაგრამ ამ თარიღს მეცნიერები ძირითადად სცნობდნენ ნუმიზმატიკური მასალის გამო. რადგანაც ჩვენ გვქონდა 1210 წელს თამარის მიერ მოჭრილი მონეტები და იმავე წელს მოჭრილი ლაშა-გიორგის მონეტებიც.³ მაგრამ, ბოლო დროს გამოქვეყნდა ნუმიზმატიკალა ღვაბერიძის წერილი, სადაც ავტორი ამტკიცებს, რომ ის მონეტები, რომლებიც ცნობილი იყო, როგორც თამარის 1210 წლის მონეტები, არის არა 1210 – არამედ 1187 წელს მოჭრილი. საქმე ისაა, რომ ამ მონეტის შუბლზე იკითხებოდა შემდეგი წარწერა: „სახელითა ღვთისაითა იქნა ქედაი ვერცხლისა ამის ქორონიკონსა „ϥზ“ „ულ“ (430) = 1210“. მაგრამ ახლა ეს თარიღი ც. ღვაბერიძემ წაიკითხა როგორც „ϥზ“ „უზ“. ანუ, ლასის (ზ) მაგივრად წერია ზენი (ზ). და გამოდის რომ ეს მონეტა 1187 წელსაა მოჭრილი ($780+407=1187$).⁴ გარდა ამისა, საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდებში ინახება ზემოთ აღნიშნული სამონეტო ტიპის ვარიანტი (3758, 4175). ამ მონეტების ზურგს განსხვავებული გარშემოწერილობა გააჩ-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 190.

² ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 107.

³ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, ქართული ნუმიზმატიკა. ტ. I. თბ. 2006. გვ. 201-210; თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1974 წ. 1. გვ. 151-165; თ. დუნდუა, თ. ქამუშაძე, ანტიკური და ფეოდალური ხანის საქართველოს ნუმიზმატიკა. თბ. 2007. გვ. 25.

⁴ ც. ღვაბერიძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 98.

ნია, თარიღი აღბეჭდილია ჰიჯრით და არა ქორონიკონით. აქ ლეგენდა არაბულად იტყობინება: „ღმერთის სახელით მოიჭრა ეს დიჰრემი 583 წელს“. ეს თარიღი შეესატყვისება 407 ქორონიკონს = 1187 წელს. მკვლევარს მიაჩნია, რომ „მეფე თამარი თავის პირველ დამოუკიდებელ სამონეტო ემისიას ახორციელებდა მხოლოდ ერთი თარიღით – 1187 წ. და ამ თარიღით მონეტების გამოშვებას აგრძელებდა მმართველობის დასასრულამდე“.¹

რაც შეეხება ლაშა-გიორგის მიერ 1210 წლით დათარიღებულ მონეტებს: ის ფაქტი, რომ ლაშა-გიორგიმ განახორციელა თავისი „დამოუკიდებელი“ სამონეტო ემისია, სულაც არ უნდა ნიშნავდეს იმას, რომ ამ პერიოდში თამარი ცოცხალი აღარაა, ჩვენ ზემოთაც მოვიყვანეთ წყაროები, რომლებიც ადასტურებენ ლაშას თანამოსაყდრეობას 1207 წლიდან. ამდენად, როგორც ჩანს, თამარმა ლაშას გადასცა სამეფო ხელისუფლების დიდი ნაწილი და სწორედ ამის გამო მოახდინა მან (ლაშამ) „დამოუკიდებელი“ სამონეტო ემისია და მოჭრა თავისი პირველი მონეტა თანამოსაყდრედ დასმიდან სამი წლის შემდეგ.

საინტერესო ცნობას გვანვდიან ჟამთააღმწერელი და ფარსადან გორგიჯანიძე თამარის გარდაცვალების თარიღთან დაკავშირებით, კერძოდ მათ უწერიათ, რომ თამარმა შვილის მეფობის განმავლობაში ხუთ წელს იცოცხლაო. ანუ, თამარი გარდაცვლილა 1212 წელს.

მაგრამ თამარი 1212 წლის შემდეგაც ცოცხალია. რადგანაც 1212 წელს გარდაიცვალა ზაქარია ამირსპასალარი და ამის შემდეგაც თამარი კვლავ ცოცხლად

¹ ც. ლვაბერძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 98.

ჩანს. ხოლო ამის დასადასტურებლად ჩვენ დაგვჭირდება შემდეგი კვლევის ჩატარება:

1210 წელს თამარ მეფემ სპარსეთზე გაილაშქრა,¹ ლაშქრობიდან დაბრუნების შემდგომ ზაქარია ამირსპასალარს დიდხანს აღარ უცოცხლია. „ვინაფთგან მოიწია მწუხარება და მიიცვალა ზაქარია ამირსპასალარი, ძე სარგის ამირსპასალარისავე, კაცი დიდად გამდიდრებული და ყოვლითა სათნოებითა აღსავსე, გამარჯვებული, მწნე და ძლიერად მბრძოლი მწედართა, მთავარი თემისა ლორისა, რომელი მეფემან იგლოვა და ყოველმან კაცმან საქართველოს მყოფმან. რამეთუ არავინ მწნედ გამოჩენილ იყო მთავარი ჟამთა ამათ, რამეთუ გუარისაგანცა მო-ვე-აქუნდა, რომელი იყო ნათესავი არტაქსერქსი მჭარგრძელისა. და იყო სარწმუნოებითა სომეხი, ყოველნი სათნოებანი, საღმრთონი და საკაცობონი, აქუნდეს. და ესრეთ მწნე მამა, დამტევებული შვილისა ერთისა, რომელსა შა ეწოდებოდა“.² პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთ ქართულ საისტორიო წყაროში ზაქარიას გარდაცვალების თარიღი არ მოგვეპოვება. კირაკოზ განძაკელი ამბობს, რომ ზაქარია გზაშივე გახდაო ავად, როდესაც სპარსეთიდან უკან ბრუნდებოდა. მას ტანზე განუკურნებელ წყლულებს აყრიდა, ერთგან რომ მორჩებოდა, მეორეგან გამოაჩნდებოდა ხოლმე და სტანჯავდა. რამდენიმე დღის შემდეგ ამირსპასალარი გარდაიცვალაო.³ ვარდანიც ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ზაქარია

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 287.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 109-110.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 288.

სპარსეთის ლაშქრობიდან დაბრუნების შემდეგ მალე გარდაიცვალა, მაგრამ იგი 1212 წელს ასახელებს.¹ აგრეთვე 1212 წელი უწერია სტეფანოს ორბელიანსაც: „ხოლო დიდი სპასალარი, გინა სპასპეტი იგი ზაქარია მოკუდა წელსა უფლისასა ჩსიბ“².

წარწერებიდან აშკარად ჩანს, რომ 1211 წელს ზაქარია ამირსპასალარი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო; ჰალბატის 1211 წლის წარწერაში მაგ. ზაქარიასთვის ვინმე ნოშმადინს „მზეგრძელობა“ უსურვებია, ხოლო ხნკონქისა და ფარპის იმავე წლის წარწერებში თვით ზაქარია არის მოქმედ პირად მოხსენიებული.³

სალმოსავანქის 1215 წლის წარწერაში კი ამირსპასალარ ზაქარიას „სახსენებელი“ არის უკვე აღნიშნული. 1213 წლის წარწერებშიც იგი ცოცხლად აღარ სჩანს. ამდენად, როგორც ივ ჯავახიშვილი შენიშნავს „საფიქრებელია, რომ იგი (ზაქარია ამირსპასალარი – თ.კ), როგორც ვარდანიც ამბობს, სწორედ 1212 წელს გარდაცვლილიყოს“.

...თამარმა „მაშინ მოუწოდა ძმასა ზაქარიასსა ივანე მსახურთუხუცესსა და ინება პატივსა ძმისა მისისასა აღყვანება და უბოძა ამირსპასალარობისა პატივი. ხოლო ივანე საქმეთა შინა განკრეველ იყო და საკრველი ესე რქუა მეფესა: „პატივი ესე, რომლითა პატივგიცემიეს ჩემდა, დიდად დიდი არს და მე უღირს

¹ Вардан Великий, Всеобщая История. Перевелъ Н. Эминъ. Москва. 1861 г. стр. 172.

² ე. ი. 1212 წელი.

³ სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“ ძველი ქართული თარგმანები. ე. ცაგარეიშვილის გამ. თბ. 1978. გვ. 45.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 288.

ვარ. ესრეთ შემინყალე: ძმისა ჩემისა სახელსა ჩემ ზედა არა ავსენებდენ, რათა არა მრცხუენეს ნაცვლად მისა დგომად, არამედ ათაბაგობითა პატივ-მეც. საქართველოსა არა არს ნესად და ჯელად თქუენ მეფეთა წინაშე ათაბაგობა. და ამით განადიდე წყალობა შენი ჩემ ზედა, რომე ახალსა და უაღრესსა პატივსა ღირს მყო და ათაბაგობა მიბოძო, რომელ სულტანთა წესი არს ათაბაგი, რომელი მამად და გამზრდელად მეფეთა და სულტანთა იწოდების ათაბაგი. ამით განადიდე წყალობა შენი უწინარეს ჩემთა პირველთა". ყოცა მეფემან და უბოძა ათაბაგობა, რომელი არა ყოფილ იყო საქართველოს მეფეთა წინაშე, არცა ვის ჰბოძებოდა. მსახურთუხუცესობა უბოძა ვარამს, ზაქარია გაგელის ძესა, კაცსა საპატიოსა და ლაშქრობათა შინა გამარჯუებულსა. ესრეთ იყვნინან მეფეს წინაშე"¹.

„მათ უკუე ჟამთა შინა იწყეს კაცთა მთეულთა განდგომად, ფხოველთა და დიდოთა. დიდონი უკუე ბუნებითა მშთვართა და უხარშავსა ჭამენ, და მრავალნი ძმანი ერთსა დედაკაცსა მიიყვანებენ ცოლად; რომელნი უჩინარსა რასამე ეშმაკსა თაყუანისცემენ და ზოგნი

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 110. 2011 წელს გამოქვეყნდა პროფ. მიხეილ ბახტაძის წერილი „კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ“. ავტორი ეჭვის თვალთ უყურებს იმ ფაქტს, რომ თამარს ივანემ ასეთი „თავხედობა“ გაუბედა და სთხოვა ათაბაგის ტიტული, მაგრამ ამას ამოწმებს წარმოდგენილი ქართული წყარო, რომელიც ჩვენის აზრით უტყუარია. იხ. მ. ბახტაძე, კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თსუ-ს საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები ტ. II. თბ. 2011. გვ. 215-226.

უნიშნოსა შავსა ძაღლსა, და ამას ჰყოფენ. ხოლო ფხოველნი ჯუარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობასა იჩემებენ. ამათ იწყეს რბევად, ჯოცად და ტყუეობად, ცხადად და ღამით¹. თამარ მეფემ მათი დამორჩილება ივანე ათაბაგს მიანდო და საგანგებო ჯარი შეჰყარა: „მაშინ მეფემან თამარ მოუწოდა ათაბაგსა ივანეს და ყოველთა მთიულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოწვევთა, ჯადელთა, ცხავატელთა, ჭართალთა, და ერნოთიანელთა, მისცა ივანე ათაბაგსა და წარავლინნა მათ ზედა. ხოლო ივანემ გონიერად ყო: აღვიდა მთასა ჯადისასა და წარვლო წუერი მთისა და წარდგა მთასა ფხოველთასა და დიდოთასა, რომელი-ესე არავის ექმნა, არცა პირველ და არცა შემდგომად; ერთ კერძო დაურჩა ღურძუკეთი და ერთ კერძო დიდოეთი და ფხოეთი“. ივანე ათაბაგთან „მოვიდეს ძრუნითა მეფენი ღურძუკთანი, მოსცნეს ლაშქარ[ნ]ი და დაუდგეს გუერდს“. ათაბაგის მეთაურობით ლაშქარმა დაიწყო „ზეიდალმან ბრძოლად და რბევად და კლვად და ტყუეობად და დაწუად“. ბრძოლამ სამ თვეს – ივნისს, ივლისსა და აგვისტოს გასტანა². „მოსწყდეს ურიცხვ კაცი დიდოი და ფხოვი“. აჯანყებულებმა მაშინ შეიწირებულთა ათაბაგისათა მოსცეს მძევლები და აღუთქუეს მსახურება და ხარაჯა და პირი სიმტკიცისა აღუთქუეს. ნამოასხა მძევლები, იქმნნეს ზავნი და ესრეთ გამარჯუებითა მოვიდა ივანე მეფეს წინაშე და რქუა: „ძლიერო მეფეო,

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 289.

იქმნა ბრძანება შენი, მოვაოწრენ ურჩნი შენნი დიდოეთი და ფხოეთი". ხოლო მეფემან დიდად დაიმადლა და უაღრესსა პატივსა აღიყვანა"¹. ამ ციტატიებიდან აშკარად ჩანს, რომ თამარი ზაქარიას სიკვდილის შემდეგაც ცოცხალია. მაგრამ იმის გამო, რომ სომეხ ისტორიკოსებს ზაქარიას მგლოვიარეთა შორის თამარი არ ჰყავთ, შ. დარჩიაშვილი ფიქრობს, რომ ამ დროისათვის თამარი ცოცხალი აღარ უნდა იყოს.² მაგრამ ეს იმით უნდა აეხსნათ, რომ ისტორიკოსმა არ იცის, ზაქარიას გარდაცვალებაზე თამარმა რა რეაგირება მოახდინა. არ იცის და ამიტომაც მასზე ერთ სიტყვასაც არ ამბობს³.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ზაქარია ამირსპასალარი 1212 წელს უნდა გარდაცვლილიყო. ამის შემდეგ „ხოლო მეფე თამარ ზამთარ დუინს იყვის და ზაფხულ კოლას და ცელის ტბას, ზოგჯერ გარდავიდის აფხაზეთს: გეგუთსა და ცხუმს“⁴. და ამის შემდეგ იწყებს „ქართლის ცხოვრების“ მემამულიანე მთიულთა აჯანყების ისტორიის თხრობას. ამ ციტატიდან ჩანს, რომ 1212 წლის შემდეგ თამარი რამდენიმე წელს კიდევ ცოცხალი იყო. კ. კეკელიძე მიიჩნევს, რომ სიტყვები, „იყვის, ზოგჯერ გარდავიდის“, მაჩვენებელია მოქმედების მრავალგზისობისა⁵, ამიტომ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ 1212

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111-112.

² შ. დარჩიაშვილი, XIII ს-ის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხისათვის. ჟურნ. „მნათობი“, 1975 წ. 2. გვ. 151-158.

³ ი. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 111.

⁴ ისტორიანი და აზმანი. ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 111.

⁵ ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 42.

წლის შემდეგ მთიულთა აჯანყებამდე გაუვლია ზამთარსა და ზაფხულს (შესაძლოა რამდენიმესაც)¹. ანუ, 1212 წელი მთიულთა აჯანყების თარიღად არ შეიძლება მივიღოთ. აღნიშნული აჯანყება, სავარაუდოდ 1213 ან 1214 წლის ივნის-ივლის-აგვისტოს თვეებში უნდა მომხდარიყო, რაზეც ცალსახად მიუთითებს თამარ მეფის ისტორიკოსი.

უამრავი ქართველი ისტორიკოსი ფიქრობს, რომ თამარი გარდაიცვალა 1213 წელს.² ეს წელი პირველად ივარაუდა თ. ჟორდანიამ. მას ეთანხმებოდა ივ. ჯავახიშვილიც. მაგრამ, რადგანაც 1213 წელს მოხდა მთიულთა აჯანყება იმავე წელს თამარი აშკარაა, რომ არ გარდაცვლილა. უფრო სავარაუდოა, რომ თამარი უნდა გარდაცვლილიყო 1215 წელს, რადგანაც 1214 წლის გვიან გაზაფხულზე, თამარის ავადმყოფობა დაიწყებოდა ნაჭარმაგვეს ზაფხულში, მის გადაყვან-გადმოყვანას ადგილი ექნებოდა ზაფხულსა და შემოდგომის პერიოდში, ხოლო გარდაცვალებას, ტაბახმელას, 1215 წლის 27 იანვარს.³ ჩვენს მოსაზრებას გარკვეულწილად მხარს უჭერს „აზმათა“ ერთი ციტატა: „აღავსნა ეპისკოპოსნი და საყდარნი შეწირვითა, თავისუფალყვნა ეკლესიანი ხარაჯისა და ბეგარისაგან, გააზნაურდეს ქუეყანისა მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი და გაჰელმნიფდეს დიდებულნი მე-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 289.

² თ. ჟორდანია, ქრონიკები. ტ. I. გვ. 300-301; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. გვ. 290; რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002. გვ. 706; მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. ტფ. 1917. გვ. 74; ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 116...

³ ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 42.

ფობასა შინა ამისსა ათერთმეტთა მოქცევათა ჟამთა
თამარ სამგზის სანატრელო რომელმან სიმშვიდითა
დავითიანითა, სიბრძნითა სოლომონიანითა სიმხნითა
და საურავთა ღესის და ხვალეს არ მიგდებითა ალექ-
სანდრიანითა...“¹ რას უნდა ნიშნავდეს „ათერთმეტთა
მოქცევათა ჟამთა“? კ. კეკელიძის აზრით იგი უნდა მია-
ნიშნებდეს თამარის მეფობის სრულ წელს,² მაგრამ შე-
უძლებელია თამარს თერთმეტი წელიწადი ემეფა. რო-
გორც ჩანს „ათერთმეტთა“ გადამწერის შეცდომაა და
მის ადგილზე უნდა ეწეროს: „ოცდაათერთმეტთა მოქ-
ცევათა ჟამთა“³ ე.ი. 1215 წელი (1184+31=1215).

გარდაცვალების თვისა და რიცხვის კატეგორიუ-
ლი ცნობა შემონახულია იერუსალიმის სვინაქსარში.
XIII საუკუნეში იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მამებს
დაუწესებიათ თამარის ხსენების დღეები წელიწადში
23-ჯერ.

29 ოქტომბერი: „მოიწსენე, უფალო ღმერთო, სული
დედოფლისა თამარისი“;

8 ნოემბერი (წმ. გიორგის ურმის თვალსა შესვლა):
„წმინდა გიორგის მეოხებითა დიდებულ ყავ, უფალო
ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

14 ნოემბერი: „მოიწსენე, უფალო ღმერთო, სული
დედოფლისა თამარისი“;

18 ნოემბერი (წმ. მონამისა პლატონისი, რომელი
იყო ანკვრით გალატისაჲთ; ძმაჲ წმიდისა ანტიოხოზ
მონამისაჲ): „წმიდაო პლატონ, მეოხ ეყავ სულსა
დედოფლისა თამარისსა“;

¹ ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 17.

² ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 43.

³ ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 43.

21 ნოემბერი: „მოიწსენე, უფალო, სული დედოფლისა თამარისი“;

26 ნოემბერი (წმ. მოწამეთა კოზმასა და დამიანესი): „ამათ წმიდათა მეოხებითა მოიწსენე, უფალო, სული დედოფლისა თამარისი“;

28 ნოემბერი (სტეფანე ახლისა, პეტრესი, ანდრეასი): „ამათ წმიდათა მეოხებითა მოიწსენე, უფალო, სული დედოფლისა თამარისი“;

3 დეკემბერი (ნიკოლოზ მთავარმოწამისაჲ მირონ ქალაქისა, რომელი იყო ჟამთა დედისა კონსტანტინესთა): „წმიდისა ნიკოლაოზის მეოხებითა სულსა დედოფლისა თამარისსა შეუნდვენ, უფალო ღმერთო“;

9 დეკემბერი (წმ. ანასი, მოწამეთა კოზმასა და დამიანესი): „ამათ წმიდათა მეოხებათა მოიწსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

24 დეკემბერი: „მოწსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისაჲ“;

25 დეკემბერი: „სანატრელ ყავ, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

5 იანვარი: „მოიწსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

7 იანვარი: „მოიწსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

27 იანვარი: „ამასვე დღესა განცვალა აქათ ესე მეფობაჲ ცხორებად და სუფევად საუკუნოდ ნეტარებით მოწსენებულმან თამარ დედოფალმან, რომლისა წსენებაჲ და კურთხევაჲ საუკუნომცა არს“;

23 აპრილი (წმ. გიორგობა): „წმიდისა გიორგისა მეოხებითა მოიწსენე, უფალო, სული თამარ დედოფლისა“;

8 მაისი (იოანესი, ძისა ზებედესი; თეოდოსი სკიტელისა და აკაკისი): „ამათ წმიდათა მეოხებათა მოიწსენე, უფალო ღმერთო, სული თამარ დედოფლისა“;

24 ივნისი: „მოიწსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

29 ივნისი (პეტრე-პავლობა): „მეოხებითა მოციქულთა მოიწსენე სული თამარ დედოფლისა“;

15 ივლისი (წმ. კვირიკესი და ივლიტაჲსი, დედისა მისისაჲ): „წმიდასა კვირიკეს და ივლიტაჲს მეოხებითა მოიწსენე სული თამარ დედოფლისა“;

20 ივლისი: „მოიწსენე, უფალო ღმერთო, სული თამარ დედოფლისა“;

27 ივლისი: „ამათ წმიდათა მეოხებითა მოიწსენე სული დედოფლისა თამარისი“;

6 აგვისტო: „მოიწსენე, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“;

15 აგვისტო (იოანე მახარობლობა): „მოიწსენე და დიდებულ ყავ, უფალო ღმერთო, სული დედოფლისა თამარისი“.¹

ამ წყაროთაგან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ თამარი გარდაიცვალა 1215 წლის 27 იანვარს, აგარათა (კოჯრის) ციხეში.

¹ ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. გვ. 113-114; ისტორიანი და აზმანი. კ. კეკელიძის რედ. გვ. 42.

II. თამარ მეფის საფლავის ისტორია

2.1. ლეგენდები თამარ მეფის საფლავთან დაკავშირებით

თამარის დაკრძალვის ადგილად მისი თანამედროვე და მოგვიანო პერიოდის ისტორიკოსები, საკმაოდ საფუძვლიანად, უთითებენ გელათს, მაგრამ ქართველი ხალხი თავისი ფანტაზიით ქმნის თქმულებებსა და ლეგენდებს თამარ მეფის საფლავის ადგილსამყოფელთან დაკავშირებით. საქართველოს სხვადასხვა მხარეში დღესაც სჯერათ, რომ თამარი მათ კუთხეშია დაკრძალული. ივ. ლოლაშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „ქართველთა ყველა ტომს უნდოდა თამარის ნეშტი მის მხარეში ყოფილიყო დაკრძალული“¹.

არსებობს ლეგენდები, რომლებშიც ლაპარაკია მხოლოდ თამარის საიდუმლო დაკრძალვაზე, ზოგან ნათქვამია, რომ თამარი ზეცად ამაღლდა, ზოგიერთში კი პირდაპირ მისი საფლავის ადგილსამყოფელია დასახელებული, მაგრამ მათი უმრავლესობა ერთმანეთს ჰგავს². ჩვენ ვთვლით, რომ ამ ლეგენდებს არაფერი აქვთ საერთო ისტორიულ სინამდვილესთან, მაგრამ საილუსტრაციოდ მაინც მოვიხმობთ და განვიხილავთ რამდენიმე მათგანს:

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 15.

² ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. თბ. 2010. გვ. 18.

თამარის ცხედარი დაუსვენებიათ გელათში. იქ დაუმზადებიათ თორმეტი კუბო, ყველა ერთნაირი; ერთ-ერთ მათგანში ჩაუსვენებიათ თამარი, მერმე თორმეტი კუბო ერთდროულად გაუტანიათ სხვადასხვა მიმართულებით; ყველა ჩაუმარხავთ მინაში ფარულად საქართველოს სხვადასხვა მხარეს და ასე მოუსპიათ თამარის საფლავის კვალი.¹

ზოგიც კუბოთა რაოდენობას ამცირებს და, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ მისი დასაფლავების ადგილსაც უთითებს. მაგ. პეტრე ლარიძეს XIX საუკუნის ოციან წლებში გაუღექსავს ერთი თქმულება²:

„ანდერძი ნახეს მეფისა
თამარის დატოვებული,
ჰქმენითო სამნი კუბონი
თვალ-ოქროთ გამშვენებული,
ერთი დამარხეთ მცხეთასა,
ერთი ვარძიას დებული,
მე დამმარხეთო გელათში
არ მყონ თათართა ვნებული“.³

აღსანიშნავია, რომ მომდევნო სტროფებში თამარის საიდუმლო დაკრძალვა მოტივირებულია იმის შიშით, რომ ქართველ მეფეზე მტრებმა შური არ იძიონ და წმინდა საფლავი არ შეებლალონ:

„ნუქარდინ სახელდებულსა,

¹ კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. „ცისკარი“, 1966 წ. 9. გვ. 99.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 16.

³ რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი. გვ. 709; ს. ცაიშვილი, თამარ მეფე ქართულ სიტყვიერებაში. თბ. 1943. გვ. 88.

სჭირდა ჯავრი და ძვირის თქმა,
თავს ჰყოფდა შეჭირვებულსა,
როს სცნო მეფისა უძლება
ჰყოფს თავსა გახარებულსა,
ცოცხალს ვერ ვავენე თამარსა,
ან მკვდარს ვყოფ განბილებულსა.
ოდეს მოკვდება მეფეო,
ქართველთა წინამძღვარია,
მაშინ წარვალო, სულთანმან
ვაოხრო ქართველთ მზღვარია,
სადაც დამარხვენ მეფესა,
უქმნა მის საფლავს ძვრანია,
ცოცხალს ვერ ვუყავ, რაც მნადდა,
მკვდარსა ვყოფ შენსავარია.
მოესმა ესე ამბავი
მეფეს ცოცხალსვე სვიანსა,
თვითცა ჰხედვიდა, შვილს ხედავს,
ვერ თვისებრ განგებიანსა,
ჩემს უკან ნუთუ სულთანსა,
ომი ვერ უქმნან ხმლიანსა,
იქნება ბილწმან რაც უთქვამს
მიქმნას მე გვირგვინიანსა.
ამის ფიქრითა უბრძანა
მათ კუბოთ გაკეთებანი,
სამს ალაგს დაჰფალთ შორიშორ
ვერ მიქმნან ცეცხლის გებანი,
მყის აღასრულეს ბრძანება
და ჰყვეს მეფისა ნებანი,
ერთი მუნ დაფლეს, ერთი - მუნ,
მტერთ ვერ ჰქნან მეფის ძებნანი.

თვით დაენერა მეფესა
თვისის ხელითა ნანერი,
სამგანვე საფლავის ქვაზე
ესე ჰყავითო ნანერი,
აქ ქვანი პირქვე დასდენით,
საფლავს ვერ ნახონ ნანერი.¹

„ეს ლექსი, მართალია, პ. ლარიძის პოეტური ფანტაზიის ნაყოფია – აღნიშნავს ივ. ლოლაშვილი – მაგრამ იგი უდავოდ ასახავს ძველი ხალხური გადმოცემის შინაარსს, რომელიც შექმნილია იმ დროს, როდესაც ხალხს წარმოდგენა აღარ ჰქონდა რუქნადინის ვინაობაზე. როგორც ცნობილია, რუმის სულტანი – რუქნადინი ქართველებმა დაამარცხეს 1203 წელს ბასიანის ომში; იკონიაში დაბრუნებული იგი 1204 წელს გარდაიცვალა. ცხადია, 1213 წელს ეს სულტანი შურს ვერ იძიებდა, თამარი კი მისი შიშით ვერ დაწერდა დამოწმებულ ანდერძს, რადგანაც ქართველი მეფე მოესწრო მკვებარა სულტნის აღსასრულს“².

განსხვავებული სიუჟეტია გადმოცემული მეორე ლეგენდაში – „თამარ მეფის საფლავი“. „ერთხელ ოსმალოს დიდმა ფაშამ შემოუთვალა თამარ მეფეს: „უთუოდ ცოლად უნდა გამომყვეო“. თამარ მეფე ძლიერ განრისხდა და უარი შეუთვალა. ფაშამ უარი იწყინა და თამარ მეფეს შემოუთვალა: „თუ ცოცხალი ვერ გიხილე, სიკვდილის შემდეგ უთუოდ ამოვიღებ სამარიდან შენს გვამს და დავატყვევებო“.

თამარ მეფე დაფიქრდა, ვაითუ, მართლა მიცვალების შემდეგ ჩემი გვამი იმ ურჯულოს ხელში ჩაუ-

¹ ს. ცაიშვილი, თამარ მეფე ქართულ სიტყვიერებაში. გვ. 88-90.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 17.

ვარდესო. ბევრი ფიქრის შემდეგ შეუდგა ვარძიის მონასტრის აშენებას, მონასტერი რომ დაასრულა, გაათლევინა სამი ბოძი და უბრძანა მხლებლებს: „როდესაც ჩემი აღსასრულის დღე მოვიდეს და გარდავიცვალო, ამ მონასტერში მიწის პირად დამასაფლავეთ და ეს სამი ბოძი ამ მონასტერს მაშინ დაუდგითო.“

თამარ მეფე გარდაიცვალა. კარისკაცებმა მეფის ანდერძი შეასრულეს. ჯერ დაასაფლავეს მონასტერში უნიშნოდ და მერე ის სამი დამზადებული ბოძი მონასტრის ქერს შეუდგეს.

ფაშამ გაიგო თუ არა საქართველოს მეფის გარდაცვალება, მაშინვე აუარებელის ჯარით შემოესია საქართველოს და პირდაპირ ვარძიის მონასტერს მიადგა. დაიბარა მაშინვე კარისკაცები და ჰკითხა: „სადასაფლავია თამარ მეფეო?“ ერთი კარისკაცი ფაშას გამოუტყდა და მოახსენა:

აი ამ მონასტერშია დასაფლავებული.

რა ნიშანი აქვს საფლავსო?

ნიშნად სამი ბოძი აქვს დადგმული.

შევიდა ფაშა მონასტერში, ნახა სამი ბოძი და შედგა: არ იცოდა, რომელი ბოძისთვის მოეკიდნა ხელი, რომელი ბოძი გადმოექცია და ამოეღო სამარიდან თამარის გვამი. ბევრი ფიქრის შემდეგ ფაშა პირველ ბოძს მიადგა და დაუწყო ნგრევა. ბოძმა ხმა ამოიღო და ფაშას უთხრა:

მე ტყუილად მანგრევ, აგერ იმ მეორე ბოძის ქვეშ არის თამარი დასაფლავებულიო.

ფაშამ პირველ ბოძს თავი დაანება და მიადგა მეორე ბოძს დასანგრევად. მეორე ბოძმაც ასე უთხრა:

აქ არ ასაფლავია თამარ მეფე, აგერ იმ მესამე ბოძის ქვეშ არისო. მესამე ბოძმაც აგრევე უთხრა და პირველზე ანიშნა.

გაუკვირდა ფაშას, ღმერთს დიდება შესწირა და სთქვა:

ცოცხალიც ძლიერი იყავ და მიცვალებულიც არა კარგავ შენს დიდებასა და ძლიერებასო.

ღმერთს თაყვანი სცა და სთხოვა შეცოდების შენდობა. მერე მთელი ღამის ნამუშევარი და ნაბრძოლი მონასტრიდან გამოვიდა და გზას გაუდგა".¹

ზოგ თქმულებაში ნათქვამია: თამარმა თვითონ ინება, რომ სიკვდილის შემდეგ უგზოუკვლოდ გამქრალიყო. ღმერთმაც მისი ნება შეასრულა და დამალა, რათა მერმე ის მკვდრეთით აღადგინოს და მგლოვიარე საქართველო გაახაროსო.²

ან: „თამარ მეფე წმინდა ქალი იყო, იგი წმინდანად არის შერაცხული. ის რომ გარდაიცვალა, ზეციდამ ორი ანგელოზი ჩამოვიდა, ოქროს აკვანი ჩამოიტანეს, შიგ ჩააწვინეს, ზეცას გაფრინდნენ და თამარიც თან წაიყვანეს. ამიტომაც არის, რომ მისი საფლავი დედამინაზედ არავინ არ იცის“.³

ან კიდევ: „თმოგვის ახლოს, მტკვრის პირას, ერთ ალაგას კუნძულის მსგავსი ჭალაკია: ადრე ამ ჭალაკზედ მტკვარი მდინარებდა: ერთ ალაგას მტკვარს გადა-

¹ ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. I. თბ. 1961. გვ. 100-101; ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 20-21.

² ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. გვ. 87.

³ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 22.

ურეცხია და როცა დამშრალა, იქ გამოჩენილა ერთი საფლავი, სადაც თამარ მეფის კუბო და აკვანი მდგარა. კუბოს დამარხვის დროს აკვანიც შიგ ჩაუტანებიათ. ამ კუბოს და აკვანს ხალხი დიდხანს ხედავდა, მერმე კი სადღაც გაქრა: ზეცისაკენ წაიღეს ანგელოზებმაო“.¹

ზოგ ლეგენდაში კი, თამარ მეფის უკვდავებაზეა საუბარი: „თამარ მეფე არ მომკვდარა, იგი ცოცხალია, ოქროს კუბოში ასვენია. ის კუბო ერთს გამოქვაბულს კლდეში დგას და თავ-ფეხით უქრობელი სანთლები უნთია. ის როდისმე აღდგება, ისევ მობრძანდება მურ-ლულშიო“.²

ვაჟა-ფშაველა იუწყება: მე და თორღვას გვჯერა, რომ „თამარ დედოფალი არ მომკვდარა; იმას უხვედრ ალაგას ანგელოზებთან ოქროს კუბოში სძინავს... დრო მოვა და ისევ გაიღვიძებს“ და ილაჯგანყვეტილ ხალხს მიჰხედავსო.³

1915 წელს „სახალხო ფურცელში“ (257) გამოქვეყნდა ფ. სხვიტორელის წერილი „თამარის საფლავი“. მასში ვკითხულობთ:

„ფშავში, მდ. არაგვის მარჯვენა ნაპირას, მაღლა გორაზე მდებარეობს ახლადამენებული პატარა ეკლესია წმ. თამარის სახელობისა. ეს ეკლესია აუშენებია ერთ ფშაველ ბერს მ. ილარიონს და 1912 წელს უკურთხებია ყოვლად სამღვდელო გორის ეპისკოპოსს ანტონის. ამ ადგილს ფშავ-ხევსურნი უწოდებენ „თამარის საფლავს“. ეკლესიის აშენებამდე ეს ადგილი

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 17.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 17.

³ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული. IX. თბ. 1964. გვ. 151.

შეადგენდა უმთავრეს სალოცავს ფშავ-ხევსურებისას. აქ მოჰქონდათ მრავალი შესანიშნავი: ვერცხლის თას-სურები, ცხვარ-კურატები. თამარის საფლავის დეკანოზი ითვლებოდა ფშავ-ხევსურთ თემთა უფროს დეკანოზად. ომისა თუ მშვიდობის დროს მას ეჭირა ხელში „თამარის დროშა“ და ჰქონდა ჯარის უფროსობა. 1911 წლამდის „თამარის ხატს“-საფლავს ჰყოლია 3.000 სულამდის ცხვარი. ფშავ-ხევსურთა აზრით, აქ ასაფლავია თამარ მეფე. ამასვე იხსენიებს კახეთის მეფე თეიმურაზი თავისი ხელით ბოძებულ წყალობის ქაღალდში: „ჩვენის მოწმის საფლავის დეკანოზო ხახავ, მაგ ჩვენს სასოებას, თამარის საფლავს, ვსწირავ ვენახს ადარნასეულს“ და სხვა... კარგი იქნება, ჩვენი ისტორიკოსები გამოარკვევდნენ, თუ რა მიზეზით და როგორ დაერქვა ამ ადგილს თამარის საფლავი“.

ამ ცნობას იმავე გაზეთის მომდევნო (258) ნომერში გამოეხმაურა ღია წერილით („თამარის საფლავის გამო“) ვაჟა-ფშაველა:

„სახალხო ფურცლის“ 257-ში წავიკითხე ბ. ფ. სხვიტორელის წერილი „თამარის საფლავი“. პატივცემული ავტორის მოყვანილი ცნობები მე ადრე მაქვს მწერლობაში აღნიშნული, თუმცა ისე დასაბუთებული არა, როგორც ბ. სხვიტორელს. მას უკვე ხელთ უგდია წერილობითი საბუთი, დოკუმენტი თამარის საფლავის არსებობისა ფშავში, რაც მე დიდი ხანია მნამს და მჯერა, და არასდროს არ ვეთანხმები ჩვენი მემკვიდრის ცნობას, ვითომდა თამარის საფლავი გელათში იყოს. მოხარული ვარ, რომ ჩემი აპრიორული მსჯელობა და ფიქრები ფაქტებით დამტკიცდება“.

თეიმურაზის წყალობის სიგელი ჩვენთვის უცნობია. იგი საინტერესოა იმ მხრივ, რომ ფშაური ხალხური ტრადიცია თამარის საფლავის შესახებ ძველი ყოფილა და თანაც – დოკუმენტურად დადასტურებული.¹

სხვა ცნობას გვანვდის ი. დავითაშვილი ხალხურ მოტივზე დაწერილ ლექსში:

საქართველოს დედოფალი,
დედა ქართლისა თამარი,
სიმშვენიერით მოსილი,
ამომავალი მზის დარი,...
სიბრძნით, სიუხვით ქებული,
დილის ცისკარის სადარი,
ის მნათობი ქვეყნიური
მკვდარიც ვერ ვპოვეთ, სად არი.²

...სვანურ გადმოცემებში ნათლად ჩანს თამარ მეფის ღვთაებრიობა. სვანების რწმენით, რაც კი კარგი რამ მომხდარა მათ ცხოვრებაში, ყველაფერი თამარ მეფის მეოხებით ყოფილა, დოვლათიანი მოსავალიც მისი მზრუნველობით მოდის. უშგულელები დღესაც დაბეჯითებით ირწმუნებიან, რომ იქ არსებობს თამარ მეფის საზაფხულო და საზამთრო რეზიდენცია. ისინი ირწმუნებიან, რომ თამარი უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესიის ტრაპეზშია დამარხული. ამის გამჟღავნებას დიდად უფრთხილდებიან; ხალხი ფიქრობს, რომ თუ რომელიმე ხელმწიფემ ეს გაიგო, მაშინ თამარ დედოფალს ამოიღებენ სამარიდან, სადაც პირველი

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 18.

² ქ. სიხარულიძე, ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. გვ. 211.

განუხრწნელად ძევს, და მაშინ დაილუპება სვანეთიც, რადგანაც თამარს გაჰყვება სვანეთის ბედ-ილბალი.

...კიდევ უამრავი ასეთი ლეგენდაა თამარის საფლავთან დაკავშირებით, მაგრამ ზემოჩამოთვლილნიც კმარა იმ სურათის შესაქმნელად, თუ რაოდენ მუქ ფერებში ჰქონდათ დახატული ქართველებს თამარის საფლავის „საიდუმლოება“ და როგორ ცდილობდნენ იმის გამართლებას, რომ მეფე-ქალის ნეშტი მათთვის სასურველ ადგილზეა დაკრძალული.

2.2. საისტორიო წყაროები თამარის დაკრძალვის შესახებ

თამარის თანამედროვე ისტორიკოსები, განსაკუთრებით კი ბასილი ეზოსმოდღვარი, დიდი ტრაგიზმით აღწერენ თამარის გარდაცვალება-დაკრძალვის ამბავს:

„აქა რაღა ჯერ არს თქუმა, გარნა ბავთის[ა] ღაღადი. ბნელი უნათლო, და გლოვა უნუგეშინის-[მ]ცემო. რამეთუ, ვინ იყო ნუგეშინის მცემელი, ოდეს მწუხარება ზოგადი იყო ყოველთათვის... ჴმასა თანა ვაებისასა ქუესკნელნიცა შეიძრნეს. ყოველნი ფლასითა [შეიმოსრნეს]. ესრეთ გვანდა, დაღათუ ჩუენ თანა იგლოვდესცა და ყოველი სოფელი.“

„მაშინ უკუ აღმოიყუანეს და მცირეთა შინა დღეთა მცხეთად დადვეს, და მერმე უკანასკნელ თვთ მუნვე გელათს დაამკვიდრეს თჳსსა შინა სამარხოსა, დიდებად მუნ შინა დამკუიდრებულთა პაპ[ა]თა და მამათა მისთა, სახელოვანთა დიდთა მეფეთა თანა“¹

პირველ რიგში ორიოდ სიტყვით შევეხებით თამარის „მცხეთად დადვების“ შესახებ. საყურადღებო და გასაზიარებელია ისტორიკოს ჯაბა სამუშიას მიერ გამოტანილი დასკვნები აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. იგი წერს: „ჩვენი აზრით, სვეტიცხოველში თამარის ცხედარი „მცირეთა შინა დღეთა... დადვეს“, მხოლოდ იმის გამო, რომ იანვარში შესაძლებელი დიდთოვლობის გამო ლიხის მთაზე გადასვლა და მეფის

¹ ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება... გვ. 488–489; მარიამისეული ქართლის ცხოვრება. გვ. 532–533; ბასილი ეზოსმოდღვარი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. II. გვ. 146.

შესაფერისი პატივით დაკრძალვა შეუძლებელი იყო. შუა საუკუნეებში პანაშვიდი, ტირილად მისვლა და დასაფლავება თანხვედრი პროცესი არ იყო. შეიძლება ადამიანი დაეკრძალათ და ამის შემდეგ მისულიყავი მწუხარების გამოსათქმელად. ერთი წლის განმავლობაში ოჯახი მწუხარედ ითვლებოდა. „მცირეთა შინა დღე“ ჩვენ არ უნდა გავიგოთ, როგორც ერთი-ორი დღე. ამასთანავე, მცხეთაში თამარს დროებით დაკრძალავდნენ მისთვის განკუთვნილ აკლდამაში. ამდენად, სვეტიცხოველში თამარი შეიძლება დაკრძალული ყოფილიყო რამდენიმე თვეც კი¹.

გელათის დიდებული ტაძარი ააგო დავით აღმაშენებელმა ბაგრატიონთა გვარის საძვალედ. დავით IV იყო პირველი ბაგრატიონი, რომელიც დაკრძალეს გელათში. მის შთამომავლებს (დავით-ნარინის ჩათვლით: 1293 წ.) ამ ტაძარში ასაფლავებდნენ. ამიტომ, როდესაც თამარის ისტორიკოსები ამბობენ: თამარი „გელათს დაამკვიდრეს თვსსა შინა სამარხოსა“, სრულიად სანდო უნყებაა. გარდა გელათის სამონასტრო ტრადიციისა, აღსანიშნავია ისიც, რომ თამარის სამივე ისტორიკოსი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“-ს ავტორი, ბასილი ეზოსმოძღვარი და „ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე“) მისი თანამედროვეა და თამარის გარდაცვალებიდან თავის თხზულებებს რამდენიმე წელში წერენ, ასე რომ, მათ კარგად უნდა სცოდნოდათ თამარის დაკრძალვის ადგილი და, ალბათ, მისი დაკრძალვის პროცესი უშუალო მონაწილენიც იყვნენ.

¹ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 10.

...თამარის საფლავის საკითხთან დაკავშირებით ცნობები არ ამოიწურება მისი მემკვიდრეობით. როგორც ირკვევა, XIII საუკუნის II ნახევარში თამარის საფლავი კვლავ გელათში იყო. ამ ფაქტს ადასტურებს 1260-1267 წლებში შედგენილი დავით-ნარინის მეუღლის – თამარის მიერ გელათისადმი ბოძებული სიგელი. მასში ვკითხულობთ: „და თვთ იგი სიგელი და ბელესგან ჩემთჳს მოცემული დაწერილი თავსდეჲ დიდსა მონასტერსა შინა, კითხვთა, მოჴსენებით და მოწმებითა დიდისა მოძღუართ-მოძღურისა, დავითის მწირველისა ანტონისითა, დიდისა მონასტრისა წინამძღუარისა, პატრონთა მწირველისა იოვანესითა, პატრონთა გამზრდელისა, თამარის მწირველისათა ილარიონ ფავნელისათა, პეტრე დეკანოზისა და ყოველთა დიდისა დავითის ძმათათა“¹.

საინტერესოა დოკუმენტში დასახელებული თამარის მწირველი. როგორც ჩანს მწირველი ამ შემთხვევაში უნდა ნიშნავდეს საფლავის „მომვლელს“, ვინც ღოცულობდა თამარის სულისთვის და უხდიდა პანაშვიდს. ჯ. სამუშია ფიქრობს, რომ აქ დავითი და თამარი ასე იმიტომაც გამოყოფილი, რომ ალბათ ამ დროს ისინი უკვე წმინდანებად იყვნენ შერაცხულნი.² ჩვენთვის ეს ცნობა იმით უფრო მნიშვნელოვანია, რომ იგი შესაძლოა, წარმოადგენდეს ფაქტის დადასტურებას, რომ

¹ [1260-1267]. დაწერილი თამარ დედოფლისა გელათისადმი I. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, XII-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984. გვ. 161-162.

² ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 35.

თამარი მეცამეტე საუკუნის განმავლობაში არავის გადაუსვენებია გელათიდან.

აქვე შევეხებით თამარის წმინდანად შერაცხვის თარიღის საკითხს. ზემოთ დასახელებული დავით-ნარინის მეუღლის გუჯარით რაიმეს მტკიცება შეუძლებელია... XI საუკუნის ბოლოს გადანერილ „დიდ სვინაქსარში“ (A-97 ხელნაწერი) მოგვეპოვება შემდეგი მინაწერი: „თთუესა მაისსა ა(1) ამასვე დღესა წმიდისა ნეტარისა თამარ დედოფლისა“, რომელიც ე. გაბიძაშვილის ვარაუდით XIII საუკუნის უნდა იყოს.¹ ამ მინაწერით მტკიცდება, რომ XIII (ან XIV) საუკუნეში თამარი უკვე წმინდანი იყო, ხელს რომ არ გვიშლიდეს შემდეგი ფაქტორი: იმერეთის მიტროპოლიტ დავით წერეთელს რუსი მოგზაურის – ანდრია მურავიოვისთვის უთქვამს, რომ XVIII საუკუნემდე (1730 წლამდე) თამარს ყოველწლიურად პანაშვიდს უხდიდნენო. თუ თამარი წმინდანად იყო შერაცხული პანაშვიდს კი არა პარაკლისს გადაუხდიდნენ... შეიძლება თამარი მართლაც XIII საუკუნეშივე შერაცხეს წმინდანად, მაგრამ შემდგომ უკვე მოხდა ამის დავინწყება, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ რაიმე ხელჩასაჭიდი დოკუმენტური ცნობა თამარის წმინდანად შერაცხვის თარიღთან დაკავშირებით არ მოგვეპოვება და ასეთ პირობებში დასკვნების გაკეთება რთულია.

...1619 წელს მოსკოვს ეწვია საქართველოს მეფემთავართა გაერთიანებული ელჩობა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა კუმურდოს მონასტრის ილუმენი ხარიტ-

¹ ე. გაბიძაშვილი, ქართველ წმინდანთა და დღესასწაულთა მოსახსენებელი დღეები ძველი ქართული ხელნაწერების მიხედვით. „მრავალთავი“, 2001 წ. 19. გვ. 96-109.

ონი. მოსკოვში, საელჩო პრიკაზში წარდგენის შემდეგ მას მოუწია ახსნა-განმარტება მიეცა არაერთ საკითხზე, მათ შორის საქართველოში შექმნილ ვითარებაზე და თეიმურაზ I ადგილსამყოფელზე. ელჩი ხარიტონი აღნიშნავდა: „და ამჟამად მისი მამული, საქართველო დაცარიელებულია, ეკლესიები დაქცეული. და ცხოვრობს მეფე ამჟამად თურქების ბაში-აჩუკის მიწაზე, (მათ ენაზე) ქართულად იმერეთში, სადაც განისვენებს დინარა (თამარ) დედოფალი“. თეიმურაზი შაჰ-აბასის ლაშქრობების შემდეგ თავს იმერეთს აფარებდა. ამდენად, მას კარგად უნდა სცოდნოდა სად იყო თამარის საფლავი – შენიშნავს ჯ. სამუშია. ამიტომაც იგი რუსეთის მეფისადმი გაგზავნილ წერილშიც ახსენებს დინარა-თამარ დედოფლის საფლავს: „და მათ წინააღმდეგ დიდხანს ვერ გავძელი და დავინახე რა ჩემი უძლურება, ნავედი ჩემი მამულიდან ბაშიაჩუკში... ქართულად ამ მიწის სახელი იმერეთია, იქ განისვენებს დინარა დედოფალი“.¹

საინტერესოა, რატომ უთითებენ საგანგებოდ მეფე თეიმურაზი და ელჩი ხარიტონი დინარა-თამარ დედოფლის საფლავს თამარის წერილებში, თუმცა ახლა ჩვენთვის უფრო ის ფაქტია საინტერესო, რომ XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველმა საზოგადოებამ კარგად იცოდა, სად იყო დაკრძალული დინარა-თამარ დედოფალი. მართალია, წყაროში ზოგადი ტერმინია ნახმარი – იმერეთი, მაგრამ ცხადია, აქ იგულისხმება გელათის სამეფო საძვალე. ქართველთა მხრიდან რუსეთის სახელმწიფოსთან ურთიერთობისას დინარა-თამარის მოხსენიებას, რელიგიურის გარდა პოლიტი-

¹ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 35-36.

კური მოტივიც ჰქონდა. XV-XVI საუკუნეებში რუსეთში შეიქმნა „საკვირველი თქმულება და მოთხრობა დინარ დედოფლის, ივერიის ხელმწიფის ალექსანდრეს ქალიშვილის შესახებ. თუ როგორ დაამარცხა მან სპარსეთის მეფე ადრამელიხი“.¹ ისტორიულად დადასტურებულია, რომ დინარა დედოფალში თამარ მეფე უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი.² იმდენად პოპულარული იყო ეს გადმოცემა რუსეთში, რომ 1552 წელს ივანე IV მრისხანემ ყაზანზე ლაშქრობის წინ, როდესაც გულგატეხილ მეომრებს სიტყვით მიმართა, მან ივერთა სახელოვანი დედოფალი დინარა და მისი სახელოვანი გამარჯვებები გაიხსენა. შაერთოდ, დინარა დედოფლის თემა ძალიან პოპულარული იყო ამ დროის რუსეთში. იქმნებოდა ხატები, ლეგენდარული ქართველი დედოფლის ცხოვრების სიუჟეტები იყო გამოსახული კრემლის დედოფლისეულ დარბაზში, რომლის მოხატვა სავარაუდოა XVI საუკუნის მიწურულს. ამ თქმულებაში დახატული ივერთა სამეფო მისაბაძი უნდა გამხდარიყო XV-XVI საუკუნეების რუსეთში. თქმულებაში დახატულია ერთმმართველი მეფის სახე, რომელსაც ხელისუფლება ღვთისაგან აქვს ბოძებული. სამეფო ხელისუფლება ხელშეუხებელია ბოიართა მხრიდან. სწორედ ასეთი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შესაქმნელად მიისწრაფოდა რუსეთის ხელისუფლება ამ პერიოდში და

¹ თ. ბუაჩიძე, ლიტერატურულ ურთიერთობათა ისტორიიდან. აღმოსავლეთსლავური მწერლობის განვითარება და ქართულ-რუსულ-უკრაინული ლიტერატურული ურთიერთობანი. თბ. 1968. გვ. 124-130.

² ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. XVI-XVIII სს. თბ. 1960. გვ. 117-127.

ამიტომაც მათთვის მიმზიდველი იყო ლეგენდარული დინარა დედოფლის სამეფო.¹ ბუნებრივია, ქართველებმა კარგად იცოდნენ რუსეთში დინარა-თამარ დედოფლის პოპულარობის თაობაზე. სწორედ ამიტომ უთითებს თეიმურაზ I და თავის ელჩსაც ავალებს იმის აღნიშვნას, რომ იგი იმ მხარეშია გახიზნული, სადაც რუსთათვის სათაყვანებელი დინარა-თამარ დედოფალი განისვენებს.

...XVII საუკუნის მემკვიდრე ფარსადან გორგიჯანიძე აღნიშნავს, რომ „ნაასვენეს მამა-პაპათ სამკვიდროს საფლავსა გელათ-ქუთათისისა და მიაბარეს საფლავსა და ს(ა)ხლსა ყველა – წმიდისა პატიოსანი მეფეთმეფე თამარი“.²

ვახუშტი ბატონიშვილი გელათზე საუბრისას აღნიშნავს: „ეკლესია ყოვლად წმინდისა ღვთისმშობლისა... აღაშენა აღმაშენებელმან დავით მეფემან და უწოდა სასუფეველს გენათა და აწ უწოდებენ გელათს... ამას შინა დაფლულ არიან აღმაშენებელი, გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუდან, დავით, დავით და სხუანიცა. და აწინდელი მეფენი შემდგომად განყოფისა იფლვიან იმერთანი“.³

XIX საუკუნეშიც კი ქართველი საზოგადოებისათვის თამარის საფლავი კვლავ გელათშია. იოანე ბატონიშვილი თავის „კალმასობა“-ში მოთხრობის მთავარ გმირს გელათში მიიყვანს და იქ გენათელი ეპისკოპოსის

¹ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 37.

² რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. თბ. 1975. გვ. 104.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 754.

ბრძანებით ადგილობრივი დეკანოზი მას მონასტერს ათვალიერებინებს. „რა შევიდნენ ეკკლესიად, ბერმან თაყვანი სცა წმინდათა ხატთა და მერეთ გაშინჯა შენებულებაჲ ეკკლესიისა მის. სთქვა:

–კურთხეულ არს ღმერთი, ვინაჲდგან ქართველ-
თაც სცოდნიათ ძველად არხიტექტურობისა ხელოვნე-
ბაჲ.

და აკურთხა მეფენი აღმაშენებელნი ამა ეკკლე-
სიისანი და განმაახლებელნი მისნი. და მერე აჩვენნეს
საფლავნი მეფეთანი, და ამასთან – თამარ მეფისა და
დავით აღმაშენებლისა, რომელთა საფლავთა ზედა იყო
წაწერილ ესრედ:

[თამარ მეფისა]

როს ნაჭარმაგევს მეფენი,
შვიდნივე პურად დამესხნეს,
ყიზილბაშ, ოსმალ, არაბნი,
სამზღვართა გარეთ გამესხნეს,
ხაზარით თევზნი ბევრ-რიგნი,
იმერთა წყალში შთამესხნეს,
ამა საქმისა ხელქმნილსა,
ან მკლავნი გულსა დამესხნეს“.¹

XVIII-XIX საუკუნის პოეტი პეტრე ლარიძეც თამ-
არის საფლავს გელათში მიუთითებს. იგი წერს, რომ
„დამარხეს გვამი მისი (თამარის) გელათსა შინა“.²

გიორგი ავალიშვილმა 1819-1820 წლებში მოილო-
ცა პალესტინის წმინდა ადგილები და თავისი მოგზაუ-
რობა აღწერა საინტერესო ნაშრომში – „მგზავრობა

¹ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა. „ქართული პროზა“. ნ. VI. გვ. 605.

² მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. გვ. 106-109.

თბილისიდან იერუსალიმამდე". იგი გელათის შესახებ წერდა: „მარცხენით კერძო შიგან წმიდისა ტაძარსა ამის კედელსა ზედა იხილვებიან სახენი საქართველოს მეფეთა, დედუფალთა და ძეთა მათთა: დავით აღმაშენებლისა და სხვათა. იატაკი, ვითარცა საკურთხეველისა, ესრეთვე წინაშე კანკელისაცა არს დაფენილ თეთრისა ქვათა, ამას შინა არიან დაფლულ მეფენი: გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუდან დედუფალი, დავით, კვალად დავით და სხვანიცა, რომელთაცა სამარხვონი არღა უკვე იპოვნებიან ადრით ჟამითვე“.¹

ჩვენ აქვე შევცხებით თამარ მეფის საფლავის ეპიტაფიას. XIX საუკუნეში რამდენიმე ცნობაა შემონახული ამ ეპიტაფიის შესახებ. 1897 წელს თედო ჟორდანიამ „ქრონიკები“-ს მეორე ტომში, დავით აღმაშენებლის ანდერძთან ერთად გამოაქვეყნა თამარ მეფის საფლავის ეპიტაფია. დავით აღმაშენებლის გელათისადმი ბოძებული ანდერძის დასრულების შემდეგ იგი წერს: „იმავე მარტირიკაში (სადაც დავით აღმაშენებლის ანდერძია დაცული – თ. კ.) იმავე ხელით შეტანილია:

ა) „თამარ მეფის საფლავსა ზედა ესრეთ წერილ არს:

„როს ნაჭარმაგევს მეფენი
შვიდნივე პურად დამესხნეს |
რუსნი (თურქნი?) სპარსნი და არაბნი
სამზღვარსა იქით გამესხნეს |
თევზნი ამერთა წყალთაგან
იმერთა შიგან ჩამესხნეს |

¹ გ. ავალიშვილი, მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე. ქართული პროზა. წ. VI. გვ. 603.

და ან ამისსა მოქმედსა
ჯელნი გულზედა დამესხნეს“.¹

ამ ეპიტაფიის რამდენიმე ვარიანტი არსებობს, რომელნიც XIX საუკუნის ხელნაწერებში ხშირად გვხვდება.² ლექსი ხალხურად ითვლებოდა, მაგრამ როგორც ჩანს, იგი არსენ იყალთოელის მიერაა დაწერილი და დავით აღმაშენებლისადმია მიძღვნილი. აქედან გამომდინარე, ამ ლექსის თამარის საფლავის ქვაზე არსებობა უნდა გამოირიცხოს. XIX საუკუნეში თამარის საფლავზე ეს ეპიტაფია თვალით არავის უნახავს, რადგანაც იმ პერიოდში თამარის ეკვდერში საფლავებზე წარწერები უკვე გადასული იყო. როგორც ჩანს იგი ხალხურ გადმოცემათა საფუძველზე უნდა იყოს შექმნილი.

¹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. ტ. II. ტფ. 1897. გვ. 52.

² თითოეული მათგანი შეგიძლიათ იხილოთ ჯ. სამუშიას წიგნში. თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 39-40.

2.3. დე ბუას ეპისტოლე და ვარაუდები თამარ მეფის ნეშტის გელათიდან იერუსალიმში გადასვენების შესახებ

თამარ მეფის საფლავის ადგილის საკითხთან მიმართებაში აუცილებელია განვიხილოთ ფრანგი ჯვაროსანი რაინდის დე ბუას ეპისტოლე, გაგზავნილი სირია-პალესტინის საზღვრიდან საფრანგეთში, ბეზანსონელი არქიეპისკოპოსის ამედე დე ტრამლესადმი. მისი შინაარსი ასეთია:

„ღირსსა, ქრისტეს მიერ მამასა და მეუფეს ა(მადეოს), ღვთის განგებით ბეზანს(ონის) არქიეპისკოპოსს – მორჩილი მსახური გ... დე ბუა, ამენ.

... აწ ისმინეთ სხვა რამ საკვირველი და საყურადღებო. ამბად მივიღე, და საქმის სიჭეშმარიტე სანდო მოციქულთაგან (მაცნეთაგან¹) გავიგეთ, რომ ივერიითაგან ვინმე ქრისტიანენი, გიორგანებად წოდებულნი, ურიცხვი მხედრობით და ქვეითი ჯარით ღვთის აღმაფრთოვანებელ დახმარებით ძალითა ფრიად აღჭურვილით, ურწმუნო წარმართთა წინააღმდეგ სწრაფად აღდგნენ და, აიღეს რა უკვე 300 ციხე და 9 დიდი ქალაქი, მაგარნი დაიპყრეს ხოლო სუსტნი ნაცარტუტად აქციეს. აღნიშნულ ქალაქთაგან ერთი, ევფრატზე მდებარე, ყველა წარმართთა ქალაქთაგან უფრო წარჩინებული ყოფილა და დიდი, იმ ქალაქის პატრონი ბაბილოვნის სულთნის შვილი იყო; და ზემონათქვამ ქრისტიანთაგან

¹ ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. თბ. 1974. გვ. 27.

ტყვედ ქმნილს, თავი მოეკვეთა, თუმცა უზომო ოქროს განძის მიცემა აღუთქვა“.

„კერძოდ რაღა მოგახსენოთ? ზემო აღნიშნულნი წმინდა იერუსალიმის მიწის სახსნელად მოვლენ და მთელ სანარმართოს დაიმორჩილებენ. მეფე მათი წარჩინებული, თექვსმეტი წლისაა, ალექსანდრეს ბადალი ძალით და სიკეთით, თუმცა არა სარწმუნოებით. ჭაბუკი ესე დედამისის, დედოფლის უძლიერესის თამარის ნემტს თან ატარებს, რომელმაც, სანამ ცოცხლობდა, იერუსალიმად წასვლის აღთქმა დასდვა, და შვილსა თვისსა სთხოვა, თუ მიიცვალეოდა, რომ ძეგლები მისი უფლის საფლავთან წაესვენებიათ. მან კი დედის თხოვნათა ყურადმღებელმა და დედის აღთქმის შესრულების მსურველმა, დააპირა მისი (გვამის) წმინდა ქალაქში წამოღება წარმართთა ნებით თუ უნებლიედ...“¹

პირველ რიგში ჩვენ შევეხებით წერილის დათარიღების საკითხს, ხოლო შემდეგ განვიხილავთ მას თამარის საფლავის ადგილთან მიმართებაში.

რა ისტორიული მოვლენებია ასახული დე ბუას ეპისტოლეში და როდის დაიწერა იგი?

ზ. ავალიშვილი ფიქრობს, რომ წერილი დაწერილია 1207-08 წლებში და მასში აისახა ქართველთა მიერ მოპოვებული დიდი გამარჯვება. ეს დიდი გამარჯვება უნდა ყოფილიყო ბასიანის ომი, რაც შეეხება ევფრატზე მდებარე ქალაქს, რომელიც ქართველებმა აიღეს, იგი არის კარი (კარინ, ე.ი. ერზრუმი).²

¹ ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან. თბ. 1989. გვ. 97-98; ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. გვ. 27-28.

² ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან. გვ. 98-101.

თ. ნატროშვილისა და გ. ჯაფარიძის აზრით, დე ბუას წერილში აისახა ქართველთა 1210 წლის ლაშქრობა ხლათზე და ეპისტოლე დაწერილია 1211 წელს. მათი აზრით, წერილში მოხსენიებული ევფრატზე მდებარე უცნობი ქალაქი არის ხლათი. ხლათიდან ჩამოდის მდინარე მურად-სუ, რომელსაც სომხები ჭეშმარიტ ევფრატს ეძახიან. მურად-სუ სომხეთის შუაგულიდან იღებს სათავეს და უერთდება არზრუმიდან მომავალ ევფრატს, მათი აზრით, სწორედ ეს მეორე ევფრატი უნდა ჰქონდეს ნაგულისხმევი დე ბუას.¹ ეს ის ლაშქრობაა ხლათზე, როდესაც ქართველთა ჯარს სარდლობდა ივანე მხარგრძელი, ხლათის სულთანი კი მელიქ ალ-აუშადი ქალაქში შეკეტილიყო და ცხვირს ვერ ჰყოფდა გარეთ. როგორც წყაროდან ვიცით, ეს ამბავი მოულოდნელად მარცხიანად შემოუტრიალდათ ქართველებს. ივანე მხარგრძელის წინდაუხედაობამ ქალაქის აღების თითქმის დამთავრებული საქმე ჩაშალა. ქართველი მხედართმთავარი მოულოდნელად ტყვედ ჩაუვარდა ალყაშემორტყმული ქალაქის მეციხოვნეებს. ამის გამო ქართველებმა ქალაქზე გადამწყვეტი იერიში ვეღარ გაბედეს სარდლის სიცოცხლის საფრთხეში ჩაგდების შიშით და დაუზავდნენ შაჰ-არმენს.²

დ. ნინიძე ფიქრობს, რომ დე ბუას წერილში შეიძლება ასახულიყო დიდი ლაშქრობა ირანში 1210 წელს, როდესაც ზაქარია ამირსპასალარის მეთაურობით ქართველებმა მარანდი, თავრიზი, ზენჯანი, ყაზვინი და

¹ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. 2. გვ. 168-189.

² თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. 2. გვ. 377.

სხვა ქალაქები აიღეს და ეპისტოლე შედგენილია 1211 წელს.¹

განსხვავებული მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ა. გოგოლაძეს.² იგი ფიქრობს, რომ წერილში ლეგენდარული იოანე მეფე-ხუცესი (პრესვიტერი) ახლა ლაშა-გიორგის სახითაა წარმოდგენილი: „...სწორედ იოანე მეფე-ხუცესის ლეგენდა საფუძვლად დაედო დე ბუას წერილის ისტორიას. XIII საუკუნიდან კვლავ გაცოცხლდა ჯვაროსანთა წარმოდგენებში თითქმის მივიწყებული მითიური მეფის სახე და ლაშა-გიორგის თანხმობამ, მონაწილეობა მიეღო ახალ ჯვაროსნულ ლაშქრობებში, ამ თქმულებას ახალი სიცოცხლე შთაბერა“.³

მართლაც, ეს ძალიან წააგავს XII საუკუნეში შექმნილ მითს იოანე პრესვიტერის შესახებ, მითს, რომლითაც შემდგომი ორი საუკუნის განმავლობაში სულდგმულობდნენ ჯვაროსნები.

„აშკარად ეტყობა ამ ცნობას (დე ბუას ეპისტოლე-თ.კ.) ზღაპრული ელფერის კვალი. მსგავსად იოანეს ლაშქრობისა, რომელმაც იმ დროს უკვე არარსებული ეკბატანა აიღო და ტიგროსს მოადგა, ასევე ლაშა-გიორგიმ ეფვრატზე მდებარე რომელიღაც დიდი ქალაქი აიღო. ორივე ეს ლაშქრობა შეიცავს ზოგად ისტორიულ-

¹ დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში, ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. ნაწ. I. თბ. 1998. გვ. 398-412; ამ თარიღს ეთანხმება ა. თვარაძეც (1210-1211 წწ.). იხ. მისი. საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში. თბ. 2004. გვ. 139-140.

² ა. გოგოლაძე, მეფე ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. მ. ლორთქიფანიძე 85. თბ. 2007. გვ. 376.

³ ა. გოგოლაძე, მეფე ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 381.

გეოგრაფიულ ხაზებს".¹ საყურადღებოა მკვლევარის მიერ გამოთქმული მოსაზრებები ლაშა-გიორგისა და იოანე პრესვიტერის იდენტურობის შესახებ.

...ლეგენდები იოანე პრესვიტერზე განსაკუთრებით ვრცელდებოდა V ჯვაროსნული ლაშქრობის (1217-1221 წწ.) პერიოდში.

XIII საუკუნეში, ჯვაროსანთა წარუმატებელი ლაშქრობების გამო, კვლავ ცოცხლდება ლეგენდა იოანე პრესვიტერის შესახებ. მაგალითად აი რამდენიმე მათგანიც:

პაპი ჰონორიუს III ასე სწერდა საფრანგეთის არქიეპისკოპოსებს: „ოკეანის იქითა მხრიდან კარდინალმა პელაგიუსმა მაცნობა, რომ მეფე დავითი, იოანე ხუცესად წოდებული, კაცი ღმრთისმომშიში, შეიჭრა შეიარაღებული ძალებით სპარსეთში და სპარს სულტანზე გამარჯვების შემდეგ აიღო და დაიპყრო მისი ქვეყანა 24 დღეში. ის იქ დაეუფლა მრავალ ციხე-ქალაქსა და ბანაკს. იქიდან მან ისე სწრაფად წაიწია წინ, რომ (ახლა) მისი ლაშქარი იმყოფება სულ 10 დღის სავალი გზის მოშორებით თვით დიდებული და სახელგანთქმული ქალაქი ბაღდადიდან, სადაც ბინადრობს უმაღლეს მღვდელთმსახურთაგან სარკინოზად სახელდებული ხალიფა. ასეთი მუქარით ხალაპიის სულტანმა, ძმების – დამასკოსა და ბაბილონის სულტანთა სახლისკაცმა, ბრძანა, რომ შემოაბრუნოს ზემოხსენებული მეფის წინააღმდეგ თავისი ჯარი, რომელიც დამიეტაზე ალყაშემორტყმულ ქრისტიანულ არმიას ებრძოდა.

¹ ა. გოგოლაძე, მეფე ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 380.

...პელაგიუსმა ავინიონში აცნობა: მართლმორ-
წმუნე და კარგად შეიარაღებული ქართველების ქვეყა-
ნა გვთხოვს და გვევედრება, რომ მასაც დართონ ნება
სარკინოზებთან საბრძოლველად".¹

V ჯვაროსნული ლაშქრობისას, 1217 წელს, ჯვა-
როსნებმა მთავარი დარტყმები მიიტანეს ეგვიპტეზე,
კერძოდ დამიეტაზე. სწორედ დამიეტაში შეხვდნენ ერ-
თმანეთს საქართველოს მეფის და პაპის ლეგატის კარ-
დინალ პელაგიუსის ელჩები.² როგორც ჩანს, პელაგიუ-
სის მიერ, ჰონორიუს III-სადმი ნაცნობები ამბავი ქარ-
თველთა შესახებ, სწორედ ამ შეხვედრის გამოძახილი
უნდა ყოფილიყო.

კიდევ ერთი ცნობა ჯვაროსანთა მათიანედან:

„მთელს ქრისტიანულ სამყაროში დადიოდა ხმე-
ბი, რომ ინდოეთის მეფე დავითი, იოანე ხუცესად სა-
ხელდებული, უახლოვდება დიდი ჯარით (დასავლეთის
ქვეყნებს). ამან დაიპყრო სპარსეთი, მედია, სხვა მრავალ
სარკინოზთა მიწები და ბაღდადის ხალიფა ბალ-
დაკს, სარკინოზთა უმაღლეს ქურუმს, შეუთვალა, რომ
მას სურს შეებრძოლოს ხალიფასა და ყველა წარმართს,
თუ იგი არ მიიღებს ქრისტიანულ სარწმუნოებას. ხოლო
დამიეტის მისადგომებთან მყოფ ლაშქარს და იერუსა-
ლიმის მხარეს აღუთქვა დასახმარებლად მისვლა“.³

¹ Рихард Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва. 1962. стр. 29; აგრეთვე იხ. ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 45.

² ა. გოგოლაძე, მეფე ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. გვ. 382.

³ Р. Хенниг, Неведомые земли. გვ. 26-29.

ყაკ დე-ვიტრის 1221 წლის წერილში რომის პაპ ჰონორიუს III-სადმი აღნიშნულია, რომ ინდოეთის მეფის - დავითის ჯარები 15 დღის სავალზე იდგნენ ანტიოქიიდან და მოიჩქაროდნენ წმინდა საფლავის გასათავისუფლებლად და წმინდა სამეფოს აღსადგენად.¹

ასეთივე მოარული ლეგენდაა დე ბუას წერილში მოთხრობილი ამბავიც, რომელიც შეხამებულია მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის პერიოდის ისტორიულ სიტუაციასთან.

მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა, რომელსაც ვატიკანი ხანგრძლივი პროპაგანდის შედეგად ამზადებდა და რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ უნგრეთის მეფე ანდრაშ II დიდი ლაშქრით, სამხრეთ გერმანიის თავადები თავიანთი ვასალებით, ავსტრიის ჰერცოგი ლეოპოლდ VI და ჰოლანდიელები გრაფი ვილჰელმის მეთაურობით, დიდი მარცხით დამთავრდა.² ეს მხედრიონი ევროპიდან დაიძრა 1217 წელს. ახალ მოლაშქრეებს სირიაში ცივად შეხვდნენ: სირიაში მყოფ ფრანკებს არ უნდოდათ ეგვიპტელებთან ბრძოლა, რადგან მათთან კარგი სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ გაბმული და, ბუნებრივია, ხელახალი ომი მათ საქმიანობას ხელს შეუშლიდა. 1218 წლის აპრილში ძლივს შეგროვდნენ ჯვაროსნები აკრაში. ანდრაშ II უნგრელი, რომელიც თითქმის ერთი წელი იცდიდა უსაქმოდ აკრაში, დარწმუნდა, რომ მათი ლაშქრობა უშედეგო იქნებოდა და თავისი ჯარით ევროპაში გაემგზავრა, ხოლო დანარჩენმა ჯვაროსნებმა ხანგრძლივი პაექრობის შემდეგ გადაწყვიტეს

¹ ა. გოგოლაძე, იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ. 2005. გვ. 17.

² М. Забров, Крестовые походы. Москва. 1956 г. стр. 212-213.

მთავარი იერიში მიეტანათ ეგვიპტეზე, როგორც მუსულმანური სამყაროს მთავარ ციტადელზე. მაშინვე მათ შემოარტყეს ალყა ქალაქ დამიეტას და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ, 1219 წლის ნოემბრის დასაწყისში, ქალაქი იერიშით აიღეს და ააოხრეს. მაშინ ჯვაროსნებმა დიდძალი ალაფიც იგდეს ხელთ. მაგრამ მათი წარმატება მალე დასრულდა. 1221 წლის ივნისში, როდესაც ისინი გადავიდნენ შეტევაზე მანსურის მიმართულებით, მდ. ნილოსი ადიდდა და ქრისტეს მხედართა ბანაკი წყალდიდობამ გაანადგურა. ამ სტიქიის წინააღმდეგ საბრძოლველად მუსლიმები ადრევე იყვნენ მზად და, როგორც კი წყალდიდობა დაიწყო, მათ ჯვაროსნებს უკანდასახვევი გზა გადაუჭრეს. ლტოლვილი ქრისტიანები უწესრიგოდ გარბოდნენ დამიეტისაკენ. იმავე წლის სექტემბერში ეგვიპტელებმა ისინი აიძულეს, ეს დაპყრობილი ქალაქიც მიატოვებინათ და ასე მორალურად და ფიზიკურად განადგურებულებმა ევროპისაკენ მიმავალ ხომალდებს მიაშურეს. ამით საბოლოოდ დამთავრდა ჯვაროსანთა მეხუთე ლაშქრობა.¹

რომის პაპის მოციქულებმა და ტამპლიერებმა, რომელნიც ეგვიპტეში იმყოფებოდნენ და ევროპისაკენ გამამხნეველ წერილებს აგზავნიდნენ, კარგად გრძნობდნენ ჯვარონული ომების უსუსურობას; თვით ლაშქრობის მონაწილენიც რწმუნდებოდნენ, რომ უიმედოდ მიისწრაფოდნენ წმინდა ადგილებისაკენ; ამიტომ მოლაშქრეთა მორალური სიმტკიცისა და რწმენის ასამაღლებლად კათოლიკე მისიონერები ავრცელებდნენ ლეგენდებს იოანე ხუცესად წოდებულ დავით მეფეზე და, თუ კი მათ რაიმე ისტორიული საფუძველი მიეცემოდათ

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 46-47.

ახალი გამამხნევებელი ამბების შესათხზველად, არც ამგვარ საქმეზე იღებდნენ ხელს.¹

ჩვენი აზრით, დე ბუას ეპისტოლე გამოცხილია სწორედ მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს გავრცელებული ლეგენდებისა და დაწერილია იმ წლებში, როდესაც ქალაქ დამიეტაში მყოფი ჯვაროსნები წმინდა ადგილებისაკენ სალაშქრო შეტევისათვის ემზადებოდნენ. ამას ხელი შეუწყო ლაშა-გიორგის თანხმობამაც, მონაწილეობა მიეღო ჯვაროსნულ ლაშქრობებში. ეპისტოლეს აშკარად ეტყობა ზღაპრული ელფერის კვალი და იგი ატარებს პროპაგანდისტულ ხასიათს. მასში განახლებული, ამჯერად რეალური ადამიანის სახითაა წარმოდგენილი ლეგენდარული იოანე მეფე-ხუცესი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დე ბუას წერილი დაწერილი უნდა იყოს 1219-1220 წლებში.

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 47.



ახლა, რაც შეეხება ეპისტოლეში აღნიშნულ თამარ მეფის იერუსალიმში გადასვენების საკითხს.

პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ, რომ არ არსებობს ქართული ცნობა, რომელშიც დასახელებული იქნება ფაქტი თამარ მეფის იერუსალიმში გადასვენების შესახებ. ივ. ლოლაშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „თამარის უკანასკნელი სიტყვები ცნობილია კარგად. თუ მომაკვდავი მეფე იერუსალიმში დაკრძალვის სურვილს განაცხადებდა, ამას თამარის ერთ-ერთი ისტორიკოსი უეჭველად იტყოდა“.¹ მართლაც, საეჭვოა თამარ მეფის მიერ დატოვებული ანდერძის შესახებ სცოდნოდა სირია-პალესტინის საზღვარზე მყოფ ფრანგ რაინდს და არ სცოდნოდა ქართველი მეფის კარზე მყოფ რომელიმე ისტორიკოსს.

შ. ნუცუბიძე ცდილობდა, რომ ქართულ ისტორიულ წყაროებში ეპოვა თამარის იერუსალიმში წასვლის მისწრაფების შესახებ. მან თითქოს „იპოვა“ კიდეც ქართლის ცხოვრების ციტატა, რომელშიც მოთხრობილია თამარის კარზე არსებული სამღვდელთმსახურო წესების შესახებ: „საეკლესიო ლოცვად წესი ლოცვისა დაუკლებლად აღესრულებოდის, ვითარცა ტიბიკონი მოასწავებდა და განწესება პალესტინისაჲსა მონასტრისა მოგვითხრობს, ყოველი სრულიად. დარბაზის კარს მყოფი წირვად ვერვინ დააკლდებოდა: მწუხრი, დილეულ, სამხრი, ვითარცა თქმულ არს“.

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 34.

ცხადია, აქ არც თამარის სიცოცხლის უკანასკნელ პერიოდზეა ლაპარაკი, არც იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში „ლოცვისა და მონანიებისათვის“ სწრაფვაზე და არც დე ბუას წერილის მსგავს ლეგენდარულ ანდერძზე. თამარის პირველი ისტორიკოსი აღნიშნავს, თუ სამეფო კარზე საეკლესიო წირვა-ლოცვის წესი როგორ და რის მიხედვით სრულდებოდა. „ასე რომ, დე ბუას წერილის „ანდერძი“ ჰაერზეა გამოკიდებული და მასში ისტორიული სინამდვილის ნატამალიც კი არ მოიპოვება“.¹

რამდენად რეალურია შესაძლებლობა, რომ ლაშა-გიორგის თამარის ნეშტი გადაესვენებინა იერუსალიმში? როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ლაშა-გიორგიმ რამდენიმე შეტევითი ოპერაცია განახორციელა ხლათის, არზრუმის, კარნუ-ქალაქისა და სხვათა მიმართულებით, მაგრამ მან ვერ შეძლო ბრძოლა ჯვაროსნებთან ერთად წმინდა ქალაქის განთავისუფლებისთვის. ლაშა-გიორგის დიდი სურვილი ჰქონდა იმისა, რომ გაელაშქრა იერუსალიმზე, მაგრამ მან ეს ვერ შეძლო, რადგან სრულიად მოულოდნელად საქართველოს საზღვრებს მონღოლთა ლაშქარი მოადგა. ამას ადასტურებს 1223 წელს რუსუდან მეფის მიერ მიწერილი წერილი რომის პაპ ჰონორიუს III-ადმი. მასში ვკითხულობთ:

„ჩემი ძმა, ქართველთა მეფე მიიცვალა და მისი სამეფო მე მერგო. ან ვითხოვ თქვენს კურთხევას ჩვენთვის და ყველა ჩვენ ქვეშევრდომ ქრისტიანეთათვის! დამიეტაში მყოფის თქვენის ელჩისაგან მივიღეთ თქვენი დიდებული რჩევა და ბრძანება, რომე ჩემი ძმა, წასულიყო ქრისტიანების შესაწევნელად. ისიც ამ ზრახვასა

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 35.

და წასვლის მზადებაში იყო, როდესაც ბოროტნი თათარნი შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში... დიდი უბედურება მიაყენეს ჩვენს ერსა და დაგვიხოცეს ექვსი ათასი კაცი. ჩვენ მათ არ ვუფრთხილდებოდით, რადგან ქრისტიანები გვეგონა, მაგრამ როდესაც ვსცანით, რომ კარგი ქრისტიანები არ იყვნენ, მაშინ შევკრიბეთ ყოველი ჩვენი ძალა და წინ აღვუდექით; ოცდახუთი ათასი კაცი გაუწყვიტეთ, ბევრიც დავატყვევეთ და დანარჩენი მათი მხედრობა ჩვენის ქვეყნიდან გავდევნეთ. აი, ამის გამო აქ დავრჩით და თქვენის ელჩის ბრძანებისამებრ ვერ წამოვედით".¹

ამასვე წერს რომის პაპს ივანე ათაბაგი:

„გაუწყებთ, რომ ჩემი ბატონი მეფე მიიცვალა და მის ადგილს თქვენის ლოცვა-კურთხევის მადლითა და ძალით სხვა ავირჩიეთ მეფედ. თქვენმა წმინდა მართლბრძანებამ, რომელიც დამიეტაში მყოფის ელჩის მიერ წარმოგვივლინეთ, მოაწია მეფემდე და ჩემამდე. ხოლო, როცა ჩვენ დიდის ძალით მოვამზადეთ ჯარი, ცხენოსნები, სურსათი და ვაპირებდით წასვლას ქრისტიანების შესანევენელად და წმინდა ადგილების დასახსნელად, ამ დროს თათარნი, ჯვრით წინამძღვრებულნი, შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში, ქრისტიანობის მოჩვენებით მოგვატყუეს და ექვსიათასამდე კაცი გაგვინწყვიტეს. ხოლო შემდგომ რა ვსცანით, რომ ჭეშმარიტი ქრისტიანები არ იყვნენ... 25 ათასი ცხენოსანი გაგუწყვიტეთ, ზოგნიც დავატყვევეთ და დანარჩენიც ჩვენის საზღვრებიდან გავდევნეთ. ეს გახლავთ მიზეზი იმისა,

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე. თბ. 1902. გვ. 7.

რომ ვერ შევასრულეთ თქვენი ბრძანება, თქვენის ელჩის მიერ გამოცხადებული“.¹

ეს ეპისტოლეები აშკარად მეტყველებენ, რომ ლაშა-გიორგის განუზრახავს დახმარებოდა ჯვაროსნებს „წმინდა ადგილების დასახსნელად“ მუსულმანთაგან. ამ მიზნით მას დაურაზმავს მხედრობაც, ლაშქრობისათვის საჭირო სურსათიც მოუმარაგებია, პალესტინაში მყოფ ჯვაროსანთა შორის კი დარხეულა ხმა, რომ „გეორგიანებად წოდებული იბერიელი ქრისტიანები“ აღდგნენ და ჭაბუკი მეფის მეთაურობით მიდიან იერუსალიმისკენ სალაშქროდო, მაგრამ მონღოლების მოულოდნელ შემოსევას ლაშა-გიორგისათვის განზრახვაზე ხელი აუღებინებია, ხოლო ჯვაროსნებს დიდი იმედები გასცრუებიათ, რაკი საჭირო გამხდარა რუსუდან მეფეს და ივანე ათაბაგს ეცნობებინათ რომის პაპისათვის მისი ბრძანების შეუსრულებლობის მიზეზი. ი. ლოლაშვილი ფიქრობს, რომ „ასეთ ვითარებაში თქმა იმისა, თითქოს ქართველთა ლაშქარმა ლაშა-გიორგის წინამძღოლობით თამარის ნეშტი უხიფათოდ მიასვენა და დაკრძალა იგი ქართველთა მონასტერში (თუ მაცხოვრის საფლავის ტაძარში), არა მარტო თვითნებური და ლიტონი განცხადებაა, არამედ იგი მოასწავებს ზემოხსენებულ ეპისტოლეთა გაუთვალისწინებლობას“.²

თუ სარწმუნოა ფრანგი რაინდის ცნობა, თითქოს თექვსმეტი წლის ლაშა-გიორგიმ საფლავიდან ამოიღო დედამისის ძვლები იერუსალიმში ქრისტეს საფლავთან დასაკრძალავად, როგორ მოხდა, რომ თამარის ისტო-

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. გვ. 9.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 37.

რიკოსებს ან ჟამთააღმწერელს და გვიანი ხანის ავტორებს, რომელთაც დაგვიტოვეს ცნობები თამარის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის შესახებ, ერთი სიტყვაც კი არ წამოსცდათ ამ მნიშვნელოვანი ამბების შესახებ? თუ ეს გადასვენება ნამდვილად მოხდა, უპირველესად ამ ფაქტს აღნიშნავდნენ თამარის პირველი და მეორე ისტორიკოსები, რომელნიც თავიანთ თხზულებებს წერდნენ თამარის სავარაუდო გადასვენების შემდეგ ახლო ხანაში, ხოლო თუ ლაშა-გიორგი ქართველთა ლაშქრით იერუსალიმში ჩავიდა დედის ანდერძის შესასრულებლად, ამას კი უეჭველად იტყოდა ჯერ ლაშასდროინდელი მემკვიდრე, შემდეგ კი ჟამთააღმწერელი, რომელთაც აღწერეს ლაშა-გიორგის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მაგრამ როგორც ცნობილია, ეს ისტორიკოსები თამარის ნეშტის გადასვენებისა და ლაშა-გიორგის იერუსალიმში ჩასვლის შესახებ არაფერს არ ამბობენ, იმიტომ, რომ თამარი დაკრძალეს გელათში და იქიდან არავის გადაუსვენებია იერუსალიმში¹.

...აქვე აუცილებლად უნდა განვიხილოთ ლ. ტუხაშვილის მიერ მოყვანილი ცნობა, რომელიც გამოუგზავნია იკონიის სულტანს (?) საქართველოს მეფისათვის: „პასუხი მეფე დავითს, აფხაზის პატრონს“². მასში ნათქვამია: „მონყალებანი, რომლითაც უბიწოების საფარველის, თვალსაწიერთა დედოფალთ დედოფლის მიმონერის თაობაზე განმარტება მოგვეცა, ეჭვი არ

¹ თ. კენკებაშვილი, დე ბუას ეპისტოლეს გამოცანები. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. 60. გვ. 8-9.

² მეფე დავითში იგულისხმება ლაშა-გიორგი. ლ. ტუხაშვილი ფიქრობს, რომ სახელი განგებ არის შეცვლილი, რადგან ბარათი კონფიდენციალურია.

არის, მოთხოვნა იმ უბინოს სისპეტაკისა იმაზე მეტია, რითაც მეფური უზენაესობითა და ხელმწიფური დიდებულებით მონებს შეიძლებოდა ჩვენებოდა; და პატიოსანი წარმოშობით, ვრცელი გონებით, მტკიცე რჯულითა და პირისგათავეებით ის პატრონი, უბინოების საფარველი, უცნობი არ არის, რადგან ის გვარი ჩინებული თვისებითა და ღირსეული წარმატებებით ცნობილია. ღმერთმა (იდიდოს სახელი მისი!) ჩვენ, მონებს, იმ უბინოების საფარველის ხელმწიფურ საქმიანობათა საზღაურად მასზე ლოცვის დროს შემწეობა უხვად მოგვანიჭოს და ზაკვათა უბედურობათაგან დაგვიფაროს, რათა რაც დღე გავა, (ჩვენ,) მონობაში მყოფთ წერილი მეტი ვიკითხოთ და ჩვენდა სასიკეთოდ, ყოველ წუთს პატივითა და მოწინებით დავიცვათ, რადგანაც სამსახური მისი უდიდესი შენოვნებისა და დიდებული აკვანისა რუმის კლიმატის ხალხებისგან (ალაჰიმც აცოცხლებს დიდხანს მათ სულთნებს!) გარდაუვალია და აუცილებელი.

მითითება, რომელიც გორჯესტანის მეფეებთან (ჩვენს) თხოვნათა გამო იყო ნაბრძანები, მეფური წყალობისა და ხელმწიფური დარიგების მომხიბლაობისაგან დაშორებული არ ყოფილა. პასუხად ჩვენგან ქება, ხოტბა, შესხმა და ლოცვა-კურთხევა იმ საიდუმლოების დაცვით მიიღეთ. შემდეგში მიმოწერათ შარა, გზავნილებათა სავალი და თხოვნათა გზა გაკაფული ჰქონიათ და (ურთიერთობის) განახლებისა და განხორციელების საქმე დროების შესაბამისად და ამ ძველ გვართან ნიადაგი კავშირის ხარისხი გამოჩენილი (აშკარა) ყოფილა მამა-პაპისაგან და წინაპართაგან და ანდერძით განსხვავებული დედოფლისა (ალაჰიმც შემოსავს მას მიტევებით!). უმაღლესი საკრებულოს ეს გვარი წინაპართა

კვალზე, იმ გვარის რჩევების საზღაურად აქვს (მიუზღავს უფალი არა მდაბალთ), ანიც მიმონერისა და კავშირის გზა გახსნილათ იგულეთ, ვინძლოთ ახალ-ახალი საქმენი გვაუნყოთ და საჭიროებისამებრ წერილის მიმონერა არ დაგვიძვიროთ, რათა მის შესრულებას მაშინვე შევუდგეთ, მაღალმა უფალმამც ინებოს!“¹

ამ საკმაოდ ბურუსიანი ბარათიდან აშკარად იკვეთება ერთი რამ: მეფეთმეფე თამარს დაუტოვებია რაღაც ანდერძი. რუმის ქვეყანა (იკონია) მზად არის დაეხმაროს ამ ანდერძის შემსრულებელს. ბარათში თითქოს ორი ქალია მოხსენიებული. ერთი ცხადად განსვენებულად არის მოხსენიებული. მეორე კონტექსტით ზუსტად არ ჩანს, ვინ არის. თითქოს ეს ცოცხალი უფლისწულია, რადგან მის სამსახურისთვის რუმის ქვეყანა (ე.ი. იკონია) მზად არის. ლ. ტუხაშვილის აზრით, შესაძლებელია საუბარი ყოფილიყო თამარის ნეშტის გადასვენებაზე (ე.ი. მისი ნეშტის სელჩუკიანთა მიწაზე გატარებაზე). ჩვენ ვიზიარებთ მ. თოდუას აზრს, რომელიც ფიქრობდა, რომ წერილში საქმე ეხება მეფე თამარის ქალიშვილის გათხოვებას სელჩუკიანთა რომელიღაც უფლისწულზე. ან, ჩვენი აზრით, შესაძლოა აქ რაიმე ფარულ პოლიტიკურ გარიგებაზე იყოს საუბარი. ყოველ შემთხვევაში ეს წერილი თამარის გადასვენების ფაქტთან მიმართებაში არ გამოგვადგება.

¹ ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან. ნ. I. თბ. 1994. გვ. 227-228; მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები. ტ. III. თბ. 1979. გვ. 5-6.

2.4. თამარ მეფის განსასვენებელი ეკვდერი გელათში

საუკუნეთა განმავლობაში თაობიდან თაობაზე გარდამავალ ცნობას თამარის საფლავის გელათში არსებობის შესახებ, ადასტურებენ ძველქართული წერილობითი წყაროები და გელათის სამონასტრო ტრადიცია.

გელათი რამდენიმე ნაგებობის ანსამბლია და, რაკი თამარის სამარხი საისტორიო წყაროებში სახელდებით არ არის აღნიშნული, ამიტომ მისი პოვნა დიდად ჭირს. ფარსადან გორგიჯანიძე და ვახუშტი ბაგრატიონი ამბობენ, რომ თამარი დაფლულია ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის ეკლესიაში. ეს ტაძარი არის მთავარი არქიტექტურული ნაგებობა, რომელიც გელათის ცენტრშია აღმართული და ქართული ხუროთმოძღვრების უბრწყინვალეს ნიმუშს წარმოადგენს. ვახუშტის თქმით, ამ ტაძარში თამარის გარდა დაკრძალული ყოფილან დავით აღმაშენებელი (უნდა აღინიშნოს, რომ დღეს გელათში შემორჩენილია მხოლოდ დავით აღმაშენებლის საფლავის ქვა, რომლის ქვეშაც ადამიანის არსებობის არავითარი კვალი, არქეოლოგიური გათხრის შედეგად არ აღმოჩნდა¹), გიორგი III, ლაშა-გიორგი, რუსუდანი და დავით-ნარინი, მაგრამ დღესდღეისობით იქ არც ერთი ბაგრატიონი მეფის საფლავი არ ჩანს. ეს აიხსნება სხვადასხვა მიზეზით. გელათი ორგზის ააოხრეს და დაწვეს გარეშე მტრებმა.²

¹ კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 98.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 49.

როგორც წერილობითი წყაროებიდან ირკვევა XVI საუკუნის 20-იან წლებში იმერთა მეფე ბაგრატს, დასავლეთ საქართველოს კათალიკოს ევდემონ ჩხეტიძესა და გენათელ ეპისკოპოსს მელქისედეკ საყვარელიძეს დიდი სააღმშენებლო სამუშაოები ჩაუტარებიათ.¹

მასალების უქონლობის გამო არ ირკვევა, რა ბედი ეწიათ ბაგრატიონთა სამარხებს გელათის დაწვის ან აღდგენის დროს. ის კი ცხადია, რომ იმერთა მეფეებმა და სასულიერო მოღვაწეებმა ეს დიდი ისტორიული ნაგებობა თავიანთ საძვალედ აქციეს.

1519 წლის გელათურ გუჯარში აღნიშნულია, რომ ხსენებულ ბაგრატს წმ. გიორგის ეკლესია, დანგრეული და გაპარტახებული, აუშენებია, მოუხატვინებია და საჭირო ინვენტარითაც შეუმკია. იგი წერს: „ან მრავლითა გულისმოდგინებითა ჯელსცყავით საყდრისა და მონასტრისა წმიდისა გიორგის მეორედ აღშენებათ. და ოდესმე სადედოფლო ყოფილიყო და ან ჩუენ სამარხად და საძუალედ შევექმენით“.

XVIII საუკუნეში იმერთა მეფემ გიორგიმ (1703-1720წწ.) აღადგინა ღვთისმშობლის ეკლესიის მაცხოვრის ეკვდერი, რომელიც იმხანად უკვე გაუქმებული იყო;

1730 წელს ალექსანდრე მეფემ იმავე ეკლესიის სამხრეთით მდებარე ეკვდერი განაახლა (აღადგინა) და შიგ თავისი მეუღლე დაკრძალა.

¹ ბ. ლომინაძე, გელათი. თბ. 1955. გვ. 21-26; ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 50.

XVIII-XIX საუკუნეებში გელათის მთავარი ტაძრის შიდა ნაწილიც მოიფინა სასულიერო და საერო პირთა საფლავებით.¹

1757-58 წწ. გელათი ლეკებს გადაუწვიათ. რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში კვლავ აღდგენილია.²

ცნობა, გელათში თამარის სამარხის (ზუსტი) ადგილმდებარეობის შესახებ ჩნდება XIX საუკუნის 40-იან წლებში. უთითებენ მთავარი ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მინაშენს, რომელიც „თამარ მეფის ეკვდერის“ სახელითაა ცნობილი.³ იმერეთის მიტროპოლიტს, დავით წერეთელს, რუსი მოგზაურის – ანდრია მურავიოვისთვის, გელათში ყოფნის დროს, უთქვამს, რომ „სოლომონ პირველის მამის ალექსანდრე გიორგის ძის დრომდე ყოველწლიურად თამარის ხსენების დღეს ამ ეკვდერში თამარის საფლავის ქვას ახდიდნენ და პანაშვიდს იხდიდნენო“.⁴ ეს წესი შეწყვეტილა 1730 წლიდან, როდესაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ალექსანდრე იმერთა მეფემ (1721-1752წწ.) ამ ეკვდერში დაასაფლავა თავისი მეუღლე მარიამ ბეჟანის ასული დადიანი. ჩვენამდე მოღწეულია ერთი გელათური სიგელი, რომელშიც მოთხრობილია, როგორ „მიითვისა ალექსანდრე მეფემ სხვისი ეკვდერი, განაახლა და აკურთხა სხვა სახელწოდებით“.⁵ სიგელში ვკითხულობთ:

„...ესრეთ განმადლიერა უფალმან ჩემმან, ხოლო მე არა დავადგერ სჯულსა სამეუფოსა და მრავალთა-

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 50.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 50.

³ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 51.

⁴ ბ. ლომინაძე, გელათი. გვ. 45.

⁵ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 51.

ებრ ბრალთა ჩემთ თვის საცთურიანმა სოფელმა წარმი-
ლო ჩემისა თვალნიცა ნათელ მეუღლე ჩემი დადიანის
ბეჟანის ასული დედოფალთ დედოფალი მარიამ. მას
ჟამსა შეედვა ვაებაჲ სამეფოსა ჩემსა. ვინაითგან დაუდ-
გრომელმან წარმდინარემან სოფელმან ესრეთ განაგო,
წარვიღე ცხედარი სასურველისა ჩემისა მეფეთა სასაფ-
ლაოსა გელათს. ხოლო საძვალენი მეფეთანი აღვსილი-
ყუნეს მრავლითა შეწირულობითა შიგან ეგუტრისი და
ერთ გლეხითა და სოფლებითა განწყობითა არა რაი აკ-
ლდათ. ამისთვის ცალკედ ვინებეთ მიღება მიცვალებუ-
ლისა ჩემისა, რამეთუ მენება საყვარელისა ჩემისა ეგუ-
ტერის პატიოსნება რაოდენ ძალ მედვა. იყვნეს მუნ გე-
ლათისა კერძო მარჯუენით ეკუტერი დავინწყებული,
ჟამთა ვითარებისაგან არა ვინ უწყოდა თუ ვისი საძ-
ვალე ყოფილიყო ანუ სახელსა ზედა წმიდისა შენება
საყდრისა. ჯელვყავით გაშენებად და შემკობად მისა,
წილი ვიგდეთ სახელსა ზედან ღმრისა და წთა მისთა ზე-
და თუ რისა არს და აღმოვკდა სახელი სიმწნისა მოსახე-
ლისა ანდრია პირველგამორჩეულისა და ფრიად მთნდა
ესე და მოვიმონმეთ აფხაზეთისა კუზი გრიგოლი და
სხვანი მიტროპოლიტნი და ეპისკოპოსნი და აღვაგებინე
საკურთხეველი სახელსა ზედა ანდრია მოციქულისათა
დამყარებითა ჯელთა მათთა და მუნ მივიღეთ დედოფა-
ლი კურთხეული მეუღლე ჩემი საუკუნოდ მოსახსენებ-
ლად“.¹

ამ დოკუმენტის მიხედვით გამოდის, თითქოს
1730 წლისათვის თამარ მეფის ეკვდერი ძველთაგანვე
ყოფილა დავინწყებული. მაგრამ ეს ნამდვილად ასე იყო?

¹ ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ტ. I.
თბ. 1921. გვ. 120.

ზოგიერთი ისტორიკოსი ფიქრობს, რომ ალექსანდრე მეფემ შეადგინა „ყალბი დოკუმენტი“. ივ. ლოლაშვილი წერს: არაა გამორიცხული, რომ შესაძლებელია ალექსანდრე მეფემ „კიდევაც გაძარცვა თამარის საფლავი, რადგანაც ასეთ საქმეებში იგი დახელოვნებული იყო. მან საჯაროდ გაძარცვა გელათის ღვთისმშობლის ხატის ხატის სრულებით არაა გასკვირი, რომ იგი, თუ რამეს იპოვიდა თამარის ეკვდერში, ადვილად მიითვისებდა მას“. ¹ „სადაც მეფემ იკადრა ძველქართული უნიკალური ძეგლის ხელყოფა, არაა გასაკვირი, რომ მასვე მიეთვისებინა სხვისი ეკვდერი, მასში დაესაფლავებინა თავისი მეუღლე მარიამ დადიანი, ხოლო შეექმნა ყალბი დოკუმენტი, თითქოს ეს ეკვდერი „ძველთაგანვე დავინყებულ“ იყო“. ² ძნელი დასაჯერებელია, რომ ქრისტიანი მეფე, რომელიც გელათში იწვევს უმაღლესი სასულიერო წოდების პირებს, რათა მათთან ერთად ააგოს საკურთხეველი, რამდენიმე წლის შემდეგ იმავე ტაძარში შედის ხატის ღვთისმშობლის ხატის გასაძარცვად³. მართლაც, როგორც სხვა წყაროებიდან ჩანს, ალექსანდრე მეხუთე სინმინდეთა გაძარცვაზე კი არა, მათ შემკობაზე ზრუნავდა. გარდა ამისა, ნუთუ იმდროინდელმა მღვდელმთავრებმა უღალატეს თამარ მეფის ხსოვნას და ხელი არ შეუშალეს ალექსანდრე მეფის განზრახვას?

ჩვენი აზრით, შესაძლოა თამარი, წმინდანად შერაცხვის შემდეგ, ჩვეულებისამებრ გადაასვენეს გე-

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 52.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 52-53.

³ მ. ხომერიკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების შესახებ. „ბაგრატიონი“, 2001. 1. გვ. 20-23.

ლათშივე, საკურთხეველთან ახლოს. მაგრამ, დანამდვილებით არ ვიცით ეს როდის მოხდა, ერთი ვერსიით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იგი წმინდანად XIII საუკუნეშივე შერაცხეს.

ამდენად, ისიც შესაძლებელია, როდესაც ალექსანდრე მეხუთემ აღადგინა ყველსაგან მივიწყებული ეკვდერი, იმ დროისათვის თამარ იმ ადგილიდან უკვე გადასვენებული იყო.¹

¹ ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. გვ. 35; თ. კენკეზაშვილი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი. გვ. 10.



გარდა ზემოთმოყვანილი ცნობებისა, აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ 1920 წელს ექვთიმე თაყაიშვილმა აწარმოა არქეოლოგიური გათხრები გელათის ტაძრის „თამარ მეფის ეკვდერში“...

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, მანანა ხომერიკმა საქართველოს ეროვნულ არქივში მიაკვლია, მანამდე უცნობ დოკუმენტს, რომლის მიხედვითაც, 1920 წლის 17 ივლისს, საქართველოს საკათალიკოსო საბჭოს თავისი ხაზინდარისთვის დაუვალებია დეკანოზ კორნელი კეკელიძისათვის ხუთი ათასი მანეთის გამოყოფა „თამარ მეფის საფლავის გასამშვენიერებლად“. მ. ხომერიკი სამართლიანად მიიჩნევს, რომ სიტყვა „გამშვენიერება“ შენიღბულად უნდა ნიშნავდეს გათხრას, რისი თქმაც სასულიერო პირებს იმ დროისთვის აშკარად არ შეეძლოთ. 9 დღის შემდეგ ე. თაყაიშვილმა გელათში დაიწყო არქეოლოგიური სამუშაოები, ეს დოკუმენტი ადასტურებს ამ გათხრებში კ. ეკელიძის მონაწილეობასაც¹...

„გელათი. 1920 წ. 26 ივლისი.

თამარის ეკვტერი, სამხრეთ-აღმოსავლეთის ყურეში, თავი ტაძრისა. გეგმა ამ ეკვტერისა აქვეა წარმოდგენილი. ოთხკუთხედია, მომრგვალებული საკურთხეველი აქვს აღმოსავლეთით. შემოსავალი დასავლეთიდან, მარჯვნივ სამხრეთის კარის ბჭისა. სამხრეთით აქვს ორი სარკმელი, წინეთ ფანჯრები მოგრძო ყოფი-

¹ მ. ხომერიკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების შესახებ. გვ. 20-23; სცსსა, ფონდი 1699, აღწ. 1, საქ. 96, ფ. 1.

ლა. ახლა ნახევარზე მეტი ამოვსებულია და ზემოთ არის დატოვებული სარკმლები. შუაში სამხრეთის ტაძრის კედელზე მიშენებულია კამარა, ცოტა ისრის წვერივით (стрельчатая). კარის მარცხნივ, კარის შუა და კუთხის კედლის შუა განჯინაა (амбразура). ამ განჯინის პირდაპირ ე.წ. თამარის საფლავია. გადაფარებული აქვს ლოდი, ზემოთ გაუთლელი, დასერილი. სამხრეთის მხრით ამ ეკვტერში, ფანჯრის ქვემოთ, საკურთხეველის კანკელთან დაწყებული, მეორე საფლავია, მოგრძო და განიერი. საფლავის ქვა აქ ამაღლებულია იატაკზედ, რომელიც ცემენტის არის, დულაბით:

ეკვტერი მოხატულია ფრესკებით, მაგრამ აშკარათ ეტყობა ორი წყება ფრესკებისა: ერთი უფრო ძველი, მეორე უფრო ახალი, ზედ ძველზედ დახატული. საკურთხეველში ეხლა მოჩანან: კონქში დეისუსი, ფანჯრის თავამდის, ამ რიგათ: მაცხოვარი ტახტზედ მჯდომარე, საკურთხეველის მარჯვნივ, და სახარებით, რომელზედაც მარცხენა ხელი უდევს. მარცხნით, დედა ღვთისა, მარჯვნივ იოანე ნათლისმცემელი. ამის ასომთავრული წარწერის ასოები მოჩანან. ქრისტეს აწერია: IC XC. ღვთისმშობლის წარწერა გადასულია. მეორე რეგისტრი საკურთხეველის ფრესკებისა: მოციქულები წელს ზევითნი ორივე მხრით ფანჯრის ზემო ნაწილისა, მარჯვნივ ხუთი ფიგურაა შენახული, მეექვსე, კუთხეში მოშლილია. ჭარწერა მეორე ფიგურისა წმ მათე. მარცხნივ მხოლოდ ორი ფიგურა მოჩანს, მესამეს ნიშბი ჩანს მარტო, დანარჩენი მოშლილია. მესამე რეგისტრი, მღვდელ-მოძღვარნი, მარცხნივ მოჩანს მარტო ნიშბი თავით და წარწერით: ოქრო(პირი); მარცხნივ სამი ფიგურა მთელის ტანით, в тѣх

ფელონაჲ, წარწერა გადასულია. შაკურთხეველის კამარაზედ შუაში ჯვარი გაცხოველებული და აქეთ გაფუჭებული მედალიონები წმინდანებისა. ცხრა-ცხრა თითო მხრით. სამხრეთის კედელზედ ორი მხედარი, ერთს აწერია: წა : დე, მეორის წარწერა გადასულია. ზემოთ წინასწარმეტყველები უნდა იყვნენ, მთელის ტანით. ოთხი ფიგურა, გრაგნილებით. რაგნილზე ასომთავრული წარწერა (?).

ამათ პირდაპირჩრდილოეთის კედელზედ, ე.წ. თამარის საფლავის ზემოთ, წმიდა მხედარია. ამას ზემოთ, на откосе коронного свода, მეფე ყოფილა დახატული, თავი გვირგვინით და შარავანდედი მოჩანს და მარცხნივ აწერია: მეფეთა

მეფე

ამ მეფის ქვეშ არ მოჩანს ძველი წრე მხატვრობისა, მაგრამ დასავლეთის კედელზე და საკურთხეველში კი ორი წრეა.

დასავლეთის კედელზე, კარის ზემოთ, ქრისტეა წელს ზევითი, რომელიც აკურთხებს ორივე ხელით ორ ფიგურას მარცხნივ და მარჯვნივ, მარჯვნივ სულ მოშლილია, აღარაფერი არ ჩანს, მარცხნივ წელს ზევით მეფე გვირგვინით და ბიზანტიური ტანისამოსით მოჩანს და წარწერაც ნაკლულა შენახულა¹.

საინტერესოა ვინ არის გამოსახული ზემოთ დასახელებულ ფრესკაზე რომელსაც აწერია „მეფეთა-მეფე“: მეფე-ქალი თუ მეფე-კაცი? ი. ლოლაშვილის აზრით, ამ პორტრეტის ფრაგმენტები წარმოაჩენენ მეფე-

¹ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი 24, საქმე 335. ფ. 1-13.

ქალის ფიგურას, რომელიც ძლიერა ჰგავს თამარის ცნობილ ფრესკებს. „მეფე დახატულია მთელი ტანით, რომელსაც ჰფარავს კოჭებამდე ჩამოგრძელებული კაბა, და მის დაბლა მოჩანს პატარა, ქალის ფეხები. ხელე-ბი მარცხნივ ჰქონია გაშვერილი სავედრებლად. შარავანდედში ჩახატული გვირგვინი კი, რომელიც ამ მეფეთ-მეფეს ადგას თავს, აშკარად ემსგავსება მეფე ქალის გვირგვინს.“ ჩვენ ვეთანხმებით ი. ლოლაშვილის აზრს, რომელიც ფიქრობს, რომ ეს არის თამარ მეფის პორტრეტი.¹

გარდა თამარ მეფისა, ამ ეკვდერში კიდევ დახატული არიან დავით-ნარინი (ბერის ტანისამოსით), დავით-ნარინი (საერო ტანისამოსით) და მისი შვილი ვახტანგ მეფე. ეს მხატვრობა კი იმას ადასტურებს, რომ გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მინაშენი არის თამარის, მისი შვილებისა და შვილიშვილების საძვალე, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ იმერთა მეფეებისთვის ეს კარგად უნდა ყოფილიყო ცნობილი, რაკი 1730 წლამდე ხსენებული ეკვდერი არავის დაუკავებია. ასე რომ ალექსანდრე იმერთა მეფის განცხადება, თითქოს ეს ეკვდერი 1730 წლამდე „ძველთაგანვე დავინწყებული“ იყო, სიმართლეს არ უნდა შეესაბამებოდეს. ამ ეკვდერში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სანამ ალექსანდრე მეფე მას მიითვისებდა, ყოველწლიურად თამარის საფლავთან იხდიდნენ პანაშვიდს. თუ ეს საძვალე ამ დრომდე „დავინწყებული“ იქნებოდა მაშინ მას თავისუფლად დაიკავებდნენ სხვა მეფეები, მაგრამ

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 61-62.

მათ ეს არ იკადრეს, რადგანაც კარგად მოეხსენებოდათ, რომ ეს ბაგრატიონთა გვარის საძვალე იყო.¹

...ამ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გაიხსნა არა თამარის საფლავი, არამედ სხვა სამარხი, რომელსაც ე. თაყაიშვილმა უწოდა „საოჯახო საფლავი“, მასში დაკრძალული ყოფილა ოთხი მიცვალებული. ვარცლისებრ კუბოში აღმოჩნდა დაბალი ქალის ჩონჩხი, რომელსაც თავზე გადაფარებული ჰქონია უბრალო ქსოვილი; იქვე, კუბოს ქვეშ და გვერდებზე არეულად – ახალგაზრდა მამაკაცის ძვლები, ორი თავის ქალა ახალგაზრდებისა. ერთიც – ბავშვისა.

აღმოჩენილი ქალის ნეშტი, როგორც ჩანს, არის ალექსანდრე მეფის მეუღლე დარეჯანი. ერთი თავის ქალა, ი. ლოლაშვილის აზრით, უნდა ეკუთვნოდეს დავით-ნარინის შვილს ვახტანგს. ხოლო დანარჩენი ორი მიცვალებულის ვინაობა უცნობია.²

იმ საფლავში, რომელიც ე. თაყაიშვილმა გათხარა, თამარ მეფის ნეშტი არ აღმოჩნდა. გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ „თამარ მეფის ეკვდერში“ ორი საფლავის ქვაა: ერთი დევს იატაკის გასწვრივ ჩრდილო-დასავლეთის კედლებთან (ზომით 186-92 სმ; მის ქვეშ დაფლული არიან ვახტანგ დავითის ძე და მარიამ დადიანი, კიდევ ორი უცნობი მიცვალებული), ხოლო მეორე – სამხრეთ-დასავლეთის კედელთან (ზომით 190-96 სმ) და იატაკიდან ოდნავ ამალღებულია. ე. თაყაიშვილმა გახსნა პირველი სამარხი, მეორესთვის ხელი არ უხელია.³ ი. ლოლაშვილის აზრით, თამარ მეფე სწორედ ამ

¹ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 63.

² ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 65-66.

³ ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 68.

სამარხში უნდა იყოს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ გაერთიანებული საქართველოს მეფეები: დავით აღმაშენებელი, დემეტრე პირველი, გიორგი მესამე, თამარი, დავით სოსლანი, ლაშა-გიორგი და რუსუდანი გელათში არიან დაკრძალულნი, რასაც ადასტურებს თუნდაც გელათის სამონასტრო ტრადიცია. არ გამოვრიცხავთ იმ ფაქტს, რომ შესაძლებელია თამარი კვლავ თავისივე სახელობის ეკვდერში განისვენებდეს, მაგრამ ჩვენის აზრით თამარ მეფის ნეშტი, მისი წმინდანად შერაცხვის შემდეგ, ჩვეულებისამებრ, გადაასვენეს გელათშივე, საკურთხეველში, ან საკურთხეველთან ახლოს.

ბოლოთქმა

წყაროების გამოკვლევითა და შედარებითი ანალიზის საფუძველზე, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ თამარ მეფე გარდაიცვალა 1215 წლის 27 იანვარს, აგარათა ციხეში, დაკრძალეს გელათის დიდებულ მონასტერში, ხოლო წმინდანად შერაცხვის შემდეგ მისი გადასვენება მოხდა გელათშივე, საკურთხეველთან ახლოს. მიუხედავად ამისა თამარ მეფის გარდაცვალება და მისი საფლავის ადგილსამყოფელის დადგენა მრავალმხრივ საჭიროებს გამოკვლევას მეცნიერთა მიერ და მოხარული ვიქნებით, თუ ჩვენს თვალსაზრისთაგან რომელიმე მაინც გამოდგება სამეცნიერო მსჯელობის საგნად.

IV. თამარ მეფის დაავადების შესახებ¹

რა დაავადებით გარდაიცვალა მეფე თამარი? ეს გახლავთ კითხვა, რომელიც დიდი ხანია არსებობს ქართულ ისტორიოგრაფიაში. პრობლემის შესახებ რამდენიმე მოსაზრება არსებობს, რომელთაგან ზოგი უბრალოდ ჭორია, ხოლო ზოგიც „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის არასწორი ინტერპრეტაციის შედეგად არის გამოწვეული. 2010 წელს გამოქვეყნდა პროფესორ ჯაბა სამუშიას წიგნი „თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება“, რომელშიც ავტორი რამდენიმე გვერდს უთმობს ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის ანალიზს.

თამარ მეფის გარდაცვალების მიზეზად ქცეული დაავადების შესახებ საკმაო ცნობებს გვანდის მისი მეორე ისტორიკოსი – „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისა“-ს ავტორი ბასილი ეზოსმოძღვარი, მას ეს დაავადება შემდეგნაირად აქვს აღწერილი: „ღაწუთა მათ ვარდოვანთა იწყეს დაჭნობად, და თუალთა მათ ტბაებრ მზისა შემცხრომელთა სიმრუმედ მიმართეს. ხელთა მათ, მსახურებისაგან გლახაკთასა არაოდეს დაცხრომილთა, იწყეს მოუძღლურებად; და ფერხთა მათ, მარადის ღმრთისათვის მაშურალთა, იწყეს შედრეკად; და ყოველნი ნიშნი ცხოვრებისანი სხუად და სხუად ფერად იხილვებოდეს.“ აღნიშნული სიმპტომებიდან შესაძლებელია დასკვნების გამოტანა.

¹ თ. კენკეზაშვილი, თამარ მეფის დაავადების შესახებ. გაზ. „რეზონანსი“, 2011 წ. 4 მაისი, 114. გვ. 10.

შეგვიძლია განვსაზღვროთ დაავადების კრიზისული პერიოდის ხანგრძლივობა. დაავადება, როგორც მემკვიდრეობით გადმოგვცემს, გამოვლინდა ნაჭარმაგევში, სადაც როგორც წესი, თამარი აპრილ-მაისში იმყოფებოდა, ხოლო იგი გარდაიცვალა მომდევნო წლის იანვარში, ანუ კრიზისული პერიოდი გრძელდებოდა 7-8 თვის განმავლობაში.

დაავადების ძირითადი გამოვლინებები ასეთია: სხეულის სისუსტე, სიგამხდრე, ფერმკრთალობა. აქვე შევეხებით „თუალთა მათ ტბაებრ მზისა შემცხრომელთა სიმრუმედ მიმართეს“ საკითხს. „მრუ“ ნიშნავს ჩამუქებულს. როგორც ჯ. სამუშია ბრძანებს „სიმრუმედ მიმართება“ თვალის სინათლის დაკლებას უნდა ნიშნავდესო, რაც ბიოლოგიური სიმპტომია, მემკვიდრეობით კი მხოლოდ გარეგნულ სიმპტომებს გვიხასიათებს. ასეთ კონტექსტში ვეჭვობთ „დაბრმავებაზე“ იყოს ლაპარაკი, ჩვენი აზრით „თვალთა სიმრუმე“ სიგამხდრის გამო თვალთა „ჩაცვენაზე“ უნდა მიანიშნებდეს: თამარი ძალიან გახდა, სახეზე შეიღახა და სწორედ ამის გამო, ლოგიკურია, გამოწვეული იქნებოდა თვალთა ჩაცვენა.

ჯ. სამუშია აღნიშნული სიმპტომების გათვალისწინებით ფიქრობს, რომ საქმე გვაქვს სიმსივნურ დაავადებასთან. იოანე ბატონიშვილი „კალმასობაში“ წერს, რომ თამარის გარდაცვალების მიზეზი „ჭლექის სნეულება“ იყო. აქვე უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს ცნობა უთუოდ ძველი წყაროდან მომდინარეობს. ჭლექის სნეულება, ანუ ტუბერკულოზი სავსებით თავსდება მემკვიდრის მიერ დასახელებულ სიმპტომებში. გარდა ამისა, ნიშანდობლივია, რომ თამარს ჰაერს უცვ-

ლიდნენ: ნაჭარმაგევიდან დასოში წააბრძანეს, შემდეგ კი გააჩერეს აგარათა ციხეში, კოჯრის მახლობლად, სადაც შესანიშნავი ჰაერია. ესეც ტუბერკულოზზე მიუთითებს და არა ონკოპათოლოგიაზე. ჯ. სამუშია ტუბერკულოზს გამორიცხავს იმ ფაქტით, რომ თამარი დაავადებას დიდხანს ფარავდა (ამას ბასილი ეზოს-მოძღვარი წერს) და ბოლოს განაცხადა, ხოლო აღნიშნული დაავადების შემთხვევაში თავიდანვე შენიშნავდნენ გარეგნულ სიმპტომებსო: მას სისხლიანი ხველა, ფილტვებიდან სისხლდენა და სხვა ამდაგვარი ნიშნები ახასიათებს.

ჩვენის აზრით, სწორედ აღნიშნული გარეგნული სიმპტომები, რომელნიც ხშირ შემთხვევაში დაავადების ბოლო ეტაპებისთვისაა დამახასიათებელი, გახდა მიზეზი დაავადების კვლავ დაფარვის შეუძლებლობისა...

ი. გოგებაშვილი, მ. ჯანაშვილი და ს. მაკალათია მიიჩნევენ, რომ თამარს დაემართა „რალაც დედობრივი სენიო“. როგორც ჩანს ეს იდეა „ქართლის ცხოვრების“ არასწორი ინტერპრეტაციის გამო გაჩნდა. ბასილი ეზოსმოძღვარი წერს: „დედობრივმან უძლურებამან განგრძობილთა შინა მხედრობათა არა თავს-იდვა შეუმთხუეველად მიშუება აგებულებისა“. ეს „დედობრივი უძლურება“, როგორც ჩანს, გაგებულია „დედობრივ სნეულებად“. რეალურად კი, იგი ქალურ ფიზიკურ სისუსტეს ნიშნავს. ხოლო წინადადება ასე შეგვიძლია გავიგოთ: თამარი ქალი იყო და, შესაბამისად, მამაკაცთან შედარებით სუსტი, მაგრამ იგი მაინც „მხედრობდა“, ხოლო ამან გამოიწვია მისი სხეულის დაავადება („არა თავს-იდვა შეუმთხუეველად მიშუება აგებულებისა“). გავიხსენოთ, თუნდაც როდე-

საც თამარი შამქორის ბრძოლის წინ ლაშქარს ფეხ-
შიშველი მიუძღვოდა, ალბათ სწორედ მრავალგზის
ასეთმა ქმედებებმა გამოიწვია დაავადება. ყოველივე
ზემოთთქმულის გათვალისწინებით ვფიქრობთ, რომ
თამარი გარდაიცვალა ტუბერკულოზის გამო, რო-
მელიც იმ პერიოდში, რასაკვირველია, განუკურნელი
იყო.

V. მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი*

თამარ მეფის საფლავის ადგილმდებარეობის საკითხი საუკუნეთა მანძილზე აწუხებდა და აინტერესებდა ქართველ ერს. ამ თემაზე ათობით სამეცნიერო ნაშრომი თუ პუბლიკაციაა გამოქვეყნებული.

თამარ მეფის ისტორიკოსები წერენ, რომ თამარი დაკრძალეს გელათის მონასტერში. გელათის დიდებული ტაძარი ააგო დავით აღმაშენებელმა ბაგრატიონთა გვარის საძვალედ. დავით IV იყო პირველი ბაგრატიონი, რომელიც დაკრძალეს გელათში. მის შთამომავლებს (დავით-ნარინის ჩათვლით: 1293წ.) ამ ტაძარში ასაფლავებდნენ. ამიტომ, როდესაც თამარის ისტორიკოსები ამბობენ: თამარი „გელათს დაამკვიდრეს თვსსა შინა სამარხოსა“, სრულიად სანდო უწყებაა და არ გვაქვს საფუძველი, რაიმე ეჭვი შევიტანოთ მასში. თამარის საფლავის გელათში არსებობაზე მიუთითებენ ვახუშტი ბაგრატიონი და ფარსადან გორგიჯანიძეც. გელათსა „შინა დაფლულ არიან აღმაშენებელი, გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუდან, დავით, დავით და სხუანიცა. და აწინდელი მეფენი შემდგომად განყოფისა იფლვიან იმერთანი“ — წერს ვახუშტი (ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა... ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. ტ. IV. გვ. 754). საფრანგეთის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში ინახება ფრანგი ჯვაროსანი რაინდის დე ბუას

* თ. კენკებაშვილი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი. გაზ. „რეზონანსი“, 2010 წელი, 3 დეკემბერი. 326. გვ. 10.

ეპისტოლე, რომელიც თამარ მეფის ნეშტის იერუსალიმში გადასვენებას ეხება. ეპისტოლე 1219-1220 წლებში უნდა იყოს დაწერილი (Рихард Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва. 1962. стр. 29). დე ბუა წერს, რომ ლაშა-გიორგი მიდის წმინდა მიწის დასახსნელად და იქ დასაკრძალად მიაქვს დედამისის, თამარის ნეშტი. წერილი ჯვაროსანთათვის ჩვეული აღფრთოვანებითა და გაზვიადებითაა დაწერილი, იგი ატარებს გამამხნევებელ, პროპაგანდისტულ ხასიათს. ათობით ასეთი წერილის მოძიებაა შესაძლებელი ჯვაროსანთა მატთანედან. აშკარად ეტყობა ამ ეპისტოლეს ზღაპრული ელფერის კვალი. წერილში დასახელებულ ლაშა-გიორგიში, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელთანაა შედარებული, ადვილად შეიძლება ამოვიცნოთ იმ დროს „გალმერთებული“ იოანე პრესვიტერთან მსგავსება. სწორედ იოანე მეფე-ხუცესის ლეგენდა დაედო საფუძვლად დე ბუას ცნობას, მითი ლეგენდარული მეფის შესახებ, რომლითაც საუკუნეთა განმავლობაში სულდგმულობდნენ ჯვაროსნები. წერილში სასურველი სინამდვილედაა წარმოდგენილი. (ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. კრებ. „მ. ლორთქიფანიძე 85“. თბ. 2007 წ. გვ. 139-140; თ. კენკეზაშვილი, გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. გვ. 19-20).

...1619 წელს მოსკოვს ეწვია თეიმურაზ I-ის მიერ გაგზავნილი ქართველ მეფე-მთავართა ელჩობა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა კუმურდოს ტაძრის წინამძღვარი ხარიტონი. იგი საგანგებოდ უთითებს, რომ იმერეთში განისვენებს დინარა დედოფალი (რა

თქმა უნდა აქ გელათი იქნება ნაგულისხმევი). XV-XVI საუკუნეებში რუსეთში შეიქმნა „საკვირველი თქმულება და მოთხრობა დინარ დედოფლის, ივერიის ხელმწიფის ალექსანდრეს ქალიშვილის შესახებ. თუ როგორ დაამარცხა მან სპარსეთის მეფე ადრამელიხი“. ისტორიულად დადასტურებულია, რომ დინარა დედოფალში თამარ მეფე უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი (ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. XVI-XVIII სს. თბ. 1960. გვ. 117-127). ეს ცნობა კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ თამარი არავის გადაუსვენებია გელათიდან. (ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. თბ. 2010. გვ. 37). XIX საუკუნეშიც კი ქართველი საზოგადოებისათვის თამარის საფლავი კვლავ გელათშია. იოანე ბატონიშვილი თავის „კალმასობა“-ში მოთხრობის მთავარ გმირს გელათში მიიყვანს და იქ გენათელი ეპისკოპოსის ბრძანებით ადგილობრივი დეკანოზი მას მონასტერს ათვალიერებინებს. „რა შევიდნენ ეკკლესიად, ბერმან თაყვანი სცა წმინდათა ხატთა და მერეთ გაშინჯა შენებულებაჲ ეკკლესიისა მის. „...და აკურთხა მეფენი აღმაშენებელნი ამა ეკკლესიისანი და განმაახლებელნი მისნი. და მერე აჩვენნეს საფლავნი მეფეთანი, და ამასთან – თამარ მეფისა და დავით აღმაშენებლისა, რომელთა საფლავთა ზედა იყო წანერილ ესრედ: [თამარ მეფისა] როს ნაჭარმაგევს მეფენი, შვიდნივე პურად დამესხნეს, ყიზილბაშ, ოსმალ, არაბნი, სამზღვართა გარეთ გამესხნეს, ხაზარით თევზნი ბევრიგნი, იმერთა წყალში შთამესხნეს, ამა საქმისა ხელქმნილსა, ან მკლავნი გულსა დამესხნეს“. (იოანე

ბატონიშვილი, კალმასობა. „ქართული პროზა“. ნ. VI. გვ. 605.)

ცნობა, გელათში თამარის სამარხის (ზუსტი) ადგილმდებარეობის შესახებ ჩნდება XIX საუკუნის 40-იან წლებში. უთითებენ მთავარი ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მინაშენს, რომელიც „თამარ მეფის ეკედერის“ სახელითაა ცნობილი. იმერეთის მიტროპოლიტს, დავით წერეთელს, რუსი მოგზაურის – ანდრია მურავიოვისთვის, გელათში ყოფნის დროს, უთქვამს, რომ „სოლომონ პირველის მამის ალექსანდრე გიორგის ძის დრომდე ყოველწლიურად თამარის ხსენების დღეს ამ ეკედერში თამარის საფლავის ქვას ახდიდნენ და პანაშვიდს იხდიდნენ“. ეს წესი შეწყვეტილა 1730 წლიდან, როდესაც ალექსანდრე იმერთა მეფემ (1721-1752წწ.) ამ ეკედერში დაასაფლავა თავისი მეუღლე მარიამ ბეჟანის ასული დადიანი. ჩვენამდე მოღწეულია ერთი გელათური სიგელი, რომელშიც მოთხრობილია, როგორ „მიითვისა ალექსანდრე მეფემ სხვისი ეკედერი, განაახლა და აკურთხა სხვა სახელწოდებით“. (ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. თბ. 1989. გვ. 51. ბ. ლომინაძე, გელათი. გვ. 45.) სიგელში ვკითხულობთ: „იყვნეს მუნ გელათისა კერძო მარჯუენით ეკუთერი დავიწყებული, ჟამთა ვითარებისაგან არა ვინ უწყოდა თუ ვისი საძვალე ყოფილიყო ანუ სახელსა ზედა წმიდისა შენება საყდრისა. წელვყავით გაშენებად და შემკობად მისა, წილი ვიგდეთ სახელსა ზედან ღმრისა და წაშთა მისთა ზედა თუ რისა არს და აღმოვკდა სახელი სიმწნისა მოსახელისა ანდრია პირველგამორჩეულისა და ფრიად მთნდა ესე და მოვიმოწმეთ აფხაზეთისა კუზი გრიგოლი და სხვანი მიტროპოლიტნი და ეპისკოპოსნი

და აღვაგებინე საკურთხეველი სახელსა ზედა ანდრია მოციქულისათა დამყარებითა ჴელთა მათთა და მუნ მივიღეთ დედოფალი კურთხეული მეუღლე ჩემი საუკუნოდ მოსახსენებლად". (ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ტ. I. თბ. 1921. გვ. 120.)

მკვლევართა ნაწილი მიიჩნევს, რომ მეფე ალექსანდრემ შექმნა „ყალბი დოკუმენტი“ და „მიითვისა“ თამარ მეფის საფლავი. (ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 53-54). ამ საკითხს ჩვენ ოდნავ მოგვიანებით დავუბრუნდებით.

...1920 წელს ექვთიმე თაყაიშვილმა გელათში, თამარ მეფის ეკვდერში, არქეოლოგიური გათხრები აწარმოა. არსებობს ე. თაყაიშვილის მიერ გელათში, გათხრის დროს გაკეთებული ჩანაწერი, რომელიც ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, მანანა ხომერიკმა საქართველოს ეროვნულ არქივში მიაკვლია მანამდე უცნობ დოკუმენტს, რომლის მიხედვითაც, 1920 წლის 17 ივლისს, საქართველოს საკათალიკოსო საბჭოს თავისი ხაზინადარისთვის დაუვალებია დეკანოზ კორნელი კეკელიძისათვის ხუთი ათასი მანეთის გამოყოფა „თამარ მეფის საფლავის გასამშვენიერებლად“. მ. ხომერიკი სამართლიანად მიიჩნევს, რომ სიტყვა „გამშვენიერება“ შენიღბულად უნდა ნიშნავდეს გათხრას, რისი თქმაც სასულიერო პირებს იმ დროისთვის აშკარად არ შეეძლოთ. 9 დღის შემდეგ ე. თაყაიშვილმა გელათში დაიწყო არქეოლოგიური სამუშაოები. ეს დოკუმენტი ადასტურებს ამ გათხრებში კ. კეკელიძის მონაწილეობასაც. (მ. ხომერიკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების შესახებ. „ბაგრატო-

ვანნი", 2001. 1. გვ. 20-23; სცსსა, ფონდი 1699, აღწ. 1, საქ. 96, ფ. 1).

თამარ მეფის ეკვდერში ორი საფლავია. ერთი, რომელიც გათხარა ე. თაყაიშვილმა, მასში თამარის ნეშტი არ აღმოჩნდა. ის საფლავი, რომელშიაც დაკრძალული იყო თამარი ექვთიმემ ვერ გათხარა იმის გამო, რომ მას დასწამეს — გელათის სამარხებში ოქროს ეძებო.

კვლავ დავუბრუნდეთ ალექსანდრე მეხუთეს სიგელს. ივ. ლოლაშვილი ვახუშტი ბატონიშვილის ნათქვამზე დაყრდნობით, რომელიც ამბობს, რომ ალექსანდრე მეფემ ხახულის ღვთისმშობლის ხატი გაძარცვა, წერს: „სადაც მეფემ (ალექსანდრე V-თ.კ.) იკადრა ძველქართული უნიკალური ძეგლის ხელყოფა, არაა გასაკვირი, რომ მასვე მიეთვისებინა სხვისი ეკვდერი“. (ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. გვ. 53). „ძნელი დასაჯერებელია, რომ ქრისტიანი მეფე, რომელიც გელათში იწვევს უმაღლესი სასულიერო წოდების პირებს, რათა მათთან ერთად ააგოს საკურთხეველი, რამდენიმე წლის შემდეგ იმავე ტაძარში შედის ხახულის ღვთისმშობლის ხატის გასაძარცვად“-წერს მ. ხომერიკი. მართლაც, როგორც სხვა წყაროებიდან ჩანს, ალექსანდრე მეხუთე სინმინდეთა გაძარცვაზე კი არა, მათ შემკობაზე ზრუნავდა...

1260-1267 წლებში შედგენილ, დავით-ნარინის მეუღლის – თამარის მიერ გელათისადმი ბოძებული სიგელში ვკითხულობთ: „და თვთ იგი სიგელი და ბელესგან ჩემთვის მოცემული დაწერილი თავსდეჲ დიდსა მონასტერსა შინა, კითხვთა, მოწსენებით და მოწმებითა დიდისა მოძღუართ-მოძღურისა, დავითის მწირველისა

ანტონისითა, დიდისა მონასტრისა წინამძღუარისა, პატრონთა მწირველისა იოვანესითა, პატრონთა გამზრდელისა, თამარის მწირველისათა ილარიონ ფაველისათა, პ(ეტრ)ე დეკანოზისა და ყოველთა დიდისა დავითის ძმათათა" (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I, XII-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984. გვ. 161-162).

საინტერესოა დოკუმენტში დასახელებული თამარის მწირველი. როგორც ჩანს მწირველი ამ შემთხვევაში უნდა ნიშნავდეს საფლავის „მომვლელს“, ვინც ლოცულობდა თამარის სულისთვის და უხდიდა პანაშვიდს. შესაძლოა აქ დავითი და თამარი ასე იმიტომ არის გამოყოფილი, რომ ალბათ ამ დროს ისინი უკვე წმინდანებად იყვნენ შერაცხულნი. ჩვენ ადრეც არაერთხელ გამოვთქვით მოსაზრება, რომ თამარი წმინდანად შერაცხვის შემდეგ გადასვენეს საკურთხეველში ან საკურთხეველთან ახლოს. (ამ აზრს თავის წიგნში - „თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება“, იმეორებს პროფესორი ჯაბა სამუშიაც), ე.ი. XIII საუკუნის II ნახევარში თამარის ნეშტი უკვე გადასვენებული იყო თავისი სახელობის ეკვდერიდან.

ყოველივე ზემოთთქმულიდან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთეს არ მიუთვისებია თამარის საფლავი, მან განაახლა „ყველასაგან დავიწყებული“ ეკვდერი, რომლიდანაც თამარი უკვე ხუთი საუკუნის გადასვენებული იყო. რაც შეეხება მისი საფლავის დღევანდელ ადგილსამყოფელს, იგი უნდა ვეძიოთ გელათის საკურთხეველში, ან საკურთხეველთან ახლოს! დასასრულ, ვიხდით ბოდიშს.

შესაძლოა წერილში სრულად არ იყოს შესული დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა, რადგანაც საგაზეთო პუბლიკაციის ნორმები ჩვენ არ გვაძლევს ამის საშუალებას.

დამატება I.

ქართული საისტორიო წყაროები თამარ მეფის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის შესახებ

ბასილი ეზოსმოძღუარი, „ცხოვრება მეფეთ-
მეფისა თამარისი“.

„მხიარულად ამბისაგან მეტყუელი პირი ან მწუხარებისა მიმართ მიიქცევის. რამეთუ მეგულვების ან წარმოთქმა ყოვლისა სოფლისა საგლოველისა ამბისა.

ნაჭარმაგევს გარდმოდგა მეფე თამარ და მის წინაშე იყვნეს ყოველნი დიდებულნი და წარჩინებულნი. და იურენა და განაგნა საქმენი სამეფოსა თჳსისანი, და უფროსლა ეკლესიათა და მონასტერთანი. და მუნ დგომასა შინა გამოაჩნდა სენი რამე მომაოჯრებელი ჩუენი, რომელი დღითი-დღე დამძიმდებოდა მის ზედა და დიდხან ფარვიდა რათა არვინ შეაწუხოს. გარნა ურგებელ იქმნა რა ჭირი, არა მიმთუალველი კურნებისა, მაშინლა განაცხადა, რამეთუ დედობრივმან უძლურებამან განგრძობილთა შინა მჴედრობათა არა თავსიდვა შეუმთხუეველად მიშუება აგებულებისა.

და აქა საბრალოებელ მიჩნს დიდად ერთგულნი იგი კაცნი, თუ ვითარ უგულებელს ყვეს ეგოდენი ტკივნეულობა მისი. რამეთუ წარმოიყვანეს კუბოთა ტფილისს, და შემდგომად მცირეთა დღეთა ენებათ ჩუეულებისამებრ, რათა დასოს განვიდენ. ისწრაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად განძნელდა სენი

იგი უწყალო. და კუალად წარმოიყვანეს აგარათა ციხესა.

და უქმ იქმნა მის ზედა ყოველივე ბუნებათა გამომეძიებლობა მკურნალთა ჯელოვნებისა. ამისთვისცა იყვნეს თვთ მუნ და ყოველსა ადგილსა ლიტანიობანი და ღამის თევანი მიმდემნი, და ცრემლთა დინებანი დინებანი იხილვებოდეს მდიდართა და გლახაკთანი სწორებით. გარნა განჩინება წინა აღუდგომელი იყო და დღემან იწყო მიდრეკად, და მზემან დასვლად, და ჰაერმან სხუად ფერად უფერულება. და ცისკარსა დღისასა ზედა იწყეს შემოსად ბნელთა ღრუბელთა: ღანუთა მათ ვარდოვანთა იწყეს დაჭნობად, და თუალთა მათ ტბაებრ მზისა შემცხრომელთა სიმრუმედ მიმართეს. ჯელთა მათ, მსახურებისაგან გლახაკთასა არაოდეს დაცხრომილთა, იწყეს მოუძღურებად; და ფერჯთა მათ, მარადის ღმრთისათჳს მაშურალთა, იწყეს შედრეკად; და ყოველნი ნიშნი ცხოვრებისანი სხუად და სხუად ფერად იხილვებოდეს.

ზოგადმან უღონოებამან მოიცვნა ყოველნი და არა უწყოდეს, თუ რამცა ყვეს. მთავარნი იცემდეს პირთა, გლახაკნი იტყებდეს თავთა, და ყოველნი ნაცვლად მიუპყრობდეს თავთა თვსთა და შვილთა თვსთა ღმერთსა, და ითხოვდეს მის ზედა მომავალსა სიკუდილსა: „რათა მარტო ესე დარჩეს და ჩუენ ყოველნი მოგუსრენ“: ამას ჯმობდეს და მოეცვათ სასუენებელი პალატისა, რომელსა აქუნდა ცხედარი უბადრუკებისა ჩუენისა, და ღონე თუმცა იყო, ეცდებოდეს, რათ არა აუფლონ სიკუდილსა შემოსვლად. რა იყო, რომელი არა იხილვებოდა მუნ, ანუ სავედრებელთაგანი გინა

მწუხარებათა, გარნა მწოდებელი კართა ზედა დგა და მბრძანებელისა წინააღდგომა შეუძლებელ იყო.

ბრძენმან ბრძნისა ნეტარება აქაცა მოიღო თამარ, რამეთუ შემოუწოდა ყოველთა [წარჩინებულთა] სამეფოსა თვისისათა წინაშე მისსა, განიმტკიცა თავი თვისი, და მწნედ მჯდომარე ესრეთ ეტყოდა: „ძმანო ჩემო და შვილნო! მე ესერა მივიწოდები მსაჯულისაგან საშინელისა, უსაშინელესისა უფროს მეფეთა ქუეყანისათა, რომელმან მიუხუნის სულნი მთავართანი. თქუენ ყოველნი თვთ მოწამე ხართ, რამეთუ თავისა ჩემისა თანა მაქუნდა სიყუარული თქუენი, და სარგებელსა და სათნოსა თქუენსა არა დავაკლე თვთოეულისაებრ არზანგისა, ვიდრემდის განგებითა ღმრთისათა ვიყავ თქუენ ზედა მეფედ. აწ მეცა წარვალ მამათა ჩუენთა თანა გზასა ჩემგან უცხოთა, ბრძანებითა საშინელითა და განყოფით საკრველითა. გევედრები ყოველთა, რათა მარადის კეთილსა შინა იყვნეთ მაჴსენებელ ჩემდა. აჰა, ესერა მკვდრად სახლისა ჩემისა დაგიტევებ რომელნი მომცნა ღმერთმან შვილნი ჩემნი, გიორგი და რუსუდან. ეგენი მიიხუნით ჩემ წილ. და მაგათ აღმოგვისონ დაკლებული ჩემი“.

შევედრნა ყოველთა და მიუთვალნა წინაშე ხატსა ქრისტესსა და ჯუარსა ცხოველსმყოფელსა. და მერმე უკანასკნელ ჴმა აღმოუტევა, და ყოველთა მშვიდობა მისცა ესრეთ მეტყუელმან: „ქრისტე, ღმერთო ჩემო მხოლოო, დაუსრულებლო მეუფეო ცათა და ქუეყანისაო! შენ შეგვედრებ სამეფოსა ამას, რომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ერსა ამას, პატიოსნითა სისხლითა შენითა მოსყიდულსა, და შვილთა ამათ ჩემთა, რომელნი შენ მომცენ, და მერმე სულსა ჩემსა“.

მაშინ განვიდეს ყოველნი მწარედ მტირალნი. და თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალთა თუესა იანვარსა იწმ. და აღივსო მზე ქართლისა, და საფლავმან სადიდებელად თვსად დაგუაჭირვა ცხოვრება მსოფლიო ყოველთა ქრისტიანეთა.

აქა რაღა ჯერ არს თქმა, გარნა ბავთისა ღალადი, ბნელი უნათლო და გლოვა უნუგეშინისმცემო, რამეთუ ვინ იყო ნუგეშინისმცემელი, ოდეს მწუხარება ზოგადი იყო ყოველთათვს. სატუხელ იქმნა პირი ქუეყანისა, აღეპარსა ყოველთა თავისა თმანიცა მხოლოდ სახელისა ოდენ მქონებელთა. ჴმასა თანა ვაებისასა ქუესკნელნიცა შეიძრნეს, ყოველნი ფლასითა [შეიმოსრნეს]. ესრეთ გუანდა, დაღათუ ჩუენ თანა იგლოვს ცა და ყოველი სოფელი.

მაშინ უკუ აღმოიყვანეს და მცირეთა შინა დღეთა მცხეთად დადვეს, და მერმე უკანასკნელ თვთ მუნვე გელათს დაამკვდრეს თვსსა შინა სამარხოსა, დიდებად მუნ შინა დამკვდრებულთა პაპათა და მამათა მისთა, სახელოვანთა დიდთა მეფეთა თანა".

„ამისთვსცა მოხედნა რისხვით მოწყალემან ღმერთმან სამკვდრებელსა თვსსა, და მიიცვალა მეფე თამარ ჳმელსა დგომასა შინა. მოიწია მწუხარება [დიდი] და მიუთხრობელი [ყოველთა] მკვდრთა საქართველოსათა. და ძნელად გამწარებულნი იტყებდეს და ისხმიდიან თავსა ნაცარსა და მტურსა ათაბაგი და ყოველნი. და იქმნა ტყება მსგავსი კალოთა ატადესთა და გოდებანი მსგავსნი მოოჭრებისა იერუსალემისანი ერემიას მიერ მგოდებელისა, და ჯერცა ეგრე იყო. და ყოველთა ადგილთა მსხდომარეთა გოდებათა და ტყებათა შეიწუებოდეს მკვდრნი სამეფოსანი. და იტყოდინ მიუთხრობელთა სიკეთეთა მისთა, გამარჯუებათა და მოწყალებათა, მოსამართლეობათა, სიუხუეთა, სიმდაბლეთა. და წარიყვანეს სამკვდრებელსა მათსა გელათს და დამარხეს სამარხოსა პატიოსანსა. და დაუტევა სამეფო ძესა თვსსა ლაშას“.

მოახლენი მათნი სულტანნი მოხარკედ დასხნა და სამეფო განუხეთქელად დაიცვა. ყოველნივე შეიტკბნა და მშვიდობა ყო ყოველთათჳს. მეფობასა შინა დაყო ოცდასამი წელიწადი და აღვიდა წინაშე ღმრთისა, სადა-იგი მკვდრობენ წინასწარმეტყუელნი და მამათ-მთავარნი და მეფენი, თუესა იანვარსა თორმეტსა, დღესა ოთხშაბათსა, აგარათა სომხითისათა, ქორონი-კონსა ოთხასოცდაშვიდსა. დამარხეს ახალსა მონას-ტერსა, გელათს. ვაი იყო ჟამისა მისთვის რაოდენ ულხი-ნებელი: გლოვა, ტყემა და თმათა ფხურა. იქმნებოდა: ღმობიერებანი, სიტკბოებანი, ღირსთათჳს მშო-ბლიურნი ზრდანი და ბოძებანი.

საწმარ იყო გულისწმისყოფა მეცნიერთაგან, მო-თქმა ნუგეშინისმცემელთაგან. იგლოვა ყოველმან ამან სამეფომან ჟამსა ჯეროვანსა. დასუეს გიორგი, ძე მისი, მეფედ მასვე წელიწადსა, რომლისა წელნიცა მრავალ-ჟამეულ არიან და ცხორება მათი კეთილად წარმართებ-ულ აქა – ცვალებადსა თანა, მერმესაცა – დაუსრუ-ლებელსა“.

წყაროები და ლიტერატურა

წყაროები

1. ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959 წ.
2. ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ივ. ჯავახიშვილის რედ. თბ. 1944 წ.
3. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973 წ.
4. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა. ე. თაყაიშვილის რედ. თბ. 1906 წ.
5. ზ. ჭიჭინაძე, ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეთაცხრამეტე საუკუნემდე. წ. II. ტ. I. ტფ. 1898 წ.
6. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, კ. კეკელიძის რედ. თბ. 1941 წ.
7. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959 წ.
8. თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. ტ. I. ტფ. 1892 წ.
9. ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი

- ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955 წ.
10. ჟამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959 წ.
11. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955 წ.
12. სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები. ე. ცაგარეიშვილის გამ. თბ. 1978 წ.
13. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I. XII-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984 წ.
14. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი 24, საქმე 335.
15. Вардан Великий, Всеобщая История. Перевод Н. Эмина. Москва. 1861 г.
16. თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. ტ. II. ტფ. 1897 წ.
17. ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ტ. I. თბ. 1921 წ.
18. მცირე ქრონიკები (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები). ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და საძიებლები დაურთო ჯ. ოდიშელმა. თბ. 1968 წ.

19. მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფიული ისტორია.
ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილის გამ. თბ. 1990 წ.
20. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი (სცსსა), ფონდი 1699, აღწ. 1, საქ. 96, ფ. 1.

ლიტერატურა

21. ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმები-დან. ჟურნ. „მომომხილველი“, 1951 წ. 2.
22. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1979 წ.
23. რ. მეტრეველი, დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002 წ.
24. რ. მეტრეველი, საისტორიო ნარკვევები. თბ. 2009 წ.
25. რ. მეტრეველი, ქრონოლოგიის საკითხები. თბ. 2002 წ.
26. ბ. სილაგაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ აღ-ასირის ცნობათა შუქზე. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966 წ.
27. ჯ. ოდიშელი, ქართული ისტორიული ქრონოლოგიის ერთი საკითხი. ჟურნ. „ცისკარი“, 1976 წ. 1.
28. ე. კვაჭანტირაძე, ქრონოლოგიის საკითხები ვარდან არეველცის „მსოფლიო ისტორიაში“. ჟურნ. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1989 წ. 2

29. ს. კაკაბაძე, როდის მიიცვალა თამარ მეფე. „თემი“, 1912 წ. 56.
30. თ. კენკეზაშვილი, კოჯრის ისტორია. თბ. 2010 წ.
31. ბ. სილაგაძე, XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1988 წ. 2.
32. ც. ღვაბერიძე, როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. IX. თბ. 2009 წ.
33. ივ. ლოლაშვილი, მრავალკარედი. თბ. 1984 წ.
34. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ. 1931 წ.
35. გ. ალასანია, ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1975 წ. 1.
36. მ. ხომერიკი, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოების შესახებ. „ბაგრატიონი“, 2001. 1.
37. ე. გაბიძაშვილი, ქართველ წმინდანთა და დღესასწაულთა მოსახსენებელი დღეები ძველი ქართული ხელნაწერების მიხედვით. „მრავალთავი“, 2001 წ. 19.
38. ა. გამყრელიძე, ბასიანის ომის თარიღი და ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების ზოგიერთი საკითხი. კრებ. „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“. თბ. 1966 წ.
39. რ. კიკნაძე, კიდევ ერთი ქართული წყარო ლაშა-გიორგის ისტორიისათვის. კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966 წ.

40. თ. კენკეზაშვილი, სად და როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. 65.
41. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VI. თბ. 1973 წ.
42. გ. დუნდუა, თ. დუნდუა, ქართული ნუმისმატიკა. ტ. I. თბ. 2006 წ.
43. თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. ჟურნ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია. 1974 წ. 1-2.
44. თ. დუნდუა, თ. ქაშუშაძე, ანტიკური და ფეოდალური ხანის საქართველოს ნუმისმატიკა. თბ. 2007 წ.
45. შ. დარჩიაშვილი, XIII ს-ის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხისათვის. ჟურნ. „მნათობი“, 1975 წ. 2.
46. მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე. ტფ. 1917 წ.
47. ივ. ლოლაშვილი, თამარ მეფის აკლდამა გელათში. თბ. 1989 წ.
48. ჯ. სამუშია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. თბ. 2010 წ.
49. კ. გრიგოლია, თამარ მეფის საფლავის საიდუმლოება. ჟურნ. „ცისკარი“, 1966 წ. 9.
50. თ. კენკეზაშვილი, საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისთვის ბრძოლა დავით IV აღმაშენებლის მემკვიდრეთა შორის. თბ. 2010 წ.
51. ს. ცაიშვილი, თამარ მეფე ქართულ სიტყვიერებაში. თბ. 1943 წ.
52. ქს. სიხარულიძე, ქართული საისტორიო სიტყვიერება. ტ. I. თბ. 1961 წ.

53. ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული. IX. თბ. 1964 წ.
54. თ. ბუაჩიძე, ლიტერატურულ ურთიერთობათა ისტორიიდან. აღმოსავლეთსლავური მწერლობის განვითარება და ქართულ-რუსულ-უკრაინული ლიტერატურული ურთიერთობანი. თბ. 1968 წ.
55. ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. XVI-XVIII სს. თბ. 1960 წ.
56. რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანისძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. თბ. 1975 წ.
57. იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა. „ქართული პროზა“. წ. VI.
58. გ. ავალიშვილი, მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე. „ქართული პროზა“. წ. VI.
59. ვ. ჩაჩანიძე, პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში. თბ. 1974 წ.
60. ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან. თბ. 1989 წ.
61. დ. ნინიძე, საქართველო-ევროპის დიპლომატიური კონტაქტები XIII ს. I ნახევარში, ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. ნაწ. I. თბ. 1998 წ.
62. ა. თვარაძე, საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში. თბ. 2004 წ.
63. ა. გოგოლაძე, მეფე-ხუცესის ტრანსფორმირებული ვარიანტი დე ბუას ეპისტოლეში. კრებ. „მ. ლორთქიფანიძე 85“. თბ. 2007 წ.

64. ა. გოგოლაძე, იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ. 2005 წ.
65. Рихард Хенниг, Неведомые земли. Пер. с немецкого А. В. Лисовской. III. Москва. 1962 г.
66. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე. თბ. 1902 წ.
67. М. Забров, Крестовые походы. Москва. 1956 г.
68. თ. კენკებაშვილი, დე ბუას ეპისტოლეს გამოცანები. „ქართული უნივერსიტეტი“, 2010 წ. 60.
69. თ. კენკებაშვილი, მიითვისა თუ არა იმერთა მეფე ალექსანდრე მეხუთემ თამარ მეფის საფლავი? გაზ. „რეზონანსი“, 2010 წ. 326.
70. ლ. ტუხაშვილი, ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან. წ. I. თბ. 1994 წ.
71. მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები. ტ. III. თბ. 1979 წ.
72. ბ. ლომინაძე, გელათი. თბ. 1955 წ.
73. მ. ბახტაძე, კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თსუ-ს საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები ტ. II. თბ. 2011 წ.



თამარ მეფის ეკვდერი გელათის ღვთისმშობლის
ტაძარში



თამარ მეფის ნასაფლავარი მისსავე სახელობის
ეკვდერში



თამარის ფრესკული გამოსახულება მისსავე
ეკვდერში



გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 222 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge